

(110) Psi 289-067

1/4995372

**DIPUTACIÓ I MONARQUIA.
EL PODER POLÍTIC A CATALUNYA, 1563-1599**

MIQUEL PÉREZ LATRE

TESI DOCTORAL DIRIGIDA PER LA PROFESSORA EVA SERRA I PUIG

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA JAUME VICENS I VIVES

UNIVERSITAT POMPEU FABRA

2001

(Res T)

JN

8399

. C28

P465

2001

*A la meva família i en especial a la
Carme. Aquest estudi em portà a ella.
Sense ella, ni aquest treball ni la vida
sencera tindrien el mateix valor.*

Índex

Abreviatures	11
Preàmbul	13
INTRODUCCIÓ.	
UNA VISIÓ A VOL D'OCELL DE LA CATALUNYA DE FINALS DEL CINCCENTS	23
Les limitacions al creixement dels homes: la mortalitat extraordinària	23
Per sota del llindar de subsistència: la mortalitat ordinària	28
Els bans com a símbol de pobresa i de les dificultats fini-seculars	32
Les institucions i l'assegurament de les condicions de subsistència: demandes populars i limitació dels agabellaments.....	36
Els polèmics controls institucionals de les tretes de vitualles de Catalunya	41
Les llicències de treta de forments com a negoci per a la hisenda reial	46
La institucionalització d'una política sanitària preventiva	49
Govern de les universitats i creixement dels recursos: les càrregues damunt les hisendes municipals	51
Bestiar, llanes i cuirs com a base d'una manufactura en expansió	53
El desenvolupament comercial i la difícil representació dels interessos barcelonins a la Mediterrània	57
Alguns trets del creixement dels intercanvis: comerç pirinenc, circulació monetària i densificació de la xarxa viària	60
Necessitats civils i imperials: el pas fronterer de cavalls i les llicències de treta de fusta i ferro	65
La contestació violenta al règim senyorial: els esclats de revolta	72
La contestació legal al règim senyorial: els processos de lluïció	78
El control privilegiat de la vida ciutadana i la crítica popular del poder	80
Pobres, malalts, minyons abandonats, esclaus i estrangers: els marginats a ciutat	82
El debat assistencial i l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona	86
Cultura i moral en temps de mutació: la festa popular i les celebracions dinàstiques	89
El control institucional del joc, les apostes i la prostitució	92

PRIMERA PART.
EL DESENVOLUPAMENT DE LA DIPUTACIÓ COM A ADMINISTRACIÓ FISCAL PÚBLICA

Capítol 1.

REALITATS I CONTRADICCIONS EN EL CREIXEMENT FISCAL, PATRIMONIAL I JURISDICCIONAL DE LA DIPUTACIÓ	99
La competència pels arrendaments de bolla i la gestió de les companyies privades	99
La gestió privada de les companyies d'arrendament i l'obertura de botigues	103
El fracàs en la gestió privada dels arrendaments de la bolla i la intervenció de la Diputació .	105
L'evolució del volum dels arrendaments de la bolla a la segona meitat del Cinccents	107
L'endeutament generat pel sistema d'arrendaments i la seva difícil recuperació	109
La gestió de l'endeutament pels consistoris de la Diputació	114
L'endeutament de la Diputació per la via de la manlleuta de censals	117
El control financer de la Diputació a la Cort General: la presentació dels balanços	119
El control financer de la Diputació a la Cort General: el redreç de l'exacció i els concerts de deutors	124
La nova presència pública de la Diputació a ciutat com a signe de creixement patrimonial i jurisdiccional	128
La jurisdicció de la Diputació en competència amb altres poders públics	131
Les formes del frau fiscal: la falsificació de bolles i el robatori d'encunys	134
Les formes del frau fiscal: l'evasió dels controls	137
La geografia del frau als drets del General	138
La resistència violenta i les agressions als oficials recaptadors	140
Lluita antifiscal i bandositats: el cas Besombas a Cerdanya	142
Les àrees de sostinguda revolta antifiscal: el Pallars i els Comtats	145

Capítol 2.

ELS HOMES AL SERVEI DE LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL (1563-1598)	151
El creixement global del personal al servei de la Diputació	151
Criteris de selecció i exclusió dels oficis, i mecanismes de control dels oficials	153
Dignificació de la representació del General i fixació d'incompatibilitats	155
El dret dels oficials a anar armats	157
Les exempcions d'allotjaments militars i serveis feudals	158
Les llicències de substitució en l'exercici dels oficis	160
L'obligació de residència dels funcionaris del General	162
Els horaris i les condicions retributives	163
Patrimonialització i venda dels oficis de la Diputació	169
La connexió entre el centre i la perifèria de l'administració: els sobrecol·lidors	174

L'estructura organitzativa de les col·lectes: els diputats locals	177
La responsabilitat inspectora i judicial dels diputats locals	181
Els oficis jurídics de les Diputacions locals: assessors, i advocats i procuradors fiscals	184
Els oficis de servei al consistori de les Diputacions locals: escrivans, trompetes i corredors, i porters	187
La consolidació de la xarxa d'oficials recaptadors: la creació de noves taules	188
La consolidació de la xarxa d'oficials recaptadors: la multiplicació dels collidors, credencers, guardes ordinàries, receptors i duaners	189
L'origen social i les condicions de treball dels oficials recaptadors	192
Les funcions de policia i els mosquetes o guardes extraordinàries del General	196

SEGONA PART.

*ELS NOUS RECURSOS POLÍTICS DERIVATS
DEL CREIXEMENT DE LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL*

Capítol 3.

L'AMPLIACIÓ DELS PROTAGONISTES DEL PODER:

CONSISTORI, JUNTES DE BRAÇOS I DIVUITENES	205
El mecanisme de reproducció en el poder: les insaculacions	206
Insaculacions i representació territorial i social a la Diputació	210
La insaculació, un problemàtic mecanisme problemàtic més sa que la cooptació	214
El control del consistori a través del desenvolupament de la visita	216
La capacitat política i jurídica del consistori	221
Les comissions reduïdes dels braços	224
Les Divuitenes i la direcció política de la Diputació del General	227
Les Juntes de Braços abans i després de les Corts de Montsó de 1585	233

Capítol 4.

ELS ÀMBITS D'EXERCICI DEL PODER PER LA DIPUTACIÓ	243
La defensa de l'Observança de les Constitucions	243
Les ambaixades a la cort i la política de denúncia de les contrafaccions	247
L'exercici de la capacitat jurídica i el paper dels assessors ordinaris	250
Les presons de la Diputació com a signe de poder jurisdiccional	253
L'exclusivitat competencial de la fiscalitat i les llicències de propi ús	255
El discutit paper de la Diputació a la defensa de l'ordre públic	257
La Diputació del General i l'obligació de la defensa de la terra	264
La competència jurisdiccional en l'exercici del poder: la Diputació i el Sant Ofici	269
Doctrina i simbologia en l'exercici del poder: l'arxiu de la Diputació	280
La instauració d'un culte nacional i una vida cerimonial: la devoció de Sant Jordi	285

TERCERA PART.
FRONTERA MILITAR I GOVERN REIAL A LA CATALUNYA DE FINALS DEL CINCCENTS

Capítol 5.

CATALUNYA COM A FRONTERA I RERAGUARDA PER A LES GUERRES DEL REI	293
La inestabilitat de la frontera política i religiosa pirinenca	293
L'organització i el finançament de la defensa als Pirineus	297
Catalunya i els allotjaments militars a finals del Cinccents	299
Catalunya com a trampolí dels embarcaments de tropes per a les guerres del rei	306
Les lleves de tropes a Catalunya per a l'exèrcit del rei	308
Les necessitats del rei a Catalunya i la feblesa de la seva hisenda	311
La construcció naval a les drassanes reials i l'exigència dels carretatges	315
La imposició dels capsous i la reacció de les universitats	319
El pes creixent de la Capitania general i els abusos sobre els provincials	323
La fallida de l'autoritat en el manteniment de l'ordre públic	326
L'organització de la repressió virregnal del bandolerisme i els setges d'Arsèguet	330
Ordre públic i hisenda reial: les composicions i els nomenaments "per eixir de mal"	334

Capítol 6.

EL GOVERN DE FELIP II A CATALUNYA I LES REFORMES DEL REIAL CONSELL	337
El redreç de la Reial Audiència a les Corts del darrer terç del Cinccents	337
El Reial Consell, el govern de la terra i l'abús de les vies processals extraordinàries	342
La immortalitat de les causes i el col·lapse del Reial Consell	346
L'intervencionisme de la lloctinència en la dinàmica interna del Reial Consell	349
La invasió de jurisdicció de l'Audiència i les universitats	352
La col·laboració entre municipis i Reial Audiència a les unions contra bandolers	355
La contesa jurisdiccional entre el govern virregnal i la Diputació del General	359
Els magistrats reials i les manipulacions en el procés d'elaboració i publicació de les constitucions	362
L'obstaculització reial a la publicació de la Compilació del 1588-1589	366
El control dels abusos dels magistrats i la visita del Reial Consell	368
El nucli dur al servei del monarca dins el govern de Catalunya	372

QUARTA PART.
LA PUGNA PEL PODER ENTRE LA TERRA I LA DINASTIA (1563-1599)

Capítol 7.

DE LES CORTS DEL DESENCÍS A LES DE LA DISSIMULACIÓ (1563-1585)	383
Comte de Barcelona i senyor de mig món: les Corts del 1563-1564 i la creixent incomunicació entre el rei i la terra	383
La necessitat de reforma de la justícia i la discussió del donatiu	389
L'intent de represa del contacte a través de les ambaixades de la Diputació a la cort	391
Un govern conflictiu d'inici: el virregnat de don García de Toledo (1558-1564) i la primacia dels interessos militars	394
La lloctinència de don Diego Hurtado de Mendoza (1564-1571) i l'esclat de la pugna jurisdiccional amb el Sant Ofici i el Reial Consell	399
Una altra volta de rosca: el govern del virrei-soldat don Hernando de Toledo (1571-1580)	405
Les Corts de Montsó del 1585: la convocatòria i l'atorgament reial de mercès	410
La nova legislació del 1585: de la fi de la innocència a l'ús de la dissimulació	414
El jurament del príncep Felip i la negociació del servei	419

Capítol 8.

EL REDREÇ DEL GENERAL I LES TORBACIONS DE CATALUNYA (1587-1592)	425
La represa de l'enfrontament entre Diputació i Audiència: la visita contra don Joan de Queralt (1587-1589)	425
"En assò se tracte de llevar la corona del cap a sa magestat": la detenció de Queralt i l'acció de les divuitenes	428
L'alerta moresca de l'estiu del 1588	431
Del debat sobre la suspensió del nou redreç a l' <i>assiento</i> del 1589	434
L'intent de detenció del diputat militar Joan Granollacs (1591)	437
Desfer aliances: les connexions catalano-aragonesa i Diputació-Consell de Cent	441
La convocatòria del Concili provincial i la resistència aragonesa	446
València davant les alteracions, les notícies del Llenguadoc i la connexió veneciana	450
"No som en temps de irritar, sinó de ablanir": la invasió d'Aragó i el pànic a Catalunya	453
La segona ordre de captura de Granollacs i l'escissió de la Diputació	459
El cop d'estat d'abril del 1592 i la fugida del diputat Granollacs	467

Capítol 9.

DE LA REPRESSIÓ A UNA TÀCTICA I EFÍMERA RECONCILIACIÓ (1592-1599)	471
Les primeres mesures de persecució i el nou col·laboracionisme de la Diputació	471
La repressió institucional: la supressió dels capítols conflictius del nou redreç	474
La repressió personal: la sort dels membres del partit del diputat Granollacs	476
Les presons catalanes de finals del Cinccents i els partidaris de Granollacs	479
La llarga negociació del perdó	484
La qüestió de les encomandes de Sant Joan: una altra baula en la cadena de l'escissió d'interessos	487
Les campanyes franceses contra el Rosselló del 1597-1598 i la mobilització del país	492
El perdó general i la convocatòria de les Corts de Barcelona del 1599	498
El protagonisme dels homes del partit de Granollacs durant les Corts	502
La tensa discussió del donatiu més quantios del Cinccents	506
El soli i la política d'atracció dels privilegiats desplegada pel nou monarca	511
Les Corts del 1599 i el reforçament dels drets senyorials	515
La fractura política dels anys noranta i les conseqüències de futur	518

ENTRE LA FARGA I EL BATAN, ENTRE EL REI I LA TERRA.

ALGUNES NOTES A TALL DE CONCLUSIÓ	521
---	-----

Annex

L'ESTRUCTURA ORGANITZATIVA DE LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL A FINALS DEL CINCCENTS. ANÀLISI DE LES COL·LECTES LOCALS DEL GENERAL	539
Col·lecta de Balaguer	553
Col·lecta de Barcelona	565
Col·lecta de Berga	573
Col·lecta de Camprodon	583
Col·lecta de Castellbò	597
Col·lecta de Castelló d'Empúries	609
Col·lecta de Cervera	621
Col·lecta de Girona	635
Col·lecta de Lleida	651
Col·lecta de Manresa	665
Col·lecta de Montblanc	677
Col·lecta de Perpinyà	691
Col·lecta de Puigcerdà	707
Col·lecta de la Seu d'Urgell	721

Col·lecta de Tarragona	733
Col·lecta de Tàrraga	747
Col·lecta de Tortosa	757
Col·lecta de Tremp i Pallars	775
Col·lecta de la Vall d'Aran	791
Col·lecta de Vic	797
Col·lecta de Vilafranca de Conflent	811
Col·lecta de Vilafranca del Penedès	821
Índex de gràfics, mapes i quadres	837
Apèndixs	841
1. Composició d'algunes companyies privades per a l'arrendament dels drets de bolla i i segell de cera de la Diputació del General (1593-1602)	841
2. Companyies concordades entre partíceps d'arrendaments de bolla i comerciants locals per a l'obertura de botigues de venda de productes tèxtils i la gestió de les tenalles locals (1596-1605)	844
3. Deutes pendents d'arrendaments de bolla per col·lectes, expressats en lliures i percentatges dels encants originals (1575-1584)	848
4. Relació de persones sotmeses a processos de regalia o enquestes amb motiu de les torbacions del 1588	851
5. Nòmina de títols nobiliaris i privilegis militars atorgats per Felip III amb motiu de les Corts de Barcelona del 1599	853
Fonts documentals consultades	857
Bibliografia impresa i manuscrita	871

Abreviatures

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACCB	Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona
ACCL	Arxiu Capitular de la Catedral de Lleida
ACF	Arxiu de la Cúria Fumada (Vic)
ACP	Arxiu Comunal de Perpinyà
ACV	Arxiu Capitular de Vic
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADPO	Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals (Perpinyà)
ADZ	Archivo de la Diputación de Zaragoza
AGHUB	Arxiu General i Històric de la Universitat de Barcelona
AGS	Archivo General de Simancas
AHAT	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona
AHBC	Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat (Barcelona)
AHCC	Arxiu Històric Comarcal de Cervera
AHCG	Arxiu Històric de la Ciutat de Girona
AHCM	Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa
AHCP	Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà
AHCR	Arxiu Històric Comarcal de Reus
AHCT	Arxiu Històric Comarcal de Tàrrrega
AHCTE	Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (Tortosa)
AHCV	Arxiu Històric Comarcal de Valls
AHMCM	Arxiu Històric Municipal de Caldes de Montbui
AHMG	Arxiu Històric Municipal de Granollers
AHMV	Arxiu Històric Municipal de Vic
AHMVG	Arxiu Històric Municipal de Vilanova i la Geltrú
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AHSC	Arxiu Històric de la Selva del Camp
AHT	Arxiu Històric de Tarragona
AMBE	Arxiu Municipal de la Bisbal d'Empordà
AMI	Arxiu Municipal d'Igualada
AMM	Arxiu Municipal de Mataró
AMP	Arxiu Municipal de Palamós
AMZ	Archivo Municipal de Zaragoza
API	Arxiu Parroquial d'Igualada
APL	Arxiu de la Paeria de Lleida
ARV	Arxiu del Regne de València
BMP	Biblioteca Municipal de Perpinyà
CMC	<i>Ceremonial dels Magnífichs Consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona</i>
DACB	<i>Dietari de l'Antich Consell Barceloni</i>
DFD	<i>Diari de Frederic Despalau</i>
DGC	<i>Dietaris de la Generalitat de Catalunya</i>
DJP	<i>Dietari de Jeroni Pujades</i>
MJS	<i>Memòries de Jeroni Saconomina</i>

Preàmbul

Quan el 1914 C. Riba García féu la seva aportació documental a la història del Consell d'Aragó pogué emmarcar els informes relatius a Aragó de forma prolixa, a partir d'informacions d'historiadors coetanis dels fets i encara posteriors, dedicats amb fruïció a glossar els fets de les alteracions aragoneses. Lamentà, en canvi, la impossibilitat de fer el mateix en el cas de Catalunya i València per l'"*inconveniente de no encontrar rastro de la mayor parte de los hechos a los que se alude en estas consultas [...] en los Anales, Historias y demás fuentes impresas regionales de que podía ayudarme*".¹ Aquest buit historiogràfic, pel que fa als elements més bàsics —encara només factuais— de la història catalana de la segona meitat del Cinccents fou alleujat considerablement pels treballs de J. Reglà, especialment a través del seu estudi sobre el virregnat català de Diego Hurtado de Mendoza (1564-1571), publicat el 1956.² Tanmateix, pel que fa als darrers anys del regnat de Felip II, les desventures acadèmiques del seu mestratge anul·laren una línia de desenvolupament de la recerca sobre el període que no fou represa fins els darrers anys de la dècada dels vuitanta,³ a través de l'esperit de recuperació del nostre objecte d'estudi que ha caracteritzat la docència i els estudis d'E. Belenguer.⁴ El de conèixer, doncs, a nivell merament factual els esdeveniments clau del període de la nostra recerca ha estat, sens dubte, un primer objectiu important en el seu plantejament inicial. No cal dir que si aquest buit començat a omplir afectava la història general i la fins no fa gaire denostada història institucional, molt més fosca ha estat encara la situació d'altres objectes de coneixement historiogràfic més particular, com ara la institució representativa de Catalunya, la Diputació del General, tot i haver-nos legat una riquíssima documentació.

La Diputació del General ha estat sinó la ventafocs, una de les ventafocs, dins els estudis de la història institucional dels segles moderns a Catalunya. D'ençà de l'obra clàssica d'I. Rubió

¹ *El Consejo Supremo de Aragón en el reinado de Felipe II*, Tipografía Moderna, València, 1914, pp. LXXXII.

² *Felip II i Catalunya*, Aedos, Barcelona, 1956, 242 pp.

³ A l'entremig, cal destacar com a molt valuosa l'aportació de J. BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el s. XVI*, Editorial Balmes-Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 1970, 295 pp.

⁴ La primera baula en la llarga cadena de la seva atenció al regnat filipí i l'activitat política de les institucions catalanes, la posaria a *La Corona de Aragón en la época de Felipe II*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1986, 79 pp, al qual seguirien durant l'any següent altres estudis sobre la legislació i els greuges presentats a les Corts catalanes de Felipe III de 1599 ("Un balance de las relaciones entre la Corte y el país: los greuges de 1599 en Cataluña", a *Estudis. Revista de historia moderna*, 13 (1987), pp. 99-130; i "La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya", a *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 7 (1987), pp. 9-28). Obra del mateix autor, una darrera avaluació de la "*insuficiente evolución de la historiografía catalana de Felipe II*" pot trobar-se a la presentació de la recent traducció castellana de la citada obra de J. Reglà (*Felipe II y Cataluña*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2000, pp. 16-31).

Cambroner, publicada per la Diputació Provincial en dos luxosos volums el 1950, sota el títol *La Deputació del General de Catalunya en los siglos XV y XVI* —més útil pel que fa a la descripció orgànica de la institució i només a Barcelona, que en l'anàlisi del seu paper pròpiament polític i fiscal—, no ha estat objecte de cap nova monografia.⁵ Les recerques publicades d'aleshores ençà sobre la institució cal cercar-les en un seguit d'articles i comunicacions a congressos, o bé en obres d'abast més general, en tots els casos força recents. A hores d'ara, l'aproximació més completa continua essent la que oferí V. Ferro en el capítol dedicat a "*La Diputació del General*" dins la seva obra sobre les institucions catalanes modernes publicada el 1987.⁶ Cal afegir-hi alguns articles referits a aspectes parcials i emmarcats temporalment en el segle XVII com els d'A. Jordà sobre la fiscalitat (1982)⁷ o el d'abast més general d'E. Fernández de Pinedo dedicat al conjunt de la hisenda catalana del període (1990).⁸ Trencant també aquest desert historiogràfic vigent fins gairebé els anys noranta, trobem els articles de P. Llinás Almadana al voltant de l'organització del control administratiu dels oficials del General (1990),⁹ i el d'O. Oleart, sobre la legislació específica de les Corts sobre la Diputació moderna (1993).¹⁰

L'esmentada comunicació d'O. Oleart fou presentada al Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, organitzat pel Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, sota el títol "Les Institucions Catalanes (segles XV-XVII)". Dita trobada científica donà un considerable impuls als estudis sobre l'entramat polític modern del país, fins aleshores un objecte allunyat dels interessos historiogràfics predominants. Així, durant els darrers anys de la dècada dels noranta, el panorama ha canviat notablement. D'una banda, E. Serra prengué la Diputació com un dels seus objectes preferents de recerca i com a resultat d'aquest interès ha publicat diversos articles i

⁵ Amb anterioritat, F. MASPONS i LABRÚS publicà el 1871 una sèrie d'articles a *La Renaixensa* sota el títol genèric "Dels càrrecs del General de Catalunya", que tal vegada haguem de considerar com la primera aproximació historiogràfica a la Diputació del General. E. SERRA ("Pròleg", a *Diataris de la Generalitat de Catalunya. Vol. II. Anys 1539 a 1578*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1996, p. IX) ha fet referència a les obres clau en la historiografia de la institució des dels treballs de COROLEU i INGLADA i PELLA i FORGAS (1878) fins a F. SOLDEVILA (1934-1935). Pel que fa a l'anàlisi a les principals fonts documentals conservades per a l'estudi de la institució, I. RUBIÓ CAMBRONERO dedicà algunes pàgines dins la seva obra a la reproducció de portades i miniatures d'impresos (*La Deputació del General...*, I, pp. 81-122). Darrerament, J.M. SANS i TRAVÉ ha assajat un balanç historiogràfic sobre la institució i les fonts pròpies per al seu estudi, a "El fons de l'arxiu de la Generalitat a l'època de Felip I de Catalaunya-Aragó", a *Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 1999, IV, pp. 203-212). En el terreny documental, cal esmentar també la reedició comentada el 1993 per part de J. MATEU dels capítols i ordenacions sobre els drets de bolla publicats el 1579, uns textos dels quals destaca el seu valor per la riquesa de lèxic i vocabulari tèxtil, econòmic, monetari i mercantil ("Capítols e ordinacions dels drets de la bolla de plom e segell de cera del General del Principat de Catalunya. Un comentari a la edició barcelonesa de 1579, conservada en la Biblioteca de la Universidad de Barcelona", dins *Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya: les Institucions Catalanes (segles XV-XVII)*, dins *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-II (1993), pp. 35-44).

⁶ *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo Editorial, Vic, 1987, pp. 243-288.

⁷ "Els ingressos fiscals de la Generalitat de Catalunya a la segona meitat del segle XVII", a *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, X (1982), pp. 163-203.

⁸ "Ingresos y gastos de la hacienda catalana en el siglo XVII", a *Haciendas forales y Hacienda Real. Homenaje a D. Miquel Artola y D. Felipe Ruiz Martín*, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco-Argitarapen Zerbitzua Euskal Herriko Unibersitate, Bilbao, 1990, pp. 207-224.

⁹ "La visita del General: el procedimiento de control de los funcionarios dependientes de la Diputació del General de Catalunya (1653-1701)", a *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 10 (1990), pp. 177-193.

¹⁰ "La creació del dret: els anomenats Capítols del redreç del General de Catalunya", a *Tercer Congrés d'Història Moderna...*, dins *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-I (1993), pp. 245-258.

comunicacions.¹¹ La seva aproximació —cal dir-ho encara a risc que se'ns consideri massa deutors del seu impuls investigador— obriren noves perspectives en l'estudi de la institució, parant atenció a l'anàlisi dels grups socials que hi participaven i es beneficiaven de l'activitat fiscal de la Diputació —com a oficials o arrendataris dels seus impostos— i en l'estructura territorial de la Generalitat, analitzada a través de les visites de control dels oficials locals; al meu entendre han constituït un inspirador punt de partida per a futures recerques.

El segon front historiogràfic que consolidà les bases per a un futur aprofundiment en la història de la Diputació, s'obrí entre els anys 1994-1996, amb l'inici de la tasca de transcripció i publicació dels Dietaris de la Diputació, a càrrec de la Generalitat actual, sota la direcció de Josep Maria Sans Travé¹² —a qui, d'altra banda, hem d'agrair el seu interès per aquesta i altres recerques que hem dut a terme els darrers anys. Pel que fa als precedents i a l'estricta marc temporal del meu treball —el darrer terç del Cinccents— sortiren a la llum durant aquells anys els tres primers volums, que abasten el període 1411-1611, amb pròlegs igualment orientatius per a la recerca sobre l'activitat política de la Diputació, a càrrec de la mateixa E. Serra (II, 1539-1578), ja esmentat, i E. Belenguer (III, 1578-1611),¹³ un autor que, d'altra banda, ha tingut sempre present en les seves recerques el paper clau de la institució en la dinàmica política del nostre país, si més no, d'ençà del 1569.¹⁴ Encara amb el mateix propòsit de guia per a la recerca N. Sales, publicà l'any 1995 a la revista *Pedralbes* un article amb l'eloqüent títol de “Diputació, síndics i diputats. Alguns dels errors evitables”.¹⁵ Finalment, una tercera ruta historiogràfica d'aproximació més o menys directa a la història de la institució —especialment fressada durant els darrers anys— ha estat traçada per l'estudi de l'evolució dels preus d'arrendament, a mans de particulars, del principal impost gestionat per la Diputació moderna, els drets de la bolla de plom i segell de cera. Els treballs que n'han parat esment, però, ho han fet amb interessos diferents: alguns amb el propòsit de situar la salut financera de la institució;¹⁶ altres, com a indicador de l'evolució de la producció i comercialització de manufactures —sobretot tèxtils— que aquells drets gravaven.¹⁷

¹¹ “Diputats locals i participació social en les bolles de la Diputació del General (1570-1638). Una mostra i una reflexió”, a *Tercer Congrés d'Història Moderna...*, dins *Pedralbes*. Revista d'història moderna, 13-1 (1993), pp. 259-274; “Le Roussillon et la Généralitat de Catalogne aux XVIe et XVIIe siècles: les visites de la Diputació del General (1590-1626)”, a *Le Roussillon de la Marca Hispanica aux Pyrénées-Orientales (VIIIe-Xxe siècles)*, Société Agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales, Perpinyà, 1995, pp. 39-61; l'esmentat “Pròleg” al II volum dels Dietaris de la Generalitat, pp. IX-XIV; i “Constitucions i redreç: les Corts de Montsó-Barcelona (1563-1585) i Corts de Montsó (1585)”, a *Congreso Internacional Felipe II...*, IV, pp. 159-189.

¹² *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, vols. 1-3 (1994-1996).

¹³ “Pròleg: la Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)”, a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. III. Anys 1578 a 1611, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1996, pp. 1C-XLVI.

¹⁴ Vegeu a tall d'exemple els estudis citats relatius a les Cors del 1599, en els quals es fa esment als greuges i la legislació relativa a la Diputació o els seus més recents treballs de síntesi de la política catalana en temps de Felip II, en els quals la institució ocupa sempre un paper protagonista, especialment a “Haz y envés de la Cataluña finisecular”, a *Congreso Internacional. Las sociedades ibéricas y el mar a finales del siglo XVI*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 1998, III, pp. 91-124.

¹⁵ *Pedralbes*. Revista d'història moderna, 15 (1995), pp. 95-102.

¹⁶ Des d'E. SERRA el 1993 (“Diputats socials i participació...”, p. 263) a B. HERNÁNDEZ el 1999 (“La fiscalidad en Cataluña en la segunda mitad del siglo XVI”, a *Congreso Internacional Felipe II...*, I, pp. 540-542).

¹⁷ És el cas, per ordre cronològic d'aparició, dels treballs de X. TORRES, “Manufactura urbana i indústria rural”, a E. SERRA-X. TORRES (dirs.). *Crisi institucional i canvi social. Segles XVI i XVII*, volum 4 de *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, pp. 113-114; A. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza Editorial, Madrid, 1998 pp. 122-123; i M. DURAN, “La manufactura tèxtil en la España mediterrànea durante el reinado de Felipe II”, a *Congreso Internacional Felipe II...*, I, pp. 279-280 i 286-288.

La nostra recerca s'inicià el 1993 tenint per davant el terreny erm descrit abans i poc després que S. Riera fes una crida des de les pàgines de la revista *L'Avenç*, remarcant la necessitat d'aprofundir en l'estudi de la Generalitat i el Consell de Cent, dos institucions clau en el govern del país.¹⁸ Començà per un capbussament en la documentació d'escripció de la Diputació del General, amb el propòsit d'obtenir una aproximació al clima polític de finals del segle XVI a Catalunya, un període que la historiografia de principis dels noranta començava a assenyalar com de forta conflictivitat i sobre la qual durant els anys de la nostra investigació s'han fet nombroses i enriquidores aportacions. Això és així, fins el punt que, podem dir, ha acabat per convertir-se en tema de moda dins la historiografia modernista catalana.¹⁹ El nostre repàs a la documentació d'escripció posà de manifest com la Diputació moderna, continuadora de la tasca de control constitucional de les Corts en el dia a dia del país, respongué a una doble funció: mantenir el respecte a les lleis paccionades, a través d'una fidel vigilància de la seva observança, i dotar el país d'un sistema fiscal que fes possible el lliurament al monarca de les quantitats acordades pels braços, fos mitjançant impostos permanents —com el citat de bolla o el d'entrades i exides, que gravaven la producció i els intercanvis—, o bé a través d'impostos extraordinaris específicament lligats a les convocatòries de Corts —com els fogatges. Aquesta primera aproximació, feta en base a la documentació d'una desena d'anys dels llibres de deliberacions, dietaris i lletres trameses de la institució, es centrà en la qüestió de la defensa de l'observança de les Constitucions. Els primers resultats donaren lloc a un treball d'iniciació a la recerca presentat a finals del 1994,²⁰ una síntesi del qual fou publicada gairebé dos anys més tard a la revista *Afers*.²¹

D'aleshores ençà la nostra recerca ha procurat beure del major nombre possible de fonts —municipals, capitulars, notariales, emanada de la cancelleria reial i dels consells centrals de la monarquia o de les Corts—, amb el propòsit de no limitar la nostra visió —com d'altra forma hauria estat impossible— a un prisma estrictament intern de l'evolució de la institució i a una perspectiva exclusivament barcelonina, tal i com acostuma tantes vegades a succeir en la nostra

¹⁸ “La Generalitat de Catalunya i el Consell de Cent: dues institucions massa poc estudiades”, a *L'Avenç. Revista d'Història*, 164 (1992), pp. 30-33. Una crida paral·lela —però quinze anys anterior— a l'estudi de la també aleshores prou desconeguda Diputació aragonesa, a J.A. SESMA, *La Diputación del Reino de Aragón en la época de Fernando II (1479-1516)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1977, p. 5.

¹⁹ Amb anterioritat als nostres primers treballs, cal destacar la temprana aportació —derivada de l'interès de l'autor per la història aragonesa del període— de X. GIL, sota el títol “Catalunya i Aragó: una solidaritat i dos destins”, a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Departament d'Història Moderna, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, II, pp. 125-131, així com les orientacions sobre el paper fonamental de la Diputació en l'esclat d'una densa conflictivitat entre el govern reial i els braços catalans durant el període 1588-1592, assenyalat als estudis de N. SALES, *Els segles de la decadència*, a P. VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1989, IV, 514 pp. “Torbacions populars (XVI-XVII): alguns plantejaments”, a *Revoltes populars contra el poder de l'Estat. Actes de les primeres jornades de debat*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992, pp. 58-63; E. SERRA, “1640: una revolució política. La implicació de les institucions”, a *La revolució catalana de 1640*, Crítica, Barcelona, 1991, pp. 3-65; X. TORRES, *Nyerros i Cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona—Quaderns Crema, Barcelona, 1993, 439 pp; i J.L. PALOS, *Catalunya a l'Imperi dels Àustria. La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, Pagès editors, Lleida, 1994, 529 pp.

²⁰ M. PÉREZ LATRE, “Llevar la corona del cap a sa magestat”. *Juntes de Braços i Divuitenes a la Diputació del General de Catalunya (1587-1593)*, Treball d'iniciació a la recerca, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1994, 534 pp. Amb posterioritat a la nostra aportació molt diversos articles i obres d'abast cronològic més general han fet referència al conflictiu període 1588-1592 —alguns dels quals han estat citats enrere; als altres anirem fent referència dins els capítols finals del present treball—, començant pel de J. ARRIETA, “La disputa en torno a la jurisdicció real en Catalunya (1585-1640): de la acumulació de la tensió a la explosió bèlica”, a *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 15 (1995), pp. 33-93.

²¹ M. PÉREZ LATRE, “Les torbacions de Catalunya (1585-1593). De les Corts a la suspensió del nou redreç de la Diputació del General”, a *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 23/24 (1996), pp. 59-98.

historiografia. La relació d'aquestes fonts al final del present estudi, si més no posa de relleu la nostra voluntat de sortejar aquests dos paranys. El propòsit de situar correctament en el seu context l'evolució de la institució resta de manifest en la mateixa estructura de la tesi doctoral que aquí presentem. Les transformacions experimentades per la Diputació del General al llarg de la segona meitat del Cinccents cal encabir-les necessàriament en el conjunt de l'evolució de la demografia, l'economia i la societat catalana del període, bàsicament expansiva —especialment durant les dècades centrals del segle—, però testimoni també del tradicional equilibri entre elements de canvi i de continuïtat en els paràmetres d'uns condicionants de mera subsistència sempre latents. Per aquest motiu, el present treball s'inicia oferint algunes pinzellades d'aquesta evolució —una visió a vol d'ocell—, basades principalment en els testimonis indirectes que ens ofereix la documentació política local i nacional. El dibuix d'aquest marc general pretén oferir una introducció que hem jutjat adient a fi de situar la institució no només dins el seu context polític, sinó també ben arrelada en el seu entorn econòmic, social i cultural, és a dir, el d'una Catalunya on es combinen amb dificultat les necessitats de la terra i les imperials, un país que es consolida com a frontera religiosa i política, i com a reraguarda, un país cada vegada més observat per la monarquia com a una font de recursos econòmics i fiscals a explotar.

Analitzar una institució política com la Diputació —es vulgui o no— comporta introduir-se en el complex debat sobre la formació de l'estat modern a Catalunya, sobre el qual les darreres aportacions historiogràfiques han estat d'una alçada considerable.²² Hem triat observar el paper de la Diputació des del prisma no tant del desenvolupament d'una única forma d'organització estatal a Catalunya, hipotèticament construïda a través d'un procés de jerarquització i disciplinament de les diverses instàncies polítiques i jurisdiccionals prèviament existents, sinó des de la constatació en condicions d'igualtat d'oportunitats, de l'existència de cossos i grups polítics que conserven —i en casos com ara el de la Diputació del nostre temps miren d'ampliar també— una esfera d'autoritat i d'influència en principi reconeguda com a legítima pel mateix monarca. En el cas de la Diputació, reforçada sobretot per la seva considerable capacitat recaptadora durant els temps de bonança econòmica dels inicis del regnat de Felip II. Semblants grups i cossos polítics, d'acord amb aquest prisma no han d'ésser considerats com a elements marginals o residuals, rèmores en el procés de modernització estatal, sinó com a realitats complementàries del poder reial, que tan sovint s'acostuma a identificar en exclusiva amb l'estat.²³ A Catalunya, a més, el paper de la Diputació i el Consell de Cent, no només és complementari al del comte de Barcelona, sinó que progressivament aconsegueix representar els interessos del país d'una forma —encara que

²² Vegeu a tall d'exemple, les contribucions que formen l'interessantíssim dossier "Pensament polític de la Corona d'Aragó i l'època dels Àustria", publicat per la revista *Manuscrits. Revista d'història moderna*, el 1999 (número 17, pp. 203-340).

²³ Vegeu la defensa de semblant plantejament historiogràfic a A. VIGGIANO. *Governanti e governati. Legittimità del potere ed esercizio dell'autorità sovrana nello Stato veneto della prima età moderna*, Edizioni Canova, Treviso, 1993, pp. 3-4. Els comentaris de P. FERNÁNDEZ ALBALADEJO al concepte d'estat elaborat pel tractadista Cerdán de Tallada el 1604 són especialment aplicables al nostre propòsit. Per a l'autor castellà, "estat" era "una cosa firme, estable, y que permanece" i tal qualitat podia ésser perfectament posseïda per altres poders diferents al reial, poders concurrents cadascun dels quals podia disposar d'un particular "estat". "No por ello [conclou Fernández Albaladejo] debe imaginarse que ese orden político se organizase como una jerarquizada piràmide de "estados", desde cuyo vértice, el "estado real" ejerciese una acción ya claramente preestatal." (*Fragments de monarquia. Trabajos de historia política*, Alianza Editorial, Madrid, 1992, pp. 86-88). A casa nostra, E. BELENGUER ha abonat explícitament els mateixos plantejaments ("La Monarquia hispànica vista desde...", p. 63).

imperfecta, com correspon a les institucions estamentals d'Antic Règim— molt més autèntica, i per tant més moderna, que la mateixa corona.²⁴

Tot i que l'articulació, al llarg del darrer terç del Cinccents, de formes més o menys constitucionals —sobretot menys— d'engruixir la hisenda reial pretén ésser un dels elements sobre els quals aquest treball vol cridar l'atenció, és també ben cert que les primeres dècades considerades al llarg d'aquestes pàgines constituïren una etapa de notable creixement recaptador sobretot per a la tradicional institució encarregada de la fiscalitat del General a Catalunya, la Diputació, que es traduí en un considerable impuls institucional, primer com a administració fiscal i en segon lloc com a institució política, segons les dues comeses que d'origen li havien estat conferides. Per això, les dos primeres parts d'aquest treball es consagren, a l'estudi de cadascun d'aquests dos pols de creixement, l'administratiu-fiscal i l'estrictament polític. Pel que fa al primer, el capítol inicial intenta prendre el pols a l'organització financera de la Diputació, a través de l'anàlisi dels arrendaments, la gestió del deute regular i irregular, i el control de la despesa de la institució per part de la Cort general. Això, sense deixar de banda l'impacte creixent de la resistència antifiscal, especialment intensa al Pallars i els Comtats. El segon, és dedicat al personal de la institució (des de les seves condicions generals a un repàs dels principals oficis administratius), molt especialment —perquè així ho aconsellava el buit historiogràfic existent— a l'estructura territorial i la seva notable expansió al llarg de les dècades de 1570 i 1580. La percepció d'un augment dels ingressos —a pesar del paral·lel engreix del deute— que fa possible un creixement administratiu i patrimonial, ens porta de la mà al segon dels dos pols de creixement suara apuntats. Per aquest motiu, la segona part del treball inclou dos capítols en els quals s'analitzen les noves eines polítiques perfeccionades durant el nostre període com a caixes de resonància dels interessos estamentals i escenari de l'activitat política de les faccions dominants al si de la política catalana entre Corts, és a dir les Juntes de Braços i les seves comissions reduïdes, les Divuitenes. A nivell pràctic, aquestes fórmules de representació estamental, perfeccionades a partir de les Corts de 1585, van fer saltar pels aires els filtres imposats pel tradicional mecanisme de reclutament dels diputats i oïdors, la insaculació, analitzada també com a punt de partença d'aquest apartat. El quart capítol analitza els àmbits d'exercici del poder polític per la Diputació, manifestats en la qüestió

²⁴ Hem fugit, doncs, de plantejaments com ara els de L. GONZÁLEZ ANTÓN, que insisteixen a identificar els conceptes d'estat, monarquia i poders públics, presentant-los sempre com a intercanviables al llarg del discurs i negant a altres instàncies qualsevol de les característiques d'aquells (vegeu un exemple a "El Justicia de Aragón en el siglo XVI (según los Fueros del Reino)", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 62 (1992), p. 565). J.L. PALOS considera les institucions de la terra almenys com a poder públic, però no com a estat, que identifica amb les institucions del rei ("¿El Estado contra Cataluña? Estrategias de control y limitaciones del poder real en los siglos XVI-XVII", a *Manuscritos. Revista d'història moderna*, 13 (1995), pp. 143-144). Per a una estimulants crítica comparativa a la construcció historiogràfica liberal d'una "relación genealógica entre el rey, la corona y el moderno poder estatal", a A.M. HESPANHA, *Visperas del Leviatán. Instituciones y poder político (Portugal, siglo XVII)*, Taurus, Madrid, 1989, pp. 20-21. Encara sobre la continuïtat d'aquesta tendència a la historiografia espanyola dels nostres dies —temps d'omnipresent i asfixiant propaganda monàrquica—, vegeu J.S. PÉREZ GARZÓN, "Condicionantes e inquietudes de un libro: a modo de presentación", a *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*, Crítica, Barcelona, 2000, p. 18. Ara bé, si la identificació entre dinastia i poder públic es defensada per alguns, gairebé ningú no admet que els interessos d'aquella convergissin amb els del conjunt de la societat: "no sólo no hubo identificación entre ambos elementos —afirma J.M. GARCÍA MARÍN—, sino, por el contrario, una verdadera contraposición de intereses y de fines, como claramente se advierte al analizar la política dinástica de los Austrias y los verdaderos intereses de la sociedad, del Reino" (*Teoría política y gobierno en la Monarquía Hispánica*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1998, p. 48). Encara, darrerament, E. SERRA ha defensat la conveniència de distingir entre els mot rei i reial, d'una banda, com a component públic i/o estatal de les institucions catalanes, i el mot monarquia, com a identificació d'un model de poder nou, més imperial i feudal que no pas públic ("Constitucions i Redreç...", p. 161).

del control de l'observança, el recurs volgudament reparador que constituïren les ambaixades de la institució a la cort i l'aspiració d'enfortiment d'una jurisdicció privativa en els propis afers, amb els plets amb altres poders que aquesta voluntat generà.

És clar que tota aquesta evolució institucional, com hem assenyalat, es produí en un context de pluralitat de jurisdiccions i institucions, amb les quals s'establí una relació de creixent competència. És per això que la tercera part del present estudi procura situar el reconstituït paper de la Diputació en el seu context polític general, confrontant-lo amb l'actuació reial en els dos àmbits de major impacte en la vida dels catalans del període, procurant cridar l'atenció sobre el pes creixent de l'activitat militar a la frontera i a la reraguarda terrestre i marítima —des dels allotjaments i passatges de tropes fins als excessos de la Capitania en la qüestió dels carretatges de fusta i els capsous derivats de l'activitat de construcció naval a les drassanes barcelonines— que constituí el país (capítol 5). En segon lloc, para atenció també als intents permanents de reforma de l'Audiència reial i el control del govern virregnal, dins el qual alguns magistrats del Reial Consell, ben relacionats en un esquema clientelar que s'extenia des de Madrid a Barcelona, ocuparen un paper en ocasions més determinant que el dels desorientats lloctinents (capítol 6). Semblant constació emana de l'anàlisi de l'actuació política dels homes que protagonitzaren el debat polític, tant de part dels estaments com al servei del monarca, dins la institució que esdevingué punta de llança de l'expansionisme jurisdiccional del rei a Catalunya, la Reial Audiència. En el curs dels debats entre les dues institucions —Diputació del General i Audiència reial— i entre els seus equips jurídics i polítics, es substanciaren les veritables problemàtiques polítiques de fons per a un país sotmès a una dualitat constant entre els interessos del rei i els del General. La principal problemàtica suscitada en la lluita pel poder entre Diputació i Audiència fou la constatació creixent per part d'uns i altres de la insuficiència (tal vegada, directament del fracàs) dels mecanismes de l'observança —del control del respecte constitucional— aplicats d'ençà de les reformes ferrandines i com més va més adulterats al llarg del regnat del primer Felip a la Corona d'Aragó. Testimonis dels mateixos contemporanis avalen la idea que l'observança —contínuament vulnerada i blocada pel principal agent vulnerador— constituí aleshores un carreró sense sortida, incapaç de satisfer les necessitats polítiques dels estaments catalans, una “ruïna” com afirmaren els consellers barcelonins.

La quarta i darrera part d'aquest estudi fa un repàs a les concretes manifestacions de les tensions polítiques de fons exposades enrere, prenent com a eix de continuïtat la celebració de les Corts del 1563-1564, 1585 i 1599. En aquest sentit, les trobades dels estaments amb el monarca (i l'entorn reivindicatiu annex de síndics i legats amb dret o no d'entrada als braços que les acompanya) han estat considerades en aquest treball alhora com una representació imperfecta —però representació al cap i a la fi— de les necessitats del país i manifestació del seu contrast creixent amb les prioritats políticament expansives d'una monarquia amb interessos dinàstics internacionals sempre preponderants. A nivell dels seus resultats, per acabar, han estat analitzades també com a producte legislatiu d'aquesta dualitat. El repàs a la creixent conflictivitat del dia a dia institucional —tal vegada inherent al mateix sistema pactista— ens porta a les conclusions finals del present treball, presidides per la constatació que l'acumulació dels greuges i dels conflictes entre el General i el rei manifestaren al llarg del darrer terç del Cinccents una cada vegada més punyent dissociació

d'interessos entre un i altre. Les primeres Corts del rei Felip un cop mort l'emperador, celebrades entre els anys 1563-1564 ens mostren un govern conflictiu d'inici, un grapat d'anys abans del repetit tall del 1568 assenyalat per J. Reglà, una data que hauria marcat un viratge integrista en la política interior i exterior de la Monarquia hispànica. Aquelles Corts de la tensió, però també d'una certa d'innocència entre els contendents —juntament amb els problemes de la forçada successió portuguesa—, deixaren prou mal regust als ministres reials i al mateix monarca com per no tornar als regnes aragonesos fins més de vint anys més tard, el 1585. Aleshores, amb la lliçó ben apresada per les dues parts i molts dels problemes enverinats per un llarg període d'acumulació, les segones Corts del rei Felip poden anomenar-se com les de la dissimulació. Es produí en el curs de les seves sessions una situació de doble engany —amb els cops amagats del nou redreç, la reorganització de l'Audiència o la manipulació dels textos constitucionals— en la qual les dues forces en disputa cercaren avantatges legislatius per a un enfortiment jurisdiccional sense encontillaments. Aquesta recerca de noves respostes polítiques davant els reptes dels nous temps, cal dir-ho, no s'adiu amb la, fins no fa gaire, extesa visió escleròtica —a banda i banda, del rei i de la terra— de les institucions catalanes modernes.²⁵

L'aplicació d'aquella “dissimulada” legislació entre 1585 i 1593 portà a un esclat obert de la conflictivitat i a les greus torbacions polítiques d'aquells anys, emmig del perill de crisi general per a la monarquia. Després del cop de força reial que suposaren les mesures reials unilaterals contra la legislació aprovada a les Corts de Montsó, als darrers anys d'intensa foscor del regnat de Felip II hauria de succeir l'esforç per una nova, encara que fràgil, aliança amb els grups privilegiats catalans per part del seu successor al tron. Les Corts del 1599, se'ns apareixen des d'aquest punt de vista com l'escenari per a un nou pacte al llindar del precipici, basat en el bescanvi d'un generós donatiu a canvi de l'oblit dels greuges i la compensació per la via del desbordament dels privilegis oligàrquics. Tot un sector estamental català, però, dels Guimerà als Alentorn —amb adherències que pertanyen a la vella aristocràcia de la terra, però també de procedència i dedicació comercial mantinguda— sembla haver restat finalment desmarcat d'aquest nou pacte i el seu escenari de participació política i de predomini social es reforçarà cada vegada més entorn de la Diputació del General i el Consell de Cent. Les ferides polítiques obertes entre 1588 i 1592 —amb el desenvolupament de més o menys nous pressupostos ideològics que, com veurem, les acompanyaren— consolidaran un espai polític que, en futures recerques, caldrà d'enllaçar probablement per la via de les actituds i fins i tot a través d'herències familiars i socials amb els esdeveniments revolucionaris del 1640.

En el pla del suport econòmic i material, la tesi que es presenta en aquestes pàgines ha estat possible mercès al gaudi durant els primers quatre anys de recerca d'una beca de formació del personal investigador atorgada pel Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de

---

²⁵ En aquest sentit, N. SALES s'ha referit al període 1585-1706 com un temps no d'immobilisme ni de fossilització institucional, sinó de “replantejaments, desenvolupaments *constitucionalistes* [...], noves i agosarades interpretacions de velles lleis [...], creació subreptícia de nous i flexibles organismes” (“Diputació, síndics i diputats...”, p. 96). Al respecte, vegeu també l'aportació d'E. BELENGUER a “És vàlid avui el concepte formulat per Reglà de *fossilització del dret català* al llarg del segle XVII?”, a *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 15 (1997), pp. 33-40.

Catalunya, i encara després per altres beques —més o menys ajustades a la qüestió que aquí es tracta— atorgades per la Fundació Raimon Noguera del Col·legi de Notaris de Barcelona i la Fundación Caja Madrid. Els deutes contrets al llarg dels set anys de gestació del present treball han estat innumerables, començant pels primers anys de formació paral·lela a l'inici de la meva recerca a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, durant els quals les sàbies indicacions i il·luminadores intuïcions de les professores N. Sales i sobretot E. Serra —durant els cursos específics de doctorat, que en bona part consagraren a renovar el nostre coneixement de la Diputació—, van obrir-me la porta a l'estudi de dita institució i el context polític de la seva actuació durant el regnat de Felip II. Amb els companys d'aleshores, especialment Alfons Zarzoso i Pere Gifre, hem compartit i encara compartim inquietuds prou semblants lligades als nostres paral·lels camps d'investigació sobre la Catalunya moderna, i encara amb Emili Bayón, Toni Saumell i Josep Pich, alguns maldecaps de difícil docència primerenca. Sense la calidesa del suport en el sentit més ampli de la paraula amb el qual ens acomboïà aleshores la Rosa Maria Udina el nostre trànsit per aquells primers anys d'investigació hauria resultat molt més feixuc.

Durant els darrers anys, quan la investigació ha anat de bracet amb una —en no poques ocasions— difícilment compartida activitat com a arxiver, els companys de l'Àrea de Fons Històrics de l'Arxiu Nacional de Catalunya —molts d'ells i elles enfrascades també durant els mateixos anys en una altra carrera de fons tan o més àrdua que la meva, o en la lluita pel reconeixement de la seva vàlua professional— m'han esperonat gairebé a diari a continuar donant petites passes en la bona direcció. Amb en Joan Pons, Gerard Mari i Josep Maria Bringué hem compartit, a més, moltes hores —i animats esmorzars de dissabte— dedicades a l'estudi de les Corts de Montsó de 1585 (tal vegada no prou paleses en les pàgines que segueixen), que tot just ara comencen a donar fruit i que serviran, més que qualsevol altre dels nostres treballs, per posar un gra de sorra permanent en el coneixement de les institucions polítiques de la Catalunya moderna, ni que sigui pel que signifiquen d'operació de salvament *in extremis* d'una documentació que en alguns casos es desfa literalment i de la qual el país no en podrà gaudir físicament en el futur. Però sobretot les atencions rebudes de la directora d'aquest treball creen un deute de gratitud no només científic, sinó també humà i amical difícil de saldar en el futur. És un orgull poder treballar al costat d'una brillant historiadora, però encara ho és més fer-ho amb una persona excel·lent per moltíssims conceptes. Encara he de regraciar i molt la paciència de la Carme —posada a prova per l'aridesa del contingut— en la seva revisió de la part més tècnica del treball, tant com la prudent insistència d'en Xavier per convèncer l'autor de la necessitat d'assegurar la salut informàtica del text, i a l'hora de resoldre els clàssics ensurts que a tots ens depara. Per acabar aquests agraïments, cal referir-se a aquells, la meva família, a qui es deu la vida i la formació humana i professional i amb qui es construeix la vida dia a dia. Ells aporten quelcom que va encara molt més enllà del suport material o anímic: aquestes línies mai no podrien —ni amb la millor de les proeses— fer plena justícia a la seva influència. Al final de l'esforç, resta també un record molt sentit per als més propers, veritablement estimats i inoblidables, que van viure les dificultats inicials i els condicionaments posteriors d'aquest treball i no podran compartir l'alegria dels seus fruits.

Aldover (Baix Ebre), 19 de febrer de 2001

Introducció

Una visió a vol d'ocell de la Catalunya de finals del Cinccents

Les limitacions al creixement dels homes: la mortalitat extraordinària

La darrera historiografia sembla estar d'acord a parlar de les primeres dècades de la segona meitat del Cinccents com d'una època d'important augment de la població catalana, només entelada per la crisi finisecular que succeí a la gran pesta del 1589.¹ Aquest creixement, però s'esdevingué en un context encara força hostil als grans canvis en la trajectòria demogràfica general.² La societat moderna era encara més incapaç que la nostra a l'hora de dominar les forces de la naturalesa i per això la vida dels homes es veia fortament condicionada pel seu entorn climàtic. Els catalans de l'edat moderna veien a tota hora el seu benestar penjar d'un fil, començant pels rigors excessius de

¹ Les dades corresponents al creixement demogràfic del període 1553-1595 ofertes per A. SIMON són certament espectaculars: Osona passaria de 1.956 a 3.382 focs, el Bages de 1.389 a 2.742, el Pallars Sobirà de 940 a 2.354, la Cerdanya avui espanyola de 881 a 1.549, el Berguedà de 834 a 1.549, el Ripollès de 684 a 1.548, el Solsonès de 981 a 1.581, l'Alt Urgell de 1.232 a 2.330, i el Pallars Jussà de 1.432 a 2.114 ("El cens del 1595. Bisbats de Solsona, Vic i Alt Urgell", a *La població catalana a l'edat moderna. Deu estudis*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 38-41). Constatacions semblants s'obtenen per al cas gironí o general català, a partir d'altres censos del període (J. CLARA, "Un cens desconegut del bisbat de Girona (1598)", *Quaderns de la Selva*, 12 (2000), pp. 173-183; i A. PLADEVALL, "Un cens general de Catalunya de 1626 fins ara desconegut", a *Ausa. Publicació trimestral del Patronat d'Estudis Osonencs*, VII (1972-74), pp. 126 i ss.). Síntesis recents sobre l'evolució demogràfica i sobretot econòmica de Catalunya al llarg dels segles XVI-XVII, a A. GARCÍA ESPUCHE, *Un siglo decisivo...*, pp. 17-24; J. DANTÍ, "La població: creixement i oscil·lacions", a E. SERRA-X. TORRES, *Op. cit.*, p. 72; i A. SIMON, "El creixement poblacional català del segle XVI i la immigració francesa. Aspectes demogràfics i socials", a *Congreso Internacional Felipe II...*, I, pp. 79-98. El primer, quantifica aquest creixement entre 1553 i 1626 —basant-se en part en l'estudi d'E. GIRALT i J. NADAL acabat de reeditar— entre el 34,5 de la ciutat de Barcelona i superior a un terç del total per al conjunt del país (*Ídem*, pp. 33-34 i 69). H. KAMEN parla, en canvi, d'un creixement general del 75%, "sense comparació possible amb la resta de l'Europa occidental" (*Canvi cultural a la societat del Segle d'Or. Catalunya i Castella, segles XVI-XVII*, Pagès editors, Lleida, 1998, p. 64), una visió ratificada per P. SAAVEDRA, si més no en el context mediterrani ("Cambios demográficos y sociales en la España mediterránea durante el reinado de Felipe II", a *Congreso Internacional Felipe II...*, I, p. 45). La unanimitat historiogràfica es debilita pel que fa a l'anàlisi del caràcter decisiu de la reordenació territorial catalana a nivell demogràfic: així, darrerament, O. JUNQUERAS l'ha negat per als anys 1553-1595, considerant que el creixement d'aleshores es produí de manera prou uniforme per al conjunt de Catalunya i sense, per tant, concentració poblacional en la corona barcelonina: la gran transformació en aquest sentit seria posterior al 1620, conseqüència no pas de la prosperitat, sinó de la crisi (*Guerra, economía i política a la Catalunya de l'alta edat moderna*, Treball d'investigació, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, p. 64).

² Un anàlisi del context general europeu i de les dificultats demogràfics dels anys noranta sota una situació d'angoixant manca de subsistències, a V. PÉREZ MOREDA, "El final de la expansión demográfica. La crisis de mortalidad de los años 90", a *Congreso Internacional. Las sociedades ibéricas...*, IV, pp. 5-23. A tall comparatiu, la demografia navarresa experimenta també una "espectacular expansión" (1530-1570), per caure després en un període de "estancamiento" (1570-1600) (P.J. MONTEANO, *Los navarros ante el hambre, la peste, la guerra y la fiscalidad. Siglos XV-XVII*, Universidad Pública de Navarra, Pamplona, 1999, p. 357).

les estacions. Les condicions de l'hivern del 1590 al 1591, per exemple, foren tan dures a Osona que les autoritats municipals de Vic llançaren un senyal d'alarma davant la progressiva concentració de famílies senceres a la ciutat a la recerca dels mínims per a la subsistència, més encara quan s'esperava la sempre incòmoda visita de les tropes del rei.³ Les mancances d'una societat de subsistència es feien patents igualment davant la temuda aparició de les secades.⁴ En una perllongada situació metereològica que degué afectar tota la vall de l'Ebre, Cervera no veié caure ni una gota entre l'octubre del 1565 i el juny del 1566, i els sembrats de blat acabaren secant-se encara en herba i en arribar l'estiu "no es collí res per tota la terra". Al llarg de set mesos no arribà ni un gra a la plaça de la vila i la situació no era gaire diferent a altres poblacions, inclosa la ciutat de Barcelona, que apelà a la necessitat d'importacions de forments castellans, sards i sicilians.⁵

Les més importants i continuades secades del període —proemi dels temps de dificultats del final de segle— tindran lloc a mitjans dels anys vuitanta i el jesuïta Pere Gil ens ha deixat eloqüents descripcions. Poc abans de l'arribada de l'estiu del 1584, per exemple, l'absència de cabal als rius Besòs i Llobregat obligà el Consell de Cent a organitzar la molta a punts tant allunyats com ara Belcaire d'Empordà o Girona dels pocs forments arribats a la ciutat.⁶ Aquells anys de secades

³ AHMV, Correspondència, *Cartes trameses*, 5. F. BRAUDEL acumulà testimonis sobre la repetició d'anys especialment freds i plujosos a les ribes francesa i italiana de la mediterrània entre, aproximadament, els anys 1585-1600, que el porten a parlar d'un cicle climàtic nefast (*El mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1993 (3ª reimp.), I, pp. 353-364). Per al cas de la vall del Segre, aquest període d'excessiva pluviositat ha estat acotat entre 1595 i 1617, després de les importants avingudes del 1565 i 1587, que posaren en situació d'emergència nuclis importants com ara Balaguer o la mateixa Lleida (J. LLADONOSA, *Història d'Artesa de Segre*, Ajuntament d'Artesa de Segre, Artesa de Segre, 1990, p. 256).

⁴ E. SERRA assenyalava com a nota distintiva de la legislació catalana del 1564 encara el caràcter hegemònic de les disposicions "pròpies d'una economia de subsistència"; les del 1585, en canvi, aporten importants mesures relatives a la protecció de la propietat privada de la terra en front dels usos comunals —en el camí de la creixent diferenciació pagesa— i d'ampli suport a l'increment de les obres públiques de les viles i ciutats catalanes, sobretot pel que fa a la conservació dels camins i la xarxa hidràulica ("Constitucions i Redreç...", pp. 166-167). Les Corts, doncs, són testimoni d'un temps de fortes mutacions econòmiques i socials.

⁵ A Barcelona la situació no devia ésser gaire millor, atès que pel març del 1566, el Consell de Cent lamentava la manca de forments, després que feia cinc mesos —la mateixa cronologia certerina— que no plovia. A mitjans de maig, la ciutat mostrà una preocupació encara més gran en considerar pràcticament perduts la totalitat dels esplets corresponents a aquella collita. El Consell demanà aleshores al monarca 20.000 quarteres de blat sard i 30.000 fanegues castellanes i reblà la demanda pocs dies després en afirmar que "ni car ni barat se troba blat per menjar los poblats en aquest Principat" (AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-57, ff. 140, 147 i 155v; A. DURAN, *Llibre de Cervera*, Curial, Barcelona, 1977 p. 443; i J. LLADONOSA, *Història de la vila d'Alguaire...*, p. 151). Segons els consistorials de la Diputació "no-s pot haver blat per ninguns diners", fins que es produeix l'arribada a Barcelona d'un vaixell carregat de blat sard. Pel setembre del 1566, quan l'entrada d'una segona nau a Barcelona amb 3.200 salmes de blat sicilià, "ja la ciutat no tenia blat per més de cinc o sis dies, y si Déu no-y hagués proveït hi aguera hagut tan gran motí que fóra estat de mal remediari" (DGC, II, especialment, les pp. 176-177, 179 i 182). A Tortosa, el 1566 —i novament el 1571— la magnitud de la secada obligà el Capítol i el municipi a repartir blat i farina entre els pobres (R. O'CALLAGHAN, *Anales de Tortosa e Historia de la Santa Cinta*, Imp. Católica de Gabriel Llasat, Tortosa, 1886-1888, I, pp. 52 i 103). La secada del 1565-1566 afectà igualment la veïna regió narbonesa (G. LARGUIER, *Le drap et le grain en Languedoc. Narbonne et Narbonnais, 1300-1789*, Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà, 1996, II, pp. 506-509) i la navarresa Ribera Tudelana on esclataren "*acalorados pleitos entre los pueblos debido a los turnos de riego*" (P.J. MONTEANO, *Op. cit.*, p. 150).

⁶ Diputats i oïdors de la Diputació ho exposaren amb tot dramatisme en aprovar un augment de salari als principals oficials de la institució: "sperem que nostre Senyor per sa gran misericòrdia, apiadant-se de aquest seu poble, serà servit tornar-nos en la fertilitat y abundància antiga, noresmenys de la gran sterilitat y sequedat de aquest any, y dels pocs fruyts que són collits en Cathalunya y en tota Spanya, se entén quant humanament se pot comprendre que la mateixa carestia està en camí de durar molts anys" (ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 148, f. 802). E. SERRA situà entre 1570 i 1580 la caiguda dels índexs de producció agrària a Catalunya, emmig d'una conjuntura prou homologable a la de bona part d'Europa occidental (*Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Crítica, Barcelona, 1988, pp. 215-216).

s'encavalcaren ben aviat, a més, amb l'esclat de la pesta. A primers de març del 1589, trobem el Capítol tarragoní organitzant pregàries per “la gran necessitat de la aygua se té”. Dos anys més tard, el dia de Sant Jordi, els còsols i la comissió municipal encarregada del proveïment de la ciutat —la prohomenia dels forments— demanaren al Capítol la sortida en processó pels carrers de Tarragona de la reliquia del braç de Santa Tecla.⁷ En torn del 1589 resta clarament de manifest que la principal amenaça per als catalans de finals del Cinccents —per sobre de la impredictibilitat del temps i el seu efecte sobre el volum de les collites— continua essent l'omnipresent possibilitat d'un contagi general de pesta.⁸

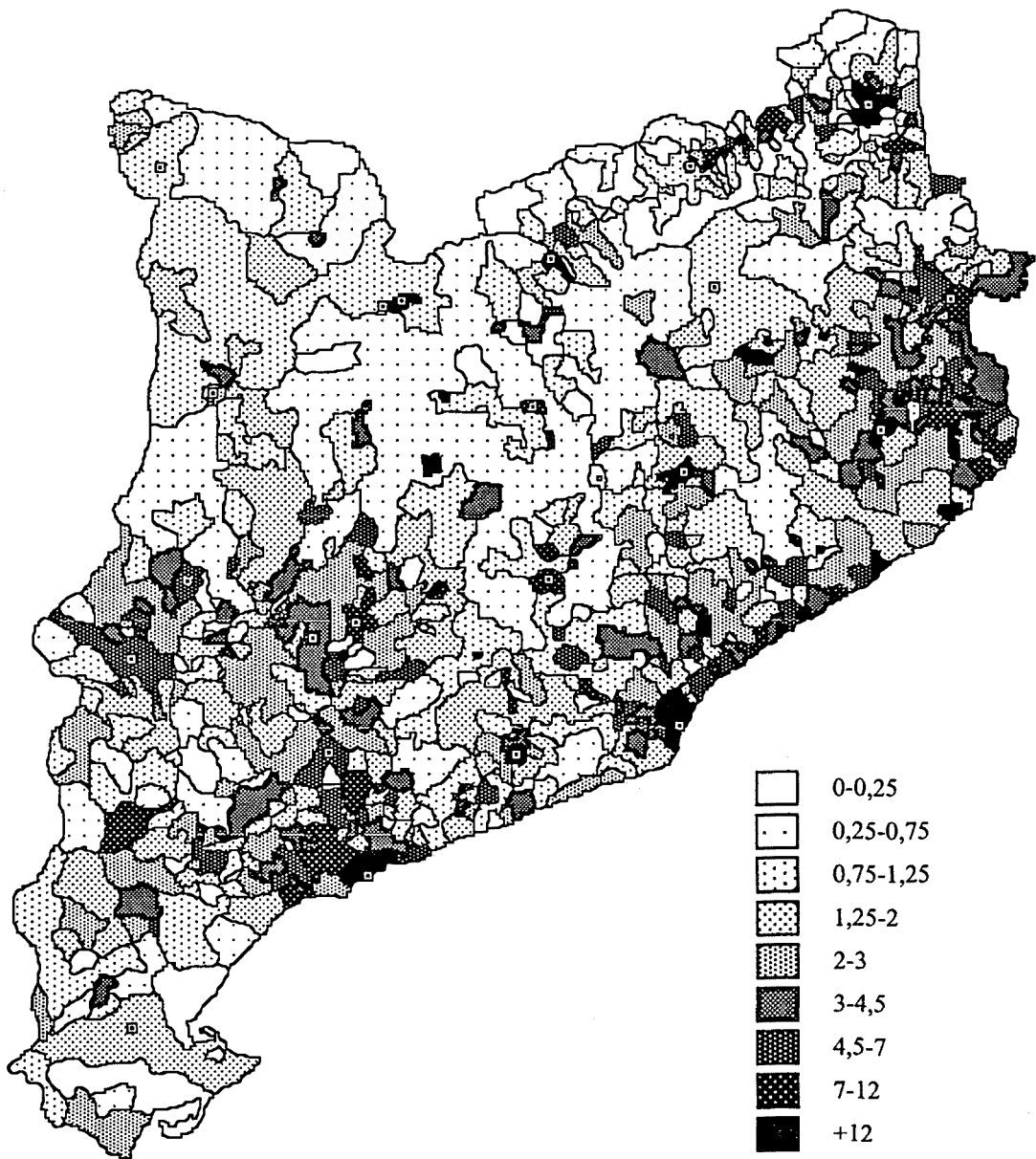
La pesta del 1589 acabà d'abonar una situació de —en paraules de Braudel— “*crisis de los equilibrios subyacentes*”, oposant el seu fre repressiu a l'onada de creixement demogràfic de les dècades anteriors, una veritable allau que pràcticament totes les fonts assenyalen com a general arreu del país.⁹ No podem dir, però, que els anys anteriors fossin de placidesa. Ben al contrari, pot afirmar-se que al llarg del darrer terç del Cinccents Catalunya visqué en un permanent estat d'alerta en relació a la possibilitat del contagi. Entre la documentació de les institucions catalanes del període 1561-1598, no trobem gairebé cap any en el qual la pesta no constitueixi un dels principals maldecaps, sigui per la seva presència al territori, sigui pels alarmants avisos de la seva proximitat. Catalunya fou aleshores una societat assetjada per la malaltia, un element no només de mortalitat sinó també de desballestament de l'ordre econòmic, social i polític de primera magnitud. Així, per exemple, durant els darrers mesos del 1561 el delegat de la Diputació del General al Rosselló abandonà aviat la idea de recollir els llibres i diners de les taules d'Elna i Ceret, en trobar-les atacades per la infecció. Per les mateixes dates els còsols de Perpinyà demanaven una pròrroga en el pagament dels terminis pendents del darrer fogatge a causa dels problemes derivats igualment del contagi. A partir d'aquesta data es succeeixen al Rosselló un rosari de notícies sobre la malura. Això, encara que el 1563 el govern perpinyanenc finançà el viatge de dos pelegrins a Santiago de Compostel·la per demanar a l'apòstol la fi de la “pestilència”.¹⁰

⁷ “Nostre Senyor nos castiga en no donar-nos pluja y los splets patexen molt”, afirmen als còsols tarragonins (AHAT, *Llibres de determinacions del Capítol*, A-74, ff. 187 i 192; i A-75, f. 53v; AHT, *Acords municipals*, 143, f. 14). La cronologia catalana d'una fam gairebé permanent entre 1586 i 1591 ha estat descrita com a general per a tota la mediterrània i tingué com a primer efecte l'obertura dels ports als vaixells procedents de les noves potències atlàntiques (F. BRAUDEL, *Op. cit.*, I, p. 323).

⁸ M. CAMPS CLEMENTE i M. CAMPS SURROCA han fet un exhaustiu seguiment cartogràfic de l'impacte de les principals crisis del segle, que situen el 1501-1502, 1507-1508, 1518-1525, 1529-1532, 1556-1565, 1586-1592, 1596 i 1599-1600, assenyalant l'existència de nou cicles pestífers separats per llargues temporades de calma que oscil·len entre els dos i sis anys i que només es dilaten durant els 23 anys de benestar del període 1532-1555 i els 20 del 1565-1586 (“Las pestes del siglo XVI a les terres de Lleida”, a *Miscel·lània. “De les terres de Lleida”. Homenatge a Antonio Hernández Pamés*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1995, pp. 117 i 156-172). A. SIMON considera important assenyalar, tot i la gran pesta finisecular, una “disminució de la freqüència i intensitat de les crisis de mortalitat” durant el període 1550-1630, en relació amb la primera meitat de segle (“El creixement poblacional...”, pp. 87-88). M. DURAN, d'altra banda, afirma que “la població catalana no muestra señal alguna de debilidad entre 1580 y mediados de la década de 1620”, limitant les transformacions del període a la redistribució territorial d'efectius, a partir del desenvolupament manufacturer i els primers indicis del procés de transformació agrària que prendrà embranzida definitiva durant la segona meitat del Siscent (“¿Excelencias de Cataluña?”, a *Congreso Internacional. Las sociedades ibéricas...*, III, pp. 128-131).

⁹ *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo...*, I, p. 781. L'anàlisi recent més aprofundida sobre el gran contagi del 1589 —per al cas barceloní— cal cercar-lo a J.L. BETRÁN, *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Milenio, Lleida, 1996, especialment a les pp. 139-155. Una visió crítica sobre el bandolerisme concebut també en termes de resposta malthusiana a l'excés demogràfic, vegeu X. TORRES, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Eumo Editorial, Vic, 1991, pp. 39 i 42.

¹⁰ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 779, ff. 68v i 78; i ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 47, f. 39.

Mapa 1. Densitat de població per municipis d'acord amb el fogatge del 1553
(expressada en focs per quilòmetre quadrat).¹¹

Durant el darrer terç del Cinccents, la ciutat de Barcelona mantingué un àgil sistema de comunicacions capaç de portar amb relativa rapidesa, qualsevol nova de pesta procedent dels quatre punts cardinals del país. Durant els estius dels anys 1569-1571, per exemple, les principals

¹¹ Les fonts i els criteris d'elaboració del present mapa apareixen descrits a la presentació de l'annex *L'estructura organitzativa de la Diputació del General a finals del Cinccents. Anàlisi de les col·lectes locals del General*, al final del present estudi.

actuacions de la comissió municipal encarregada de les tasques preventives —l'anomenada Vuitena del morbo—¹² anaren encaminades a l'inspecció acurada de tots els vaixells procedents dels ports de Sevilla i Cadis, davant dels rumors sobre un esclat infecció als ports atlàntics. Durant els dos estius següents, en canvi, les principals veus d'alarma arribaren a la ciutat per terra, des dels Comtats i el Llenguadoc —acompanyades d'ordres d'expulsió de tots els súbdits del rei de França arribats durant la primavera—, i per mar, des de Mallorca i l'Alguer. Entre 1575 i 1580, els avisos de pesta provenen de les costes de llevant italianes primer i franceses després. La primavera del 1576 s'apliquen purgues o quarentenes preventives als homes i mercaderies procedents de Sicília, Venècia, Ferrara, Parma, Màntua, Piamont i Gènova; poc abans del Nadal del 1579, a les arribades de Marsella, Gènova i Arles; el 1580 a les de Marsella, Nîmes i altres ports del Golf de Lleó.¹³

No cal dir que els anys immediatament anteriors al gran esclat del 1589 presenten una situació de tensió més continuada. Entre 1581 i 1582 la major part dels avisos de pesta procediren de Castella i França, amb l'alerta especial de les principals ciutats de les fronteres ponentines de Catalunya.¹⁴ Després de les Corts de Montsó del 1585 i sobretot al llarg dels dos estius següents, es multiplicaren els avisos procedents dels Pirineus. És a partir d'aleshores, quan podem observar l'evolució del contagi a través de la correspondència virregnal amb el Consell municipal de Vic, peça clau en l'eix de comunicacions entre la capital i les terres catalanes de muntanya: a mitjans de maig el lloctinent comunica certes sospites de casos de pesta a Vielha i Bossòst. Tres mesos després, els vigatans són informats del fet contrastat que durant les darreres setmanes han mort a la capital aranesa una trentena de persones a conseqüència de la pesta. Si pel maig el lloctinent recomanava evitar-ne els contactes comercials, ara demana a la capital osonenca la fixació d'estrictes controls al pas de persones i mercaderies. Finalment, una tercera missiva datada el 19 de novembre del 1586, informa els consellers vigatans de l'avenç del mal per terres pallareses.¹⁵

Si l'arribada dels freds de l'hivern —en dificultar la reproducció de les puces transmissores de la malaltia— suposà una reculada parcial de llurs manifestacions, la de la primavera comportà el 1587 la immediata recruada del contagi.¹⁶ Durant el mes d'abril, el lloctinent es veié obligat a alertar les principals poblacions rosselloneses i tots els ports del Principat fins a Tortosa, davant l'aparició de nous brots epidèmics al Llenguadoc.¹⁷ Aquell hivern ni tan sols es produí el retrocés estacional de la malaltia: el 5 de gener del 1588 la lloctinència decretà el tancament de les fronteres catalanes

¹² J.L. BETRÁN hi dedica un capítol a l'obra citada, sota el títol "La consolidación de la Vuitena del morbo", pp. 215-253.

¹³ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-84, f. 108v; II-85, f. 106; II-86, f. 73; II-88, f. 106; II-89, ff. 20 i 75. Per al període 1556-1599, J.NADAL i E. GIRALT parlen de 18 i A. SIMON i J. ANDREU han detectat fins a 19 avisos de pesta publicats a la ciutat de Barcelona, dels quals deu corresponen als anys 1556-1564 (*Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo Editorial, Vic, 2000 (ed. or. francesa, 1960), p. 64; i "Evolució demogràfica (segles XVI-XVII)", a J. SOBREQÜÉS (dir.). *Historia de Barcelona*, vol. 4: *Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI-XVII)*, Enciclopèdia Catalana/Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1992, p. 139).

¹⁴ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-90, f. 62; II-91, f. 88; i II-92, ff. 33v i 73v.

¹⁵ AHMV, Correspondència, *Cartes rebudes*, 4, s.f.; i ACA, Cancelleria, 4754 i 4755.

¹⁶ Encara molts anys les anomenades malalties d'hivern prenién estacionalment el relleu a la pesta. Així, la tardor del 1580, per exemple, les disposicions de control i guarda dels portals decretades per la Vuitena del morbo barcelonina es fan impossibles de complir a conseqüència d'una passa de "catarros febreros". La ciutat no havia trobat qui se n'ocupés d'aquella "per star quasi tots los poblats en la present ciutat malats" (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-89, f. 122).

¹⁷ ACA, Cancelleria, 4755, ff. 228v-229.

als francesos, així com l'expulsió de tots aquells que haguessin entrat a Catalunya al llarg del mes de desembre. El focus pirinenc inicial fou superat en virulència més tard per l'extensió a Catalunya d'un brot procedent de Marsella. La progressió vers el sud durant els primers mesos del 1589 resultà del tot imparabile. Només a Barcelona el Consell de Cent registrà entre el primer de juliol del 1589 i el 7 de gener del 1590 un total d'11.700 morts, veritable rècord tràgic de víctimes per la pesta al llarg de tot el segle.¹⁸ De fet, encara que les conseqüències d'especial virulència es limitessin a aquells mesos, podem dir que la pesta no abandonà del tot el país entre 1586 i 1592, després de més d'una dècada de patiment.¹⁹

Per sota del llindar de subsistència: la mortalitat ordinària

La pesta i altres mals infecciosos actuaven a plaer sobre la feblesa d'uns cossos ben sovint castigats per la fam. Les diverses conjuntures climàtiques, com hem vist, determinaven sovint situacions de carestia d'aliments bàsics que fàcilment situaven la població catalana per sota del llindar de la subsistència. Com a corol·lari d'aquesta precarietat afloraven aleshores les pràctiques de l'avortament i l'abandonament dels minyons. No deixa de resultar significatiu que precisament pel març del mateix 1589, setmanes abans de l'esclat del contagi a la ciutat, el bisbe de Barcelona renovés una crida de censura de l'avortament.²⁰ Cinc anys abans, l'Audiència havia lamentat la inexistència a Barcelona d'una institució encarregada de l'acolliment dels minyons abandonats "qui van perduts per ella, y resten per seminari de lladres sens orde ni remey algú, y per llur poca edat dexen de ésser condemnants per vagabundos".²¹

¹⁸ J. NADAL i E. GIRALT presentaren una quantificació vila a vila de l'impacte del contagi a les poblacions del Camp de Tarragona (*Op. cit.*, p. 78). Per al cas de Perpinyà han estat calculades al voltant de 4.000 morts entre 1589 i 1592 (R. BES, *Les relations entre la ville de Perpignan et la cité de Barcelone, 1573-1644*. "Un cas de divorce sans consentement mutuel", Mémoire de Maîtrise, Toulouse-Le Mirail, 1980-1981, p. 49; i H. KAMEN, *Op. cit.*, p. 62). Es tractaria d'una xifra enorme si, tal i com afirmava l'ambaixador S. Cavalli de pas per la vila el 1567, Perpinyà comptava amb una població d'uns 2.000 focs (J. BOLÓS, *Com veieren els Països alguns viatgers del segle XVI*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1980, p. 45). Entre 1575 i 1578 moriren 50.000 persones a Venècia i 40.000 a Messina; el 1581, 60.000 a Roma (F. BRAUDEL, *Op. cit.*, I, p. 441).

¹⁹ M. CAMPS CLEMENTE i M. CAMPS SURROCA aporten contínues notícies locals de pesta per a tot aquell període a les terres de ponent (*Op. cit.*, pp. 140-151). El 1591, per exemple, els dos batlles de Solsona prohibiren el contacte amb persones o coses procedents de França, sots pena d'exili propi i de la família durant cent dies, amb cremadissa pública de les robes i altres coses susceptibles de contagi (A. LLORENS, *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, Editorial Virgili & Pagès, Lleida, 1986, II, p. 320). Encara pel setembre del 1592 la Diputació aragonesa escriví als Consells municipals de Lleida, Fraga, Montsó, Tamarit de Llitera i Binèfar per prevenir-los davant notícies de pesta al litoral tarragoní (ADZ, *Cartas misivas de los diputados del Reino de Aragón*, 268, s.f.). G. LARGUIER calcula per a aquell any la mort d'entre un 10 i un 20% de la població a la regió de Narbona, una mortalitat molt superior a la derivada de les guerres religioses (*Op. cit.*, II, pp. 532-533 i 541).

²⁰ ADB, *Registra communium*, 68, f. 212. En el revers de les condicions d'extrema dificultat, A. SIMON i J. ANDREU assenyalen un lligam entre creixement dels naixements il·legítims i moments de màxim creixement de la població barcelonina: per al cas de la parròquia barcelonina de Sant Just i Pastor detecten aquests moments àlgids a les dècades del 1560 i 1590, "dos períodes de clar increment dels efectius humans de la ciutat" (*Op. cit.*, p. 125).

²¹ El gener del 1584 el lloctinent atorgà llicència a un dels mercaders de major èxit a la Barcelona de finals del Cinccents, Miquel Josep Moradell, per tal que pogués recollir tots els minyons menors de divuit anys que anessin vagant per la ciutat i organitzés la seva entrega a mans de qui pogués instruir-los en el servei o la pràctica d'un ofici, "y entretant vestir, alimentar y fer-los fer alguns exercicis espirituals y temporals" (ACA, Cancelleria, 4712, f. 4). El mateix any, a més es fundava la Casa de Misericòrdia de Barcelona —com a signe de la nova política assistencial que s'obria camí a Europa—, institució que aviat es convertiria en "l'eix de la trama assistencial a la Barcelona moderna" (sobre els debats preliminars al govern de la ciutat i la creació, vegeu M. CARBONELL, *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Eumo Editorial, Vic, 1997, pp. 65-69). D'ençà del segle XIV, però, existia ja a la ciutat una Casa dels infants ordes (C. MARTÍNEZ SHAW, "L'assistència pública a la Barcelona moderna. Una visió

Moltes de les anyades de les dos darreres dècades del Cinccents manifestaren reiteradament el caràcter deficitari de la producció agrícola i ramadera catalana, especialment arran del llarg període de creixement demogràfic, si més no, de les tres dècades anteriors.²² En aquestes condicions, el blat aragonès²³ reprenia el seu paper de preciós recurs alimentari.²⁴ El Consell de Cent mirà de realitzar gestions de proveïment que moltes anyades difícils les autoritats aragoneses observaren amb prevenció. Entre 1581-1582, per exemple, la Diputació del General intervingué a fi de negociar amb els seus homòlegs aragonesos, els virreis respectius i el mateix Felip II l'obtenció de llicències de treta per a la importació de forments del regne veí. El 1592, finalment, les Corts aragoneses de Tarassona imposaren l'obligació d'una doble llicència, reial i dels diputats, per legalitzar les tretes de forments.²⁵ Els relativament escassos contextos d'abundor, en canvi, permetien Catalunya actuar com a ocasional graner de les Illes Balears, i molt especialment de menorquins i eivissencs.²⁶ Aquest circuit de la necessitat, però, no satisfieia del tot les autoritats catalanes, especialment quan les llicències de treta eren atorgades per la lloctinència sense l'acord dels governs municipals. La major part d'aquelles foren atorgades amb la condició "*quedando la tierra proveyda*", una clàusula que resulta prou difícil de verificar. Per justificar aquest esforç —en bona mesura adreçat igualment a la provisió dels contingents militar acantonats a les Illes— el mateix Felip II i el lloctinent comte de Miranda no dubtaran a apel·lar als llaços històrics existents entre els dos regnes.²⁷

---

panoràmica", a *L'Avenç*, 91 (1986), pp. 32-37). Ara, l'augment dels desvalguts es produïa en el context d'un creixement molt notable de la demografia barcelonina, tal i com han destacat A. SIMON i J. ANDREU, per als qui el 1627 la ciutat s'havia recuperat plenament del desastre del 1589 situant-se al voltant dels 40.000 habitants, deu mil més que el 1553, en el que suposava de fet el període de major expansió dels dos segles (*Op. cit.*, pp. 111 i 114). Per la seva banda, l'ambaixador venecià S. Cavalli situà el 1567 Barcelona amb una població d'unes 35.000 ànimes i comparà el seu tamany amb el de Pàdua (J. BOLÓS, *Op. cit.*, p. 53).

²² Per al cas de la ciutat de València, han estat assenyalades per J. SEGUÍ les crisis bladeres del 1577-1579, 1582-1584 i 1589-1592, que obligaren el govern de la ciutat a un notable esforç d'organització per al proveïment ("Abastos y defensa de la ciudad de Valencia ante la delicada situación en el ámbito mediterráneo (1552-1585)", a *Estudios. Revista de historia moderna*, 18 (1992), pp. 55-58).

²³ Un mercat blader que anava des de Sicília a Aragó passant per Tortosa, havia estat consolidat si més no d'ençà del segle XIV, tal i com ens han fet avinent els treballs d'E. SERRA ("Els cereals a la Barcelona del segle XIV", a *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1988, pp. 71-107, útil per al coneixement tant dels camins d'arribada com del paper de les autoritats locals a l'aprovisionament) o A. CURTO (*La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1988, pp. 122-129).

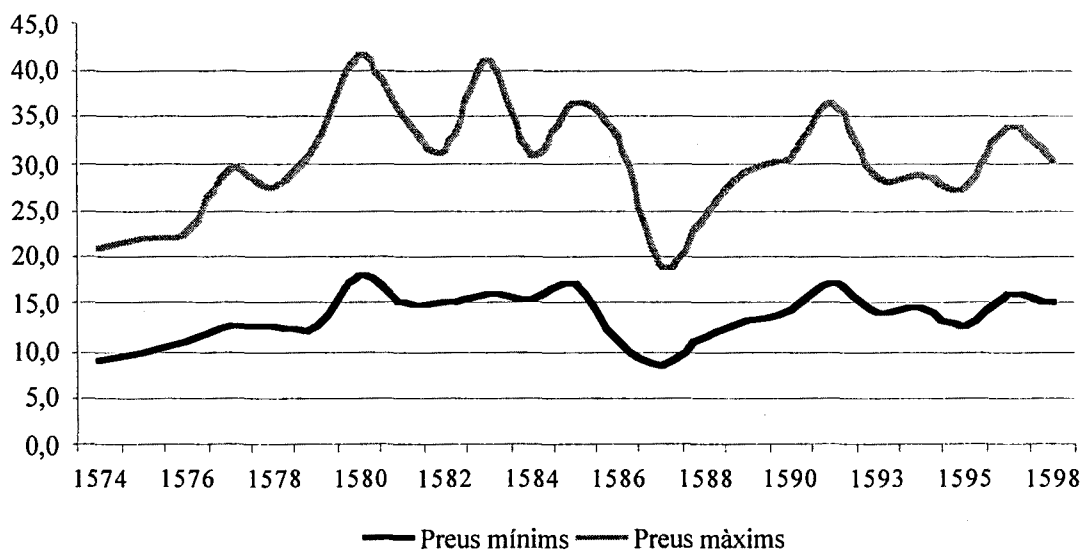
²⁴ En fa referència J.I. GÓMEZ ZORRAQUINO (*La burguesia mercantil en el Aragón de los siglos XVI y XVII (1516-1652)*, Diputació General de Aragón, Saragossa, 1987, p. 97), tot citant Ignacio de Asso, per qui Aragó "*provee de trigo a Cataluña, cuyo suelo generalmente áspero y estéril es poco apto para esta producción*". El capítol tercer de les ordinacions del General del 1481 havia eximit dels drets d'entrada i eixida totes les importacions de forments, ordi, avena "e tots blats grossos e menuts, leguns, carnelatge, vi e pinyons", i el dotzè havia facultat aquells qui portessin vitualles a Catalunya a treure el seu preu en moneda comptant eximint de fiscalitat les primeres deu lliures (*Capítols dels drets y altres...*, ff. 3 i 6).

²⁵ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 798, ff. 15v, 59v-60 i 118v; i 799, ff. 8v i 34v-35.

²⁶ J. JUAN considera l'escassetat de subsistències com un dels més greus problemes al qual hagueren de fer front les autoritats mallorquines del temps de Felip II. Entre 1550 i 1600 assenyalava fins a 25 anys com a deficitaris en forments, encara que les pitjors crisis sembla que es produïren els anys 1556-1557, 1566-1567 i 1591-1592 ("La estabilidad sitiada en el Reino de Mallorca", a *Congreso Internacional. Las sociedades ibéricas...*, III, pp. 229-231).

²⁷ "Que per ser Regne tant coniuñct en aquest en germandat y lleys, més just y a rahó conforme que sia socorregut més prest que altre". La documentació de la Cancelleria es troba farcida de llicències de treta atorgades a menorquins i eivissencs especialment durant les dècades dels vuitanta i noranta del Cinccents. Alguns exemples poden trobar-se a ACA, Cancelleria, 4314, f. 205; 4315, f. 177v; 4319, f. 207v; 4320, f. 25v; i 4715, s.f.).

Es tractava, doncs, d'una societat clarament dominada per la conjuntura i en un darrer terme per la climatologia i l'existència o no de fluïdes condicions de proveïment.²⁸ El seguiment de l'evolució dels preus del blat a Perpinyà a través dels anomenats *Llibres de totis* permet observar considerables oscil·lacions, suficients per desballestar qualsevol economia familiar. Durant el període 1574-1598 podem quantificar l'augment del preu del blat a la vila a l'entorn d'un 75%, passant dels aproximadament nou sous per mesura a unes quantitats al voltant dels 16-17. Curiosament, però, no és a finals de segle que arriben els preus màxims, sinó pel juny del 1583, amb 25 sous per mesura.²⁹

Gràfic 1. Variacions interanuals dels preus del blat a la plaça de Perpinyà (1574-1598)

²⁸ Al respecte, O. JUNQUERAS ha assenyalat la interrelació existent entre guerra, encariment dels cereals importats, disminució de les exportacions manufactureres i desballestament social: atès que la major part dels forments consumits a Barcelona arribaven per via marítima, l'esclat de qualsevol conflicte bèl·lic —als quals la política de Felip II arrossega contínuament els catalans— provocava un encariment sistemàtic del principal aliment dels segments populars urbans i de retruc repercutia en l'estructura de costos del sector manufacturer, a través de l'augment dels salaris o la disminució de la productivitat. L'autor contata els augments del preu del blat en temps de guerra i els descensos quan s'imposa la pau i afirma que aquesta constatació debia existir també a nivell popular (*Op. cit.*, p. 45).

²⁹ Aquell mateix any, després de dos anys d'intensíssima secada, el preu del blat hauria arribat a la plaça de Cervera a un preu de 70 sous per quartera! (A. DURAN, *Op. cit.*, pp. 77-79). A Barcelona, prenent com a base cent els anys 1493-1498, l'augment més espectacular es produí igualment entre la dècada del 1560 (amb un preu de 174) i la del 1570, quan arribà a 244. D'aleshores fins a finals de segle, l'augment fou molt més moderat, amb una mitjana de 290 per als anys 1591-1600, segons X. TORRES ("Activitats econòmiques", a J. SOBREQÜÉS (dir.). *Op. cit.*, p. 228), qui ha elaborat les dades originals ofertes per E. GIRALT i E. SERRA. Sobre la necessitat de prudència en l'anàlisi dels preus, en una època de forta inflació, i la necessitat de no establir una equivalència directa amb els nivells de producció, vegeu les remarques d'E. SERRA a les originals puntualitzacions sobre el tema fetes per P. VILAR (*Pagesos i senyors...*, pp. 205-206). A la mateixa obra hi trobareu a tall comparatiu una taula dels preus bladers barcelonins, els més alts del país (pp. 247 i 264). També G. FELIU ha presentat l'evolució dels preus del blat a Barcelona i Girona (*Precios y salarios en la Cataluña moderna*, Servicio de Estudios del Banco de España, Madrid, 1991, I, pp. 23-34, 37-44 i 45-46).

El gran salt inflacionari es produí, doncs, durant les darreres dècades del gran creixement general català —és a dir, els anys setanta i vuitanta—, amb una reculada posterior. L'element, però, més destacat en l'anàlisi dels preus perpinyanesos és la constatació de les enormes variacions interanuals dels preus, les quals deixarien al llindar del precipici tots aquells mancats de mitjans per acumular forments durant el temps dels bons preus. Així, per exemple, trobem que entre l'agost del 1570 i el mateix mes de l'any posterior els preus van créixer d'un 106%. Durant els anys posteriors, concretament entre 1574 i 1583, ens trobem amb sis anys amb variacions interanuals superiors al 30%, amb puntes màximes el 1579 (60%) i 1583 (56,3%). Tanmateix, cal pensar en un èxit de la política municipal de proveïment i intervenció damunt els preus si tenim en compte que aquestes enormes oscil·lacions no tornaren a repetir-se en endavant. A finals de segle, només el 1587 (23%), 1589 (25%) i 1595 (20%) generaren augments anuals de preus superiors al 20%.³⁰

La manca dels aliments bàsics podia ésser del tot desesperada en certes conjuntures, fins al punt que també viles costaneres podien trobar-se en veritables dificultats: fou el cas de Caldes d'Estrac pel març del 1586, abocada a enviar síndics a la capital catalana “per a provisió de la pobre gent”.³¹ Barcelona al seu torn optà per l'aplicació del polèmic privilegi de requisició forçada de forments conegut com a *vi vel gratis* (aplicat d'ençà de les grans crisis d'abastament del segle XIV), és a dir, per la defensa de la seva llibertat d'importació de blat per al propi proveïment en temps de carestia.³² Aquesta actitud —que moltes universitats catalanes consideraren prepotent— no fou sempre ben rebuda: pel març del 1566, per exemple, Barcelona s'adreçà als batlles i jurats de Masquefa i Santa Eulàlia de Ronçana, per recordar-los la seva obligació de deixar transitar lliurement els traginers carregats de forments que travessaven els seus termes en direcció a la capital. Fins i tot, poblacions més importants, com ara Cervera, no dubtaren puntualment a capturar els delegats barcelonins enviats a l'Urgell per a l'adquisició de blat.³³

³⁰ C. MARISTANY ha aportat una sèrie dels preus a la botiga de Riudecanyes que permet apreciar la diferència entre preus màxims i mínims anuals, amb una tendència semblant cap a la millora finisecular: la diferència màxima es produeix el 1580, amb una diferència del 65,5% (de 29 a 48 sous per quartera), 1582-1583 i 1585 (92%), però la majoria dels anys les diferències no ultrapassen els dos sous entre 1578 i 1600. El 1584 s'arriba al preu màxim de 60 sous, que no serà superat novament fins el 1606 (“Els preus del blat a la baronia d'Escornalbou entre el 1578 i 1652”, *Primer Congrés d'Història Moderna...*, I, pp. 224-225).

³¹ AHCB, Consell de Cent, *Cartes comunes originals*, X-45, f. 97.

³² Sobre l'intervencionisme del govern municipal de Saragossa damunt els preus i el tràfec cerealista aragonès, vegeu J.I. GÓMEZ ZORRAQUINO, *Op. cit.*, pp. 157-160. Diverses aprehensions de grans per Barcelona i disputes amb la lloctinència arran de l'atorgament de llicències de treta a CMC, IV, pp. 196-197. N. SALES ha assenyalat el paper dels intermediaris (molts d'ells senyors de vassalls) en el proveïment i les aprehensions armades de forments (“Projecció exterior”, a J. SOBREQÜÉS (dir.), *Op. cit.*, pp. 370-372). A l'escenari mediterrani, els cavallers de Malta i les galeres venecianes no dubtaven a abordar els carregaments bladers transportats per mar, amb procediments semblants als del corsarisme, en totes aquelles circumstàncies en que la necessitat ho exigia (F. BRAUDEL, *Op. cit.*, I, p. 439).

³³ AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-57, ff. 134v i 138; i *Registres de deliberacions*, II-80, f. 54. Els avantatges del proveïment barceloní foren aprofitats per alguns traginers per evitar qualsevol mena de control de les seves activitats. Així, per exemple, els jurats gironins demanaren a Barcelona el 1598 que aquells qui portessin forments a Barcelona lluïssin alguna mena de senyal identificatiu “altrament serie causar la ruyna a esta ciutat si s'ha de creure a tots los traginers, perquè ells ne abusen dient que van aquí y van en altres parts” (AHCB, Consell de Cent, *Cartes comunes originals*, X-57, f. 21). Per al cas de Lleida, A. PASSOLA considera que els agiotistes locals feien tretes massives de blats a fi de lucrar-se amb el molt més beneficiós mercat barceloní dels forments (“Los inicios de la crisis del XVII en el poniente catalán: la hacienda local leridana, 1566-1611”, a *La Administración Municipal en la Edad Moderna. Actas de la V Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, Universidad de Cádiz/Asociación Española de Historia Moderna, Cadis, 1999, II, p. 254).

Mès enllà d'altres consideracions, l'interès posat per les autoritats municipals en l'abastament de forments s'explica pel fet que el fracàs podia comportar greus torbacions socials.³⁴ L'agost del 1597, per exemple, en ple atac francès al Rosselló, es produí un conat d'avalot popular a la Plaça del blat barcelonina, quan el conseller quint i els membres de la Vuitena dels forments travessaven el proper Portal de Mar. El Consell de Cent fou convocat a correu perquè "lo poble està alterat y quexós per la falta de forments, farines y pa a les places". A fi d'apaivagar les ires populars el Consell decretà la immediata posada a la plaça de catorze mil quarteres de forment a un preu de quaranta sous per quartera.³⁵ Entre els desencadenants d'aquesta mena de commocions, a més de l'escassetat i els alts preus, trobem sobretot les pèssimes condicions de venda dels forments: només dos mesos abans dels successos de Barcelona, el lloctinent havia hagut d'ordenar al sots-veguer i al batlle de Besalú la prohibició de despatx de blat sense expurg i neteja prèvia.³⁶

Els bans de les universitats com a símbol de pobresa i de les dificultats finiseculars

Encara que disposem de notícies anteriors, els testimonis sobre robatoris de fruits i l'aplicació de bans es multipliquen per als darrers anys de la dècada dels vuitanta i primers noranta, fet que fa pensar en un increment de la pobresa i dels pobres a Catalunya, prou agreujat d'ençà de la pesta del 1589.³⁷ Fruit tal vegada del gruix d'aquesta mena de robatoris, les Corts del 1563-1564 havien discutit ja una proposta sobre el marcatge dels lladres amb el senyal del lloc on fossin condemnats a assots o bandeig, a fi de controlar estrictament els casos de reincidència.³⁸ També algunes viles com ara Granollers renovaren llurs sistemes de protecció dels conreus molt abans de la crisi

³⁴ A Perpinyà, l'estiu del 1571, davant la carestia extrema provocada per un pèssim any blader, la reacció consistí a "expellir de la present vila los vagasmundos y pobres inútils, com en dita vila n'i hage molts" (ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 48, f. 39v). L'expulsió de pobres, desvagats i estrangers és comuna a totes les situacions de crisi. A la mateixa Gènova, l'ambaixador catòlic, temerós davant la imminència d'un avalot popular, afirmava l'agost del 1591 que les autoritats de la república "sólo entienden en reconocer y echar del lugar los forasteros que llegan aqui" (AGS, *Consejo de Estado*, lligall 1423, docs. 24, 33, 36 i 40). De fet, com a societat i economia encara basada en la subsistència, l'Europa del Cinccents era abocada a una situació de preevolta permanent (J.H. ELLIOTT, "Revueltas en la Monarquía española", a *Revoluciones y rebeliones en la España Moderna*, Alianza Editorial, Madrid, 1972, pp. 124-125). Sobre l'obligació de les autoritats municipals d'assegurar el proveïment dels aliments bàsics i les millors condicions de venda possible sota l'amenaça de l'esclat de motins populars, vegeu M.A. PÉREZ SAMPER, "El pan en la Barcelona moderna: poder municipal y abastecimiento", a *La Administración municipal...*, II, p. 408). J. AMELANG ha detectat l'esclat de fins a dotze motins de caire social (tensions de classe, escriu) entre 1604 i 1641, derivats de la manca de pa, vagues violentes i altres aturades del treball, avalots contra mercaders estrangers, soldats i funcionaris, i agressions als mateixos oficials de la ciutat ("Distribució social i formes de vida (la societat barcelonina als segles XVI i XVII)", a J. SOBREQÜÉS (dir). *Op. cit.*, p. 203).

³⁵ A fi d'atenuar la protesta popular, el Consell de Cent ordenà a més el cessament immediat dels membres de la Vuitena dels forments i la formació d'una de nova (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-106, ff. 107 i 111v). Un nou cas d'avalot a Barcelona, amb més de quatre mil amotinats als carrers, com a resultat de la llarga sequera del 1604-1605 i de la requisita reial dels blats urgellencs per a la provisió de la seva armada mediterrània, a F. OLIVÉ, "Rogatives públiques...", p. 168.

³⁶ Els jurats de la vila havien protestat a la lloctinència davant les vendes massives de forments bruts: una quartera comprada al mercat es convertia en poc més de mitja un cop neta (ACA, Cancelleria, 4765, f. 230).

³⁷ És l'altra cara de l'expansió econòmica catalana del període central de segle (E. SERRA, "Constitucions i Redreç...", p. 169). T. IBARS afirma que els robatoris de blat, llenya i menjar suposen un 29,5% del total dels processos criminals a la Lleida del període 1604-1605 ("La delincuencia en la Lérida del siglo XVII", a *Primer Congrés d'Història Moderna...*, II, p. 459). Sobre la defensa de la propietat als *hinterland* urbans com a manifestació d'individualisme agrari, vegeu l'estudi de R. CONGOST sobre Perpinyà, "Pràctiques de justícia i de policia rural al Rosselló de l'Antic Règim. Els sobreposats de l'horta de Perpinyà", a *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 28 (1997), pp. 635-666, pp. 635-666.

³⁸ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-71, s.f.

finisecular: l'estiu del 1565 el Consell municipal decretà la contractació de dos banders encarregats de la guarda de les vinyes i fruites del terme, i quatre anys després prohibí l'entrada a la vinya d'altri per collir o menjar raïm sota pena de deu sous de dia i vint de nit.³⁹ Semblants testimonis ofereixen una doble lectura: la d'un augment en les produccions vitícoles o la d'un empitjorament de les condicions de vida que obliga a alguns a furtar per vendre. Si per als anys seixanta podríem pensar en la primera explicació —mentre la vinya s'implanta més o menys arreu del país i la franja litoral es converteix en espai de producció vinícola intensiva—,⁴⁰ per a les darreres dècades del segle cal insistir sobretot en la segona.

En aquest context, les Corts de Montsó del 1585 suposaren una forta restricció al dret d'espigolar, tradicionalment a mans dels indigents. La proposta legislativa dels braços, encara que reconeixia que els pobres poden per "dret divinal" entrar als camps i propietats alienes per aprofitar les espigues dels esplets caigudes a terra, afirmava tot seguit que els creixents abusos exigien una ràpida rectificació: atès que els espigoladors prenen espigues de les garbes, resultava justificada la prohibició de l'espigolament i el pasturatge de qualsevol mena de bestiar, fins al moment en què aquelles hagin estat retirades dels camps, "encara que els beneficiaris disposin de llicència del senyor".⁴¹ La documentació municipal catalana dels anys posteriors a les Corts de Montsó, com hem apuntat, recull de forma reiteradíssima la qüestió dels espigolaments i l'aplicació de bans per robatori dels fruits. Convé repassar-la per copçar l'existència d'una pobresa arrelada a les dures condicions de subsistència de bona part d'una població sotmesa als grans designis d'una economia imperial. A Vilanova i la Geltrú, per exemple, encara abans de l'acabament de les Corts, el Consell municipal ordenà la contractació per dos mesos —anualment decretada d'ençà del 1578—, fins al final de la verema, de dos guardes encarregats de la guarda dels raïms, figues i altres fruits. Pel juliol del 1588 el sistema de guarda fou perfeccionat amb l'afegit d'una vintena d'informadors permanents —homes dels termes de les dues universitats— sobre l'estat dels camps, una mena de "familiars" de la propietat obligats a denunciar al batlle local tots els actes sospitosos. El 1590 el Consell vilanoví ordenà la contractació d'un tercer guarda i decidí actualitzar les penes dels bans, el que ens permet conèixer la naturalesa de les principals denúncies (quadre 1).⁴²

De fet, no només els raïms o els esplets foren objecte de bans. La ciutat de Barcelona optà per assegurar el seu proveïment hivernal de llenya a través de la prohibició reiterada durant l'estiu del 1587 de "tellar ni spurgar arbres" dins les "fites y mojons" de la ciutat.⁴³ Els bans continuaren

³⁹ S'establí igualment el 1569 que el batlle de la vila podria obligar a justificar a qualsevol persona que trobés en possessió de raïm quina era la seva procedència (AHMG, *Llibre de deliberacions del Consell*, 1555-1572, ff. 148v i 203v).

⁴⁰ Una anàlisi de l'evolució i difusió dels conreus vitícoles a la Catalunya de la segona meitat del Cinccents a A. GARCIA ESPUCHE, *Op. cit.*, pp. 225-237.

⁴¹ El rei acceptà de primeres la proposta legislativa dels estaments que esdevingué el capítol 26 en l'estampació del 1587 (AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 557 i 618v. Sobre la importància de la legislació de les Corts dels 1585 i les crides de ban de la Batllia General durant el nostre període vegeu M. BOSCH, R. CONGOST i P. GIFRE. "Els bans". La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya", a R. ARNABAT (a cura de). *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, especialment les pp. 143-146.

⁴² Els nous bans inclouen altres disposicions per a pastors i ramats (AHMVG, *Deliberacions del Consell*, 8, ff. 28, 117, 138v, 150v, 168, 179, 194-195, 204, 216 i 225).

⁴³ AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, IV-21, f. 112.

aplicant-se amb major rigorositat durant els primers anys de la dècada dels noranta. Els exemples s'acumulen. A Caldes de Montbui, davant els continus furts de raïms, fruites, hortalisses, olives, faves, glans, llegums⁴⁴ i gra, el Consell municipal disposa la tardor del 1591 un ban de tres lliures contra aquells qui siguin descoberts, repartit per terços entre el batlle local, l'acusador i el propietari afectat. Només unes setmanes abans, el Consell de Mataró determinà la publicació d'una crida de prohibició d'entrada a les vinyes alienes “per lo molt abús se fa de robar rahims en la present parròquia y terme” i l'estiu següent, el del 1592, el Consell acabà, com a Granollers, contractant quatre guardes —anomenats “massagués”— per guardar les vinyes del terme. L'agost del 1594, finalment, el Consell mataroní publicà un ban general molt semblant al de Caldes de Montbui, amb una pena de vint sous de dia i de tres lliures per als robatoris nocturns, amb el propòsit d'evitar robatoris sobretot de fruita, raïms, ametlles, fessols i préssecs.⁴⁵ A Valls o Reus trobem pels mateixos anys l'arrendament dels bans a particulars “com ja de antich era en costum”, per tal de contenir els abusos de molta gent que “va tant allarada en robar los rahims que passa de ralla”, com assenyalen a la capital del Baix Camp.⁴⁶

Quadre 1. Bans actualitzats pel Consell de les universitats de Vilanova i la Geltrú el 1590.

<i>Acusació o delictes</i>	<i>Ban</i>
Collir raïms de vinyes d'altri	Un sou per cada vegada
Collir figues de terra enfora	Un sou
Collir figues pujant l'arbre	Dos sous
Bou en vinya d'altri de dia	Dos sous per cada bou
Bou en vinya d'altri de nit	Cinc sous per cada bou
No fermar gos gros o de casa	Dos sous
Bou rossegant figues d'altri	Un sou per cada bou
Caça de conills o llebres per les vinyes	Cinc sous cada vegada
Ramat en vinya d'altri no veremada	Sis diners per bèstia
Ramat en oliveres madures	Sis diners per bèstia
Ramat passant per guarets en pols	Deu sous

Semblant epidèmia de furts fou atribuïda pels mateixos contemporanis a l'augment de la pobresa i dels marginats, propis i nouvinguts. La primavera del 1593 el Consell de Vic mirà de posar-hi llum en les instruccions lliurades al síndic enviat a Barcelona. Els robatoris a Osona eren del tot generalitzats, i no es limitaven als raïms i fruits dels termes, sinó també a les “aspres, lenyes y tancas de les vinyes y horts”. Es feien desaparèixer, doncs, els elements que marcaven els límits de les propietats. Segons el Consell vigatà, la justícia ordinària actuava amb una total transigència envers aquells delinqüents, en la majoria dels casos “francesos y strangers, que de poch temps a

⁴⁴ M. DURAN —recollint aportacions anteriors d'E. SERRA— ha considerat l'augment del conreu de lleguminoses com el principal canvi del paisatge agrícola català del període, d'altra banda, prou estable (“¿Excelencias de Cataluña?...”, p. 133).

⁴⁵ A Mataró es disposà el 1594 que en cas —que cal suposar freqüent— que l'acusat no tingués amb què pagar hauria de passar tres dies a la presó i tres hores a l'argolla. Quan els acusats fossin menors els seus pares haurien de fer-se càrrec del pagament del ban. El procediment acusatori partiria directament dels jurats a manca d'instància de part i en cas que existís aquella tindria caràcter secret (AHCM, *Acords Municipals*, Caixa 1, ff. 80v-81; AMM, *Acords*, 3, s.f.).

⁴⁶ AHCV, *Llibre del Consell*, 472, ff. 183-183v, 271 i 307; i AHCR, *Actes municipals*, 2/1/2/10, s.f.

esta part se són poblats en la dita ciutat y parròchia de Vic e plana de Ozona”.⁴⁷ Es tractava, doncs, de contingents humans, bàsicament d’immigrants occitans, que vivien precàriament damunt del terreny i “ab motiu de pobresa i títol de misèria, los són les coses comunes”. A fi d’evitar l’invasió de les seves propietats, segons el Consell vigatà, a molts ciutadans, habitants i terratinents no els quedava altre remei que tallar les pròpies vinyes i fruiters.⁴⁸ En el cas de Valls, en canvi, la responsabilitat dels “robos y latrocinios” de fruits al terme no fou atribuïda als estrangers sinó als gitanos, fet pel qual a mitjans de maig del 1599 el Consell de la vila demanà al batlle la seva immediata expulsió.⁴⁹ Un memorial del mateix any, en canvi, atribuï els robatoris del terme barceloní als pobres i proposà que es limités la seva llibertat a l’hora de fixar residència fora dels nuclis de població. En concret s’acusà a alguns treballadors sense terres —instal·lats dins prècaries casetes entre les torres del territori de Barcelona, Sarrià i Horta— pel fet que encara que no posseïen vinyes, se’ls podia veure habitualment venent raïm al Born o elaborant vi a les seves cases.⁵⁰

En aquestes condicions no pot sobtar el fet que la legislació sobre rodamons es desenvolupés de forma paral·lela al creixement dels bans. Pel març del 1569 l’acumulació de desvagats a Barcelona devia ésser tal que la Trentasisena demanà al Consell de Cent l’execució de les “ordinacions antigament fetes sobre la expulsió dels vagamundos y pobres incurables de la present ciutat” i tot seguit nomenà una vuitena específica per al seu control.⁵¹ En la mentalitat de les autoritats públiques, a més, aquests pobres i rodamons es trobaven a només un pas d’engruixir els rengles de les cada vegada més nodrides quadrilles de lladres i bandolers. És per això que les instruccions entregades als jutges reials enviats arreu del país —amb la missió d’afermar l’ordre públic i fortificar processos contra els transgressors— contindran sempre mesures repressores (com ara l’escorcoll d’hostals i tavernes) contra les persones sense domicili fix, a les quals es considera

⁴⁷ Una anàlisi de la immigració francesa a Osona —prou evocadora de problemàtiques ben actuals—, entre la “convivència pacífica” i “les relacions violentes”, a J. VILAMALA, “Els francesos de la Plana de Vic del Tractat de Cateau-Cambresis (1559) al Tractat dels Pirineus (1659)”, a *IV Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, dins *Pedralbes. Revista d’història moderna*, 18-I (1998), pp. 164-170.

⁴⁸ El Consell de Vic decidí el 1593 fer demanda a Barcelona d’un privilegi de creació d’un segon mostassaf encarregat estretament de la custòdia de vinyes i horts de la parròquia (AHMV, Armari 6, 13.3, s.f.).

⁴⁹ L’estiu del 1584 la Diputació aragonesa dictà una *Instrucción de lo que se ha de hazer para prender los gitanos*, amb l’objectiu d’enviar-los al servei de les galeres reials (ADZ, *Registro de actos comunes de la Diputación del Reino*, 23, f. 280). Les Corts del 1585 aprovaren el fur anomenat “*De exilio voemiano*”, mitjançant el qual es disposà que tots els majors de divuit anys que transitessin pel Regne “*en ávito o habla de gitanos*” fossin condemnats a galeres encara que donessin prova de veïnatge estable (L. IBÁÑEZ DE AOYZ, *Ceremonial y brebe relación de todos los cargos y cosas ordinarias de la Diputación del Reyno de Aragón*, Cortes de Aragón, Saragossa, 1989, pp. 112 i 113v-114). En efecte, el 1593 la Diputació en féu empresonar dos a Sos del Rey Católico i Barbastre i els envià a Barcelona per ésser reclosos a les galeres (ADZ, *Cuentas de las expensas menudas del Reino de Aragón*, 264, f. 216). Un repàs a la legislació catalana contra els gitanos de 1512, 1552 i 1585, a A. VARGAS, “Una minoria perseguida: els gitanos”, a E. SERRA-X. TORRES, *Op. cit.*, p. 176. Sobre la seva persecució a Navarra, on apareixen especialment nombrosos a finals del Cinccents, amb l’expulsió decretada per les Corts del 1569, vegeu P.J. MONTEANO, *Op. cit.*, pp. 228-229.

⁵⁰ El memorial proposa “per llevar ocasió de robar” que es limiti la possibilitat d’habitar als pobres sense terres només als llocs poblats del territori barceloní, com ara Sarrià, Sants i “altres parts populosos” (ACV, Calaix 39, núm. 24, s.f.).

⁵¹ AHCBC, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-78, ff. 33 i 36. A sobre, existia la percepció d’un possible contagi herètic: pel novembre del 1561, una solemne ambaixada de la Diputació s’adreçà al lloctinent per demanar la prohibició d’entrada de francesos i l’expulsió dels presents de pas, “per los molts luterans hi avie en Fransa y per los molts francesos entren de cada dia en lo present Principat de Cathalunya, y porie ésser que sembrarian la mala secta de luterania amagadament”: en celebrar-se un acte de fe inquisitorial a Barcelona pel juliol del 1562, el mateix escrivà major del General subratllà que els encausats “tots eren francesos, sinço hu que era de la ciutat de Vich, bé que ere fill de un stranger y avie stat molt temps en Fransa” (DGC, II, pp. 114 i 128).

“seminari de lladres”. La tardor del 1594, per exemple, el jutge misser Joan Gallego rebrà l'encàrrec de portar a Barcelona “los vagabundos, ociosos, espadatxins y hòmens que sens tenir offici ni rendes viuen viciosament, inquietant les ciutats, viles y llochs”.⁵²

Les institucions i l'assegurament de les condicions de subsistència: demandes populars i limitació dels agabellaments

“Una cosa que está muy a cargo de los presidentes, visoreyes y gobernadores [...] es que procuren tener muy proveyda la república de mantenimientos, principalmente de pan, so pena de caer en odio y desgracia del pueblo y de que venga sobre ellos las maldiciones de los pobres”.⁵³ En la mentalitat moderna la primera obligació de les institucions consistia a fer respectar una estructura política que assegurés la subsistència. Hem vist com l'existència de forments als mercats a preus raonables i l'ordre públic anaven estretament lligats. Les primeres mesures dels governs municipals, per tant, havien d'anar encaminades a evitar tant l'agabellament dels forments fets a mans d'un pocs compradors, com la treta indiscriminada d'aquells que es trobessin a la ciutat. Si a Perpinyà s'enregistraren els preus bladers més alts del segle el 1583, a primers de desembre del mateix any el Consell de Cent barceloní hagué de prendre mesures a fi d'evitar que “los pobres poblats d'esta ciutat” no trobessin forments al mercat, per culpa dels agabellaments dels particulars a les seves cases i de la treta fora ciutat amb l'excusa que era portat a moldre.⁵⁴

A la pràctica, les grans viles i ciutats feien valdre la seva força per aconseguir el proveïment i evitar les tretes de provisions al seu abast, amb el corresponent descontentament de les seves àrees d'influència properes. D'aquí, per exemple, les queixes formulades l'estiu del 1591, pels síndics de la terra de Cerdanya contra el govern municipal de Puigcerdà, en impedir aquell als pagesos tornar a treure el blat de les seves collites un cop entrats a vila.⁵⁵ La lluita contra els agabellaments constituí una prioritat en la política municipal dins una societat contradictòria, en creixement però a l'hora abocada periòdicament al retorn a unes condicions de mera subsistència. Durant les Corts de Montsó del 1585, els braços proposaren la fixació d'una esctricta legislació contra els agabellaments de forments, de forma que els compradors de “mercaderia forastera” portada a Catalunya fossin obligats a revendre aquella en el termini de tres dies “per lo mateix preu” a

⁵² ACA, Cancelleria, 4759, n.i.; i 4767, ff. 5-9v. En el segle de les *poor laws* angleses, l'anònim memorialista de les Corts del 1599 al qual ja hem al·ludit es referia als rodavons com a “ama de la república y llavor de lladres” i clamà contra el fet que “vagan tants per Cathalunya, molts d'ells ab trayo de pobres, anat de fira en fira” (ACV, Calaix 39, núm. 24, s.f.).

⁵³ M.A. CAMÓS. *Microcosmia y gobierno universal del hombre christiano, para todos los estados y qualquiera de ellos*, Pablo Malo, Barcelona, 1592, p. 155.

⁵⁴ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-93, f. 8v. L'agost del 1565 els còsols de Perpinyà ja havien fet prohibició de treta de blat de la vila “per portar a la montanya ni per fer-ne mercaderia”, sots pena de perdre tot el blat en qüestió i les mercaderies amb les quals fos transportat (ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 47, f. 121v).

⁵⁵ Segons els síndics durant les darreres setmanes aquestes trabes a la circulació dels forments dins la Cerdanya havien provocat un augment dels preus que podia xifrar-se en un terç (ACA, Cancelleria, 4762, n.i.).

aquells qui la volguessin adquirir per proveïment de les seves cases.⁵⁶ A la pràctica la nova legislació donà resposta a una llarga lluita dels sectors populars de la ciutat, iniciada d'ençà dels anys setanta i que havia topat amb els interessos dels barons i els arrendataris dels seus drets. La qüestió dels forments permet copçar la importància d'una subterrània política popular,⁵⁷ manifestada en la lluita per una millora de les condicions de vida de la majoria i que obté algunes respostes de la legislació aprovada a les Corts pels grups privilegiats. No sempre era fàcil governar contra la majoria, més si aquesta aconseguia vehicles d'expressió, encara que imperfectes.⁵⁸

L'abril del 1580, la comissió municipal barcelonina encarregada del proveïment de la ciutat —l'anomenada Vuitena dels forments— demanà als consellers la realització d'un estudi jurídic sobre la constitucionalitat de la demanda d'un breu al Papa, semblant al que havia estat publicat a Aragó contra els agabelladors i arrendataris senyorials dels forments (1578),⁵⁹ a través del qual s'evitessin els arrendaments, i els preus i les formes de venda fossin estrictament regulats. Paral·lelament a la valoració legal, la ciutat mesurà a Roma les possibilitats d'obtenir-ne un altre per a Catalunya. La cúria recomanà que les gestions barcelonines fossin avalades pel rei.⁶⁰ Les negociacions encallaren justament en aquest punt: la tardor del 1582 la Vuitena dels forments encara demanava al lloctinent la redacció d'una carta per a Roma, tot i que el text del *motu proprio* que es volia proposar era enllestit. Evidentment, les resistències no provenien només ni principalment del govern reial. A finals del 1581 els braços havien pres partit clarament a favor del bloqueig de totes les gestions a Roma per part de la ciutat de Barcelona, encara que la mateixa Diputació acceptava que el propòsit del breu havia d'ésser el de “provehir que no sien [els forments] de assí avant tant cars com són de alguns anys ha esta part”. Els braços lamentaven el fet que “encara que fossen los més principals y de més intel·ligència” les seves tesis no comptessin amb la majoria dels vots al si del Consell de Cent: “per ésser staments inferiors foren més en nombre”.

⁵⁶ El monarca acceptà la proposta —condicionant només la seva durada fins a les següents Corts—, que cristal·litzà en el capítol 46 de l'estampació del 1587 (AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, f. 567).

⁵⁷ És l'economia “moral” de la multitud apuntada per E.P. THOMPSON (*Costumbres en común*, Crítica, Barcelona, 1995, pp. 213-394).

⁵⁸ Recentment W. TE BRAKE ha assenyalat com les millors possibilitats per a la participació política popular a l'Europa del Cinccents es basaven en l'aprofitament dels intersticis i els marges que oferien les naixents formacions estatals de tipus compost, a través de la competència entre les elits territorials i els governs reials, disputes que difícilment podien oferir un guanyador sense el concurs més o menys directe dels sectors populars (*Shaping History. Ordinary People in European Politics, 1500-1700*, University of California Press, Berkeley, 1998, pp. 14-16).

⁵⁹ L'alarma del Capítol barceloní i el capteniment de la Diputació davant els rumors de petició del *motu proprio* per part del Consell de Cent, als DGC, III, pp. 83, 86, 92 i 132-133. Un repàs a les gestions en demanda de la revocació del *motu proprio* realitzades a Roma i Madrid per la Diputació aragonesa entre 1578 i 1584 a ADZ, *Registro de actos comunes de la Diputación del Reino*, 23, ff. 50-51). La Diputació —que demanà a les principals universitats del regne llur opinió sobre l'aplicació del *motu proprio*— era de parer el 1584 que la seva aplicació havia estat contraproductent, atès que “los mantenimientos se an encarecido grandemente por la falta del trato y comercio y los hombres malos y desalmados pasan fázilmente por estas dificultades y se aprovechan dellas para más a su salvo perseguir y maltratar a los buenos”. A finals de juliol, amb motiu de la publicació de les censures previstes al *motu proprio* per part de l'arquebisbe de Saragossa el consistori de la Diputació aragonesa convocà una junta de tots els “señores titulares y de basallos que de presente se an allado enb Çaragoça” i informa i demanà el recolzament de les divuit principals universitats del regne (*Ídem*, s.f. i ff. 274).

⁶⁰ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-89, ff. 68 i 139v-140. Vegeu una limitada referència a J. CARRERA i PUYAL, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, Bosch, Barcelona, 1947, I, p. 529.

Encara que la Diputació apareix en aquest cas com a vehicle de transmissió dels interessos dels arrendataris dels drets baronals a la cort —tres ambaixadors informaren al rei i demanaren que el seu ambaixador a Roma bloqués qualsevol intent negociador de la ciutat davant la Santa Seu—, convé aprofundir en els seus arguments contra el *motu proprio*. L'argumentació de rebuig al breu incloïa interessants elements de reflexió. Els braços consideraven que constituïria un dany notable a les esglésies i rendes eclesiàstiques, als patrimonis dels magnats i “persones de propietats y rendes”. Asseguraven, però, que resultaria inconvenient també “ha tot lo poble y a la gent inferior y pobre”. S'apuntava, a més, que la causa de la inflació dels preus a Catalunya era diferent a l'aragonesa: aquí el fet que el país es trobés molt més poblat —deien els estaments— comportava una situació crònicament deficitària, de forma que, fora de l'estricta control de les tretes de vitualles, “ningun remey hi pot donar abundància sinó lo del cel”. Finalment, els braços afirmaren que l'eliminació dels arrendaments tindria efectes merament conjunturals sobre els preus: els productors, decebuts per la reducció dels seus guanys, abandonarien aviat els conreus menys productius i a mig termini els preus tornarien a situar-se a l'alça.⁶¹

El debat sobre els forments, producte d'un temps de creixement farcit de contradiccions, es convertí tal vegada entre 1581 i 1585 en la qüestió clau de la política catalana. Menestrals i poble menut mantingueren un pols de volada amb els privilegiats. Barcelona demanà a Roma que cap persona secular o eclesiàstica pogués adquirir grans, oli o vi en quantitats superiors a les necessàries per a l'autoproveïment per temps d'un any. Tots aquells que disposessin d'aquests productes, fos resultat de collites pròpies o del gaudi d'arrendaments, serien obligats a mantenir botiga oberta i vendre els seus fruits “al preu de la plaça”. Els braços consideraren la proposta l'estiu del 1581 com una forma alternativa de prohibició dels arrendaments i per tant d'il·legal modificació constitucional fora de Corts. Insistiren en el fet que els efectes serien contraproductius per al “bé públich” i els “pobres” almenys en dos sentits. D'una banda, els especuladors podrien adquirir grans quantitats de forments al baix preu del mercat, a fi de vendre'l més tard molt més car en forma de pa cuit “segons se ha vist y's veu cada die” (un mecanisme a través del qual els estaments consideraven que la ciutat guanyava uns deu mil ducats anuals). A més, els braços asseguraven que provocaria una brusca frenada del procés iniciat almenys feia trenta anys —coincidint amb la cronologia econòmicament i demogràficament expansiva— de “tràurer y reduhir ha cultura les garrigues y montanyes que may eren estades cultivades”.

Barcelona fou igualment acusada de no comptar amb el recolzament de moltes universitats, arrenclades amb les tesis de la Diputació, “y axí no és rahó que [per] la ciutat de Barcelona patesca tot lo restant d'esta terra”. Les argumentacions anaven, doncs, des de la recerca de la divisió institucional i territorial, a la defensa que les mesures pensades en benefici dels consumidors no aconseguïen una rebaixa duradora dels preus. Les gestions de la Diputació i els braços a Madrid i Roma portaren a l'acceptació per part de Felip II i Gregori XIII d'un compromís

---

⁶¹ Encara aquest abandonament dels conreus faria engruixir els rengles del bandolerisme: “esta gent de treball estaria occiosa y olgasana, y d'ella exirien infinits lladres y bandolers, més dels que ja són” (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 797, ff. 160v-162 i 172v).

d'endarreriment de qualsevol declaració, “remetent-ho a les primeres Corts”.⁶² El més preocupant, però, era per a les classes dirigents la situació d'oberta oposició popular suscitada a la ciutat. Les discussions havien degenerat en un estat de contestació pública a l'autoritat que feia témer el pitjor. Les primeres setmanes de juny havien estat testimoni de “commotions e inquietuts de poble de molt gran consideratió y perill”. Segons sembla, un dels tres ambaixadors escollits per la Diputació per anar a la cort en defensa de les posicions dels braços, l'escollit en representació del braç reial —que el poble barceloní devia considerar obligat a mostrar-se permeable als arguments populars— fou assetjat pel carrer i insultat “ab moltes paraules injurioses y de gran contumèlia y ignomínia”. A més, penjats a molts cantons de la ciutat, no trigaren a aparèixer cançons, “paschinades y libellos infamatoris” contra els tres ambaixadors.⁶³

Encara a primers de desembre del 1582 la Diputació envià el regent los comptes Joan Pau Ciurana en seguiment de la cort fins a Lisboa, per tal d'informar el rei de la represa de la contestació popular: segons sembla els “particulars del poble” que havien donat impuls inicial a la demanda del breu havien iniciat una segona ofensiva encara més perillosa que la primera, avortada l'any anterior per l'acord de bloqueig entre els estaments i el monarca. Gairebé totes les confraries de la ciutat havien optat per aplegar-se i escollir alguns síndics representants, els quals, pressionaven amb força els consellers barcelonins per guanyar el seu suport. Fruit d'aquestes reunions, els menestrals havien enviat a la cort un síndic en defensa de les seves posicions. El contenciós, per tant, havia donat peu a la formació d'una certa infraestructura institucional popular: la Diputació alertava del fet que les confraries celebraven periòdics ajustaments i una setantena de síndics s'aplegaven igualment emprant un llenguatge d'excessiva llibertat en les seves deliberacions.⁶⁴

A ningú no pot sorprendre el fet que la qüestió es convertís en una de les claus de les Corts de Montsó del 1585. Els braços donaren resposta a aquesta política popular alternativa —expressada a través de reunions de síndics, pasquins i cançons crítiques—, amb la fixació d'una estricta legislació restrictiva de les reunions de les confraries sense prèvia llicència. La proposta dels estaments distingí entre les congregacions autoritzades i les celebrades per persones privades fora del control polític, que calia considerar com a “conventícules y col·legis il·lícits”. D'acord amb aquest principi, encara que les confraries barcelonines disposaven del dret a aplegar-se per celebrar els actes i prendre els acords relatius a la seva activitat professional, calia prohibir els altres tipus de parlaments menestrals comunitaris, és a dir, “juntar-se moltes congregacions o confraries junctes o persones per elles o en nom de elles destinades”, sense prèvia llicència del superior competent. La resposta reial a semblant petició dels estaments fou de total acord i la demanda cristal·litzà en el capítol 100 de l'estampació del 1587, tot i la poc decidida oposició oficial de la ciutat de Barcelona, que es limità a refermar l'autoritat de la ciutat en l'ordenació de les activitats

---

⁶² Es pot resseguir l'activa política del Capítol barceloní contrària als interessos menestrals en aquest punt i els seus contactes amb altres cabilds catalans a ACCB, Secretaria, Correspondència, *Cartes enviades*, 1584-1588, ff. 48 i 54v, i *Cartes rebudes*, 1584-1585, s.f.; i ACV, Calaix 56, núm. 29, s.f.

⁶³ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 797, ff. 232v-234v i 239v-246; i DGC, III, p. 133.

⁶⁴ “Han tractat y tracten estos negocios, injuriando de paraules als de algunas confraries y altres qui en açò no són de sa opinió, contra los quals se canten per los carrers cançons, y per los cantons y places se han posat scedulons y libellos, de hon han ja succeït algunes rixes y se speran maiors inconvenients” (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 799, ff. 102-119).

de les confraries i col·legis professionals.⁶⁵ Si més no sabem d'un cas d'enèrgica aplicació d'aquesta legislació: pel maig del 1595 en “ésser-ne congregats los menestrals y confraries de aqueixa vila de Puigcerdà sens licència ni assistència vostra” el veguer local procedí immediatament a la captura dels caps principals del parlament menestral.⁶⁶

Però, més enllà, del debat sobre el paper polític de les confraries, les Corts de Montsó del 1585 significaren la repressa de la controvèrsia sobre la qüestió dels forments. La correspondència entre el Capítol barceloní i el seu síndic representant mostra la total oposició dels braços eclesiàstic i militar a les propostes populars contra els arrendaments de drets baronals (i l'encàrrec de “destorbar un gran dany com a tots ne resultaria”, unint esforços amb les forces vives del braç militar). Els menestrals, per la seva banda, no dubtaren a fer sentir la veu a través de l'actuació del mestre cirurgià Gaspar Massaguer, un veritable líder popular que mereix el rescat de la seva biografia.⁶⁷ Massaguer viatjà a Montsó portador d'una comissió dels menestrals barcelonins per mirar de convèncer el rei de la conveniència del *motu proprio* i encara s'arriscà a anar en seguiment de la comitiva reial fins a Tortosa i València —en companyia de mestre Terrades, com a “síndichs de les confraries”—, amb el propòsit de negociar amb els comtes de Miranda i Chinchón, els homes clau del govern reial damunt la Corona d'Aragó.⁶⁸

De les Corts, però, sí emanà certa legislació tendent a la lluita contra els agabellaments i durant els anys posteriors la lloctinència col·laborà, de grat o per força, a la seva aplicació, especialment en els moments de major carestia. Així, a mitjans de setembre del 1592, els processos evocats a l'Audiència contra acaparadors de blats, ordis, civades i altres grans, vins i olis, afectaven habitants de Vilafranca del Penedès, Igualada, Cervera, Tàrraga, Lleida, Balaguer, Agramunt, Solsona, Guissona, Vic, Manresa, Prats de Lluçanès, Girona, Granollers i altres viles i ciutats.⁶⁹ Ara bé, aquesta actitud positiva de l'Audiència en la persecució dels agabelladors trobà el seu revers en les actituds dels caps militars. A la pràctica, no són només els barons i els seus administradors els qui tenen la possibilitat d'agabellar: també ho fan les autoritats de guerra a Catalunya, amb l'excusa

⁶⁵ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 612, 623v i 624; *Registres de lletres closes*, VI-64, f. 142v; *Cartes comunes originals*, X-49, f. 105. No cal dir que, pel contrari, els militars “poden congregarse sens assistència de oficial reyal, y fer entre sí col·legi lícit” (A. BOSCH, *Summari, index o epitome dels admirables y nobilissims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, Pere Lacavalleria estamper, Perpinyà, 1628, p. 335).

⁶⁶ El lloctinent accedí al seu alliberament a manlleuta poc després, encara que “desenganyant-los que si més tornen juntar o aplegar-se sens licència o assistència vostra que teniu orde de castigar-los” (ACA, Cancelleria, 4764, f. 81). Podem parlar, per tant, de l'avortament d'una iniciativa, no només barcelonina, de creació de noves institucions populars amb la voluntat de fer sentir de forma més poderosa la veu dels grups menestrals en la regulació de l'activitat econòmica i, en definitiva, de major participació política en la gestió de tota la comunitat.

⁶⁷ Fill del negociant i pareire igualadí Jaume Massaguer, morí l'estiu del 1610 essent conseller quint de Barcelona. Destacà a finals del Cinccents —en companyia del seu germà Jaume, notari— tant per la seva acció política en defensa de les propostes populars, com pels seus interessos intel·lectuals. L'inventari *post-mortem* dels seus béns, ens mostra un home apassionat per la lectura dels clàssics grecs i romans (Homer, Virgili, Juli Cèsar, Ovidi, Salusti i Marcial), els autors clau de l'humanisme italià (amb el *Decameró* de Bocaccio, Dante i Petrarca) i de les terres de parla catalana com ara Ramon Llull, Ausiàs Marc, Jaume Roig o Pere Miquel Carbonell (AHPB, Francesc Blanch, *Secundus inventariorum et encantuum...*, 1608-1610, lligall 22, ff. 262 i ss.).

⁶⁸ AHCB, Consell de Cent, *Cartes comunes originals*, X-49, f. 106. La capacitat negociadora de Massaguer alertà en algun moment els síndics del Capítol barceloní, els quals s'adreçaren a Barcelona en entendre que aquell havia enviat als menestrals de la capital notícies optimistes sobre el curs dels debats amb els ministres reials.

⁶⁹ ACA, Cancelleria, 4759 i 4761, n.i. Setmanes després, en arribar a Girona, els jurats es posaren a disposició del jutge reial Salvador Fontanet, informant-lo que a la mateixa ciutat i els seus entorns alguns “tenien replegats molts arrendaments” (AHCG, *Manual d'acords*, 194, f. 87).

més o menys creïble de la necessitat de proveir els propis contingents. Així, per exemple, el 1597 l'alcaid de Puigcerdà Nuri Joan Sorribes serà acusat d'haver consentit agabellar a algunes persones i d'haver-los emparat després acollint els forments al castell de la vila.⁷⁰ Així, tot i els esforços esmerçats en la lluita contra els acaparadors, el segle acabarà amb una demanda de la Vintiquatrena barcelonina a les Corts del 1599 a fi que els braços i el rei acordin nova legislació contra els agabelladors.⁷¹

Els polèmics controls institucionals de les tretes de vitualles de Catalunya

Si el propòsit de limitació dels agabellaments obtingué resultats desiguals, les mesures adreçades a evitar la treta de vitualles del país en temps de carestia suscitaren un consens institucional molt més ampli.⁷² Diferents testimonis parlen de la col·laboració virregnal al respecte: sigui a través de captures d'embarcacions en frau de treta (1561), sigui a través de la publicació de crides oferint als acusadors una quarta part del valor dels forments capturats en extracció il·legal del país (1582), sigui a través de la tramesa de cartes circulars als batlles i jurats de les poblacions costaneres comminant-los a evitar les tretes (1592). L'argumentació d'aquestes últimes ens recorda l'argumentació de Marc Antoni de Camós: "com sie una de les més importants coses que toquen als qui tenen lo govern de aquest y altres províncies mirar per los pobres y persones que no tenen commoditat y·ls falte la provisió y manteniment".⁷³ Probablement en resposta a les insistents demandes del govern barceloní, els lloctinents decidiren, durant la dècada dels vuitanta i noranta, trametre comissaris a la costa amb la funció de controlar els embarcaments, inspeccionar per sorpresa els vaixelles fondejats i les botigues on es trobaven les mercaderies pendents d'embarcament, per tal de segrestar, en companyia dels ordinaris del lloc, tots aquelles forments trobats sense la pertinent llicència de treta.⁷⁴

La qüestió del lliure comerç dels forments fou objecte de debat durant les tres Corts del període i els membres de l'estament reial hi mostraren una notable disparitat de criteris al respecte, depenent de la capacitat de producció pròpia, de les diverses fons de proveïment de cadascú i de la conjuntura agrària general. El 1563-1564 els síndics barcelonins, contra la posició majoritària al si del braç reial i de la resta dels estaments, criticaren "lo capitol del commers dels forments y vitualles, y del aforar de aquelles, per ésser danyós a la ciutat de Barcelona y a tot lo Principat".⁷⁵ En canvi, l'actitud és prou diferent pel que fa a la llibertat de comerç travessant fronteres. Entre 1564 i 1566 —en les penoses condicions de secada que hem analitzat—, Barcelona obtingué del lloctinent la publicació de crides prohibint la treta de forments del país, així com d'aforament del

---

⁷⁰ ACA, Cancelleria, 4768, n.i.

⁷¹ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-108, f. 268v.

⁷² Amb el mateix propòsit la Diputació aragonesa disposava de tres *comissarios de las viedas de panes y carnes*, encarregats de vetllar pel respecte als habituals *pregones* de prohibició de treta del país (ADZ, *Registro de actos comunes de la Diputación del Reino*, 258, f. 121). Les instruccions d'execució de diversos fraudants a les fronteres de Navarra, Castella i Catalunya, entregades pels diputats als comissaris el 1584, a *idem*, 23, ff. 181v-182v.

⁷³ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 778, f. 103v; i ACA, Cancelleria, 4716, f. 86; i 4762, n.i.

⁷⁴ AHCB, *Registres de deliberacions*, II-82, f. 123v; i ACA, Cancelleria, 4755, f. 101v; 4767, f. 105.

⁷⁵ AHCB, Consell de Cent, *Cartes comunes originals*, X-45, f. 12.

preu i d'establiment de l'obligació de venda als posseïdors. Així mateix, la ciutat defensà a partir del 1570 la necessitat que l'Audiència s'esmercés a l'hora d'evitar la sortida de forments del país “per lo que s'entèn se'n trauen molts, y als que n'auran tret sien castigats, procurant se'n reba informació en escrits”.⁷⁶ Durant les Corts de Montsó del 1585, en canvi, els síndics cerverins clamaren contra l'actuació del Reial Consell “en llevar lo fran y llibero commerci de comprar y vendre lliberament”.⁷⁷ A les Corts del 1599, finalment, Perpinyà —amb el suport de Salses i Cotlliure— encapçalà l'oposició al “lberero comers de comprar y véndrer blat, vi ni oli, ni ningun gènere de grans ni vitualles, com sia cosa prejudicial si agavallaments se fan”, especialment al Rosselló, una terra de frontera on les comunicacions poden restar tallades amb facilitat.⁷⁸

La Diputació del General intervingué en la qüestió a través d'una activa política pròpia de control fronterer de les tretes, paral·lela a la impulsada per les autoritats reials. Els consistoris de la institució enviaren periòdicament porters i comissaris reials amb l'encàrrec de visitar les taules costaneres i prendre informació de les sortides autoritzades de blat durant l'any en curs (1571).⁷⁹ Els diputats locals, per tant, eren obligats a portar un estricte control dels blats despatxats, enviant periòdicament memorials a Barcelona amb informació completa sobre els volums i els beneficiaris de les transaccions. Tal vegada un dels processos més sonats al respecte es produí al llarg del 1580, quan noranta-set persones —la major part pagesos, cal pensar que propietaris de terres—, foren acusades d'organitzar tretes il·legals de forments amb destinació a Aragó, per valor de gairebé deu mil lliures.⁸⁰

Aquests tancaments de fronteres ben sovint afectaren els lligams tradicionals d'intercanvis. Així, per exemple, l'estiu del 1595 el lloctinent ordenà als còsols d'Urgell la publicació d'una crida de prohibició de treta de blats tot i la patent situació de carestia que patia el Llenguadoc, així com la conveniència que els andorrans deixessin de proporcionar-los forments. Les mateixes instruccions foren trameses al governador dels Comtats, a fi d'evitar les vendes de forments enllà de les Corberes a través de les “parts marítimes y altres de aquex Comtat de Rosselló”, així com als alcaïds del sistema defensiu cerdà.⁸¹ En el cas dels altres regnes de la Corona catalano-aragonesa la lloctinència féu exempció de les prohibicions de treta, autoritzant diverses universitats aragoneses

⁷⁶ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-79, f. 85. L'acumulació de males collites el 1584, 1588 i 1592-1594 portaren la lloctinència navarresa a la prohibició de la treta de blats “*más allá de los cursos del Arga, Aragón y Ebro*”. Segons sembla les Corts navarreses renovaren les prohibicions d'exportació de forments el 1547, 1549, 1565, 1567, 1569, 1572 i 1586, encara que semblant reiteració “*y las repetidas protestas por las licencias de exportación concedidas por el virrey dan cuenta de su incumplimiento*” (P.J. MONTEANO, *Op. cit.*, pp. 140-142 i 156). El mateix autor ha analitzat —amb consideracions interessants a tall comparatiu amb la situació catalana— la lluita contra l'especulació amb forments per part dels grans propietaris, rendistes i mercaders, la taxació oficial dels preus i les pràctiques de contraban dels anomenats “*trigueros*” (*Idem*, pp. 156-161).

⁷⁷ AHCC, *Memorial i instruccions de missatgeries*, s.d.

⁷⁸ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-77, f. 291. O. JUNQUERAS assenyala la importància de les queixes presentades el 1599 contra les llicències de transport virregnals que gravaven el desplaçament dels forments des dels centres productors fins a les zones urbanes consumidores, “una taxa encoberta i discriminatòria que repercutia en el preu final del producte, encarint-lo per als consumidors, sense oferir cap estimul als productors” del propi país (*Op. cit.*, pp. 123-124).

⁷⁹ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 138, f. 509.

⁸⁰ Els fraudants residien a les terres de frontera de Lleida, la Granadella, Soses, la Granja d'Escarp, Massalcoreig, Seròs, Aitona, Alguaire i Torres de Segre (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 796, ff. 121v-125), zona que esdevindrà el futur graner de Catalunya, amb l'expansió ponentina del segle XVIII estudiada per E. VICEDO i G. FELIU.

⁸¹ ACA, Cancelleria, 4764, s.f.; i 4765, f. 100v.

de frontera a travessar Catalunya, sempre que els forments haguessin estat comprats fora de Catalunya: és el cas només entre 1584 i 1585 de sis mil quarteres de blat de Montsó, quatre mil de Barbastre, mil de Fraga i entre tretze i catorze mil conduïdes a la mateixa Saragossa.⁸²

Les mesures reials de contenció trobaren una esclatxa constant —veritablement sagnant— en les constants llicències de treta atorgades per la lloctinència. Fer negoci amb un element tan clau per a la subsistència afectà molt negativament la imatge de la lloctinència i contribuï sens dubte a allunyar-la de les aspiracions populars.⁸³ Així, la qüestió de les llicències de treta es convertí en una de les principals fonts de tensió política al Principat durant les darreres dècades del segle. Sovintejaren, en primer lloc, llicències atorgades als principals barons per al propi consum (o alguna cosa més), en un context de progressiva urbanització nobiliària. Així, per exemple, la primavera del 1587 —després que un any abans n'hagués obtingut una altra— el monarca concedí llicència a don Pere de Pinós, vescomte de Canet i d'Illa, i tal vegada el primer noble resident al país, per tal que pogués fer portar des de les seves possessions a Barcelona (exceptuant-ne expressament les tretes del Principat) tot el blat, ordi, civada, sal i oli, i altres qualssevol fruits “*que hubiere menester para sustento de su casa*”. Tanmateix, la redacció del text de la llicència era prou indeterminada com perquè s'afegissin segurament substancials partides adreçades a la venda als mercats.⁸⁴ Ben aviat, a més, la concessió de llicències de treta es convertí en una forma indirecta i excepcional de retribució dels oficials reials civils i militars.⁸⁵ A finals de desembre del 1586, per exemple, la llicència reial de treta de Catalunya de dos mil quarteres de blat atorgada al procurador reial a la ciutat i Camp de Tarragona Onofre Rossell fou justificada pel fet que el

⁸² Trobem també llicències de treta en sentit contrari, en benefici dels grans senyors aragonesos: així, pel març del 1591, el lloctinent n'atorga a don Miguel de Gurrea per fer portar des de les seves possessions aragoneses fins Savoia a través de l'Ebre, la notable quantitat de cinc mil quateres de forments (ACA, Cancelleria, 4712, ff. 107 i 173; 4713, ff. 5 i 35v; i 4717, s.f.).

⁸³ De les dades ofertes per B. HERNÁNDEZ es desprén que, en percentatge sobre el conjunt de la hisenda de la Batllia general, entre 1500 i 1598, els ingressos derivats de llicències per “*cosas prohibidas*” i dret sobre el ferro no superaren mai el 2,1% del total (*Aproximación a las estructuras fiscales de Cataluña en el siglo XVI. El Real Patrimonio y la hacienda de la Corona, 1516-1640*, Treball d'investigació, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995, p. 89). Es tracta d'ingressos assentats, de forma que tan migrada quantitat no només no alleuja la impressió d'abús sinó que l'incrementa, en obligar a considerar que el gruix de les exaccions derivades de l'atorgament de llicències devia anar directament a la butxaca dels oficials reials.

⁸⁴ ACA, Cancelleria, 4314, f. 224v; i 4316, f. 47v. Aquesta mena d'abusos portaren per exemple el 1604 a la signatura d'una concòrdia entre el Capítol i el govern municipal barceloní pel qual la ciutat acceptà que els eclesiàstics poguessin entrar a Barcelona “blats, ordis, civades, vi, verema, oli, carbó, lleñya, mel y altres coses que procehiran axí de llurs rendes com de cullites fetes en ses heretats” sense pagar dret algú. A fi d'evitar que anessin a raure al mercat, es disposà aleshores que els beneficiaris de la concòrdia haurien de declarar una vegada l'any al clavari de la ciutat aquells productes que no haguessin consumit i volguessin vendre, pels quals se'ls obligaria a pagar els corresponents drets (BUB, ms. 1009, ff. 100v-101). Per la seva banda, la Diputació havia permès pel capítol 4 de les ordinacions del 1481 la treta exempta de fiscalitat de forments als barons catalans amb possessions també a Aragó i València, encara que especificant que en cas que la treta fos per a la venda haurien de pagar un dret d'exida equivalent al 0,41% del valor total (*Capítols dels drets y altres...*, f. 3v). E. SERRA ha assenyalat els beneficis de la “comercialització i el préstec de la massa decimal i les parts de collites”, com un complement substancial de la renda feudal directa (*Pagesos i senyors...*, pp. 279-280).

⁸⁵ Les tretes es faran per compensar els desequilibris de proveïment entre els estats dels grans senyors a diferents indrets de la Península: així, el duc de Cardona demanarà el 1598 portar des de les seves terres patrimonials d'Urgell als seus estats de Comares a Andalusia un total de 4.000 quarteres. El mateix any, Felip d'Erill en demanarà la sortida de 5.000 i aduirà com a dret els seus serveis a la monarquia en la defensa dels Comtats i la lluita contra les bandositats pirinenques (N. SALES, *Els segles de la decadència...*, p. 236).

beneficiari havia servit durant molts anys el seu ofici sense salari, amb despeses nombroses en la defensa de les regalies i la preeminència reial.⁸⁶

Les llicències de tretxa anaren adreçades en primer lloc en benefici dels regnes i territoris germans de la Corona aragonesa. Les Illes Balears i en particular Menorca i Eivissa foren els principals destins.⁸⁷ Les terres valencianes, especialment aquelles que formen part de la diòcesi tortosina, foren també beneficiàries de tretxes catalanes en moments de carestia. Per la seva banda, les tretxes italianes ocuparen cada vegada un volum més gran —especialment a finals dels vuitanta—, protagonitzades per posseïdors de rendes i negociants que no dubtaren a defraudar sense contemplacions en els volums exportats tot i les teòriques mesures de control existents (vegeu quadre 2).⁸⁸ Foren la resposta a peticions d'auxili cada vegada més freqüents arribades des dels territoris amics de la Monarquia, com ara Gènova o el ducat de Savoia. Moltes d'aquestes forçades exportacions de blat seguiren, per tant, la lògica de les necessitats de la política dinàstica més que no pas les de les aliances comercials més beneficoses per al país. Per motius semblants, els exèrcits actius al Llenguadoc a finals dels vuitanta i primers noranta al servei de la causa catòlica, foren ben sovint alimentats pels catalans. Així, pel juny del 1591, davant les peticions del duc de Savoia, Felip II atorgà llicències de tretxa de quatre mil quarteres de blat i altres dos mil de civada i ordi catalans, per a provisió del seu exèrcit “contra heretges y enemichs de nostra sancta fee cathòlica”. Una argumentació davant la qual resultava difícil oposar-se als designis del monarca.⁸⁹

A més, el control institucional de les llicències de tretxa de forments donà pas a un lucratiu negoci per part de la tresoreria reial i els alts oficials de la monarquia a Catalunya, cristallització d'una tendència, d'altra banda, que cal considerar prou comuna a tota la Mediterrània.⁹⁰ Entre els aprofitaments particulars que han deixat petjada documental als registres de la Reial Cancelleria,

⁸⁶ ACA, Cancelleria, 4316, f. 136v. L'escurada hisenda reial a Catalunya trobà en les llicències un mitjà indirecte de subvenció als nous establiments eclesiàstics: l'estiu del 1591, per exemple, Felip II atorgà “merced y limosna” als nous convents de carmelites descalços de les ciutats de Barcelona, Tortosa, Girona, Lleida i Perpinyà, autoritzant-los a treure del Principat cinc mil quarteres de blat per a la seva venda a l'estranger (ACA, Cancelleria, 4319, f. 192v; i 4320, f. 83). Per a una contextualització de la fulgurant expansió conventual de l'orde al Principat vegeu C. NARVÁEZ. *El tracista fra Josep de la Concepció i l'arquitectura carmelitana a Catalunya*, Tesi doctoral, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 2000, 525 pp.

⁸⁷ F. BRAUDEL considera totes les illes mediterrànies —amb l'única excepció de Sicília— com a endèmicament amenaçades per la fam (*Op. cit.*, I, p. 201). Per al cas de Menorca (illa marcada pel desastre que suposà l'assalt berberesc del 1558) i les Pitiuses, es destaquen com a trets econòmics comuns l'especialització en la producció exportadora ramadera (Menorca) i de sal (Eivissa), així com un dèficit crònic pel que fa a la producció bladera (M.A. CASASNOVAS, “Las Islas Adyacentes al Reino de Mallorca en la época de Felipe II”, a *Congreso Internacional Felipe II...*, IV, p. 293).

⁸⁸ Els abusos en els moments dels embarcaments foren tan freqüents que, a finals d'agost del 1587, els còsols de Perpinyà aconseguiren arrencar del monarca l'autorització per poder nomenar oficials propis, encarregats de controlar els reials, a fi que no sortís dels Comtats ni una càrrega més de les autoritzades per llicència: “los oficiales que asistexen al cargar de les dites sacas, sots color de las licencias concedidas, permiten que s traguen y carreguen muchas más cantidades que no estan contengudes en ellas, y açò per sos propios intereses” (ACA, Cancelleria, 4316, f. 237). F. BRAUDEL parlà d'una acumulació de males collites a terres italianes d'ençà del 1586: el 1590, el gran duc de Toscana i, poc després, el govern venecià, optaren per enviar a cercar els forments a Gdansk, obrint així la dècada final a un intens tràfec blader a la mediterrànea protagonitzat per embarcacions angleses i holandeses: el 1593 es desembarquen al port de Liorna 16.000 tones de blat i sègol procedent del nord (*Op. cit.*, I, p. 794).

⁸⁹ ACA, Cancelleria, 4761, n.i.; i 4762, n.i.; i N. SALES, *Els segles de la decadència...*, p. 61.

⁹⁰ Per a F. BRAUDEL l'avidesa del fisc envers el blat era insaciabile; el situa com a “palanca de mando y medio de presión; una manera de pagar servicios y de conferir privilegios” o com a “fuente de rentas y una moneda de pago”. Gian Andrea Doria disposava el 1578 de dret a exportar 6.000 salmes de blat sicilià, el que li reportà una renda de 12.000 escuts. El 1584, Felip II retirà una gràcia semblant atorgada a Carlo Grimaldi atès que, en lloc d'emprar les llicències per l'abastament de Mònaco, les havia venut a tercers sortejant els drets de sortida *sicilians* (*Op. cit.*, I, pp. 757-758).

trobem el mateix virrei fent-se portar des del Rosselló la notable quantitat de 800 aimines d'ordi i 800 de forment pel setembre del 1587, i novament pel juliol del 1591 —“per provisió de nostra casa”—, la quantitat de mil quarteres de blat i altres mil d'ordi o civada. Es fa difícil creure en la inoqüitat d'aquestes operacions.⁹¹ El govern barceloní esdevingué principal portaveu en la denúncia d'aquests aprofitaments fraudulents de la misèria. Pocs dels seus memorials de greuges del nostre període deixaren d'incloure-hi queixes.⁹²

*Quadre 2. Llicències de tret de forments atorgades per la Monarquia entre la tardor del 1586 i la primavera del 1588 (les quantitats apareixen expressades en quarteres)*⁹³

<i>Data</i>	<i>Beneficiari</i>	<i>Quantitat</i>	<i>Destinació</i>
20/11/1586	Bernardí de Ara	600	Gènova
29/11/1586	Paulo Saçio (Vicella)	500	Vicella (Savoia)
30/5/1587	Onofre Rossell (Tarragona)	2.000	Savoia o Gènova
16/10/1587	Joan Serinyana (Cadaquès)	600	Savoia o Gènova
18/10/1587	Pere Benet Santamaria	750	Savoia o Gènova
30/9/1587	Anna Sagarriga	400	Savoia o Gènova
5/11/1587	Cònsols de Tarragona	2.000	Savoia o Gènova
16/12/1587	Pau Agustí (Barcelona)	500	Savoia o Gènova
5/1/1588	Rafael Masdeu (Sant Feliu de Pallerols)	400	Savoia o Gènova
8/1/1588	Francesc Garcia (Barcelona)	200 aimines	Savoia o Gènova
12/1/1588	Cristòfol Vallderama (Perpinyà)	600	Savoia o Gènova
18/1/1588	Narcís Baró (Roses)	500	Savoia o Gènova
19/1/1588	Bisbe d'Elna	600	Savoia o Gènova
5/2/1588	Don Jaume de Cardona (Barcelona)	800	Savoia o Gènova
16/12/1588	Miquel Lluçia Ponsic (degà de Lleida)	500	Savoia o Gènova
8/3/1588	Ferran d'Ortafà	100 càrregues	Savoia o Gènova
12/3/1591	Bartomeo Berenguer (mariner genovès)	450	Savoia

D'ençà dels primers setanta les queixes de les autoritats municipals catalanes foren constants. A finals d'abril del 1571, per exemple, no només Barcelona sinó també els jurats gironins alertaren sobre els perjudicis que suposava l'actuació no només del lloctinent i la Reial Audiència com a filtres d'aquestes llicències, sinó també del governador del Principat, entestat també a atorgar el mateix tipus de permisos de tret amb el corresponent cobrament de salaris per part dels seus oficials controladors. El mateix any citat un “Memorial de agravis fets a la present ciutat per lo portantveus de general governador” denunciava àcidament la interferència dels oficials reials en els intercanvis comercials relacionats amb els forments, així com l'encariment del producte final a base del cobrament per part dels oficials de la governació o la lloctinència de llicències per moure el producte d'un a altre lloc. Com a conseqüència d'aquestes imposicions els petits compradors havien renunciat a realitzar les seves comandes de grans habituals fora de Barcelona, de forma que els agabelladors podien actuar encara amb major llibertat. Després, adquirint la llicència pertinent,

⁹¹ ACA, Cancelleria, 4758, n.i.; i 4761, n.i.

⁹² Vegeu a tall d'exemple el memorial confegit el 1569 en resposta a diversos aspectes del govern del lloctinent Diego Hurtado de Mendoza criticà agrament l'atorgament continu de llicències de forments i altres grans, a més de vins, olis, llenyes, carbó, ferró i altres vitualles (AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-58, ff. 144-150).

⁹³ Font: ACA, Cancelleria, registres corresponents al període cronològic esmentat.

aquests grans compradors que dominaven a plaer els mercats organitzaven expedicions per a la venda dels forments fora de Catalunya, allà on preus fossin més alts, a fi de compensar la despesa de compra als productors, el transport i les composicions de llicència. En cas d'ésser descoberts, a més, el càstig resultava prou suportable, en limitar-se al pagament d'una nova composició. Barcelona calculà aleshores que les tretes realitzades al llarg del 1570 per mitjà d'aquest procediment havien arribat a les 210.000 quarteres de forments (equivalents a unes 14.600 tones, segons la mesura barcelonina), quantitat que havia deixat completament desproveït el Principat.⁹⁴

Les llicències de treta dels forments com a negoci per a la hisenda reial al Principat

Al llarg de la dècada dels setanta, la hisenda reial a Catalunya copçà les possibilitats fiscals associades a la gestió dels forments. El reflex d'aquesta renovada actitud fou el raguitzell de protestes presentades pel govern barceloní contra l'abús recaptador: així, la tardor del 1576, la ciutat denuncià l'obligació imposada per part dels oficials reials a tots els ciutadans que intentaven proveir-se de forments, oli o vins, d'obtenir llicència de mans d'algun doctor del Reial Consell, previ pagament del que es considerarà un nou vectigal. L'estiu del 1578 la ciutat lamentà davant del rei que allò que els lloctinents havien aconseguit introduir com "alguna pocha cosa sols per los treballs del scrivà", hagués degenerat en una nova imposició en tota regla que no només era exigida als ciutadans barcelonins, sinó igualment a tots els altres habitants de Catalunya, tant per al seu propi proveïment "com enchara per rahó de mercaderies".⁹⁵ Les protestes de la ciutat foren encaminades durant els anys posteriors a aconseguir la total prohibició de les tretes almenys per als moments de forta carestia. El 1582, Barcelona obtingué de la lloctinència una crida en aquest sentit: ara bé, amb la imposició de noves condicions per a l'exportació excepcional d'aquests béns de primera necessitat, anà aparellada l'articulació de noves fonts d'ingressos per a la monarquia: en endavant, qualsevol que volgués portar vitualles per mar dins Catalunya hauria de prestar caució a la règia cort assegurant que totes les vitualles embarcades havien d'ésser descarregades dins els límits del Principat i Comtats.⁹⁶

Durant les Corts de Montsó del 1585, els estaments negociaren una legislació en la qual es cercava l'equilibri entre els interessos prohibicionistes dels consumidors i els desitjos liberalitzadors dels productors. Es proposà una situació de lliure comerç que es transformaria en prohibició automàtica de treta en arribar els preus a un topall determinat a la plaça barcelonina, que es pretenia fixar en quaranta sous per quartera per al cas del blat, tres sous per cortó en el cas de l'oli i cinquanta sous per càrrega en el cas del vi vermell. Aleshores, no només restarien prohibides les tretes del país,

---

⁹⁴ AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-59, ff. 48v-51v; i *Registres de deliberacions*, II-80, f. 47.

⁹⁵ AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-60, f. 111, i VI-61, f. 26; i *Registres de deliberacions*, II-85, f. 110v.

⁹⁶ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-91, ff. 66v-67 i 75. La polèmica entre lloctinència i govern barceloní sobre l'atorgament de llicències de treta d'oli i forments es perllongarà tot l'any 1582 (DACB, V, p. 301). J. CARRERA i PUYAL assenyalà els recels creats entre els estaments per la política encetada pels virreis de la dècada dels setanta consistent a prohibir les tretes de blat, ferro o cavalls mitjançant crida al mateix temps que feien negoci amb la concessió de llicències especials, la multiplicació de les quals acabava per invalidar a la pràctica la prohibició (*Historia política y económica...*, I, p. 136).

sinó també la concessió de qualsevol mena de llicència de la lloctinència, la governació o la Reial Audiència. Felip II no acceptà la completa desaparició del sistema de llicències proposada pels estaments, encara que sí s'avingué a acceptar la liberalització de les compres per a provisió pròpia sense necessitat de demanar llicència, una mesura que degué agradar substancialment als productors i a aquells que disposaven de rendes percebudes en espècie.⁹⁷ El cert és, però, que catorze anys després, com es feu palès durant les Corts de Barcelona del 1599, la qüestió continuava sense trobar solució. La ciutat de Barcelona denuncià encara la vigència de les llicències de treta com un nou vectigal. Els representants barcelonins a les Corts protestaren per la continuïtat de l'obligació d'obtenir llicències del regent la tresoreria —tot i la decretació reial del 1585— per a provisió dels ciutadans, previ pagament d'un ral, amb l'obligació de prestar caucions i, per tant, amb dret a exigir un salari. La capital catalana exigí el retorn dels diners esmerçats pels ciutadans afectats i l'abandonament del sistema de llicències de treta, tan profitós per a la monarquia.⁹⁸

Als Comtats, atès el seu caràcter fronterer i les superiors dificultats d'abastament, la qüestió de les llicències de treta tingué al llarg del nostre període unes característiques encara més dramàtiques. Les tretes dels Comtats eren en principi reservades a l'autorització directa del monarca, des que el 1559 el consolat perpinyanenc havia obtingut una provisió reial que prohibia la concessió virregnal de llicències de treta de la vila i els Comtats.⁹⁹ Com en el cas del Principat, però, una cosa eren els principis —i fins i tot els acords presos a les Corts— i una altra de ben diferent la realitat. Per això, els síndics perpinyanesos optaren per proposar durant les Corts de Montsó del 1585 una organització de l'aprovisionament de les terres de frontera basat en l'estructura militar tradicional de les recolletes. Es tractava d'un sistema que havia de garantir, a través de la intervenció de l'autoritat pública, uns mínims de subsistència, al temps que deixaria a mans dels productors particulars la venda dels excedents. Cada any, al llarg de l'estiu i fins a mitjans d'agost tothom hauria de manifestar les seves existències de blat a les autoritats municipals, i aquestes al lloctinent, de forma que aquell pogués prendre consciència de les necessitats de tothom. Tots els grans haurien de recollir-se a les respectives viles i ciutats caps de recolleita per procedir a la taxació dels preus de compra, d'acord amb el nombre de persones i de famílies, així com de les necessitats de sementera per l'any següent. La resta dels grans existents podrien entrar als circuits comercials sense trava.¹⁰⁰

És clar que en bona mesura els rossellonesos pretenien evitar el sistema de llicències de treta sobretot per fer front a la voracitat de la veïna capital barcelonina. A les llicències atorgades als principals barons rossellonesos domiciliats a Barcelona —com ara la lliurada a don Pere Perapertusa i Erill, baró de Jóc, l'abril del 1599—, establiments religiosos i els primers oficials de la monarquia a Catalunya (quadre 3), seguien aviat altres adreçades a la venda al mercat barceloní. El 1571, la vuitena dels forments de la ciutat ja havia demanat als còsols perpinyanencs que acceptessin aquesta mena de tretes de forments des dels Comtats a Barcelona. El mercader vallenc contractat aleshores per la ciutat per portar-hi gra rossellonès, comprovà aviat com els còsols li

---

⁹⁷ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 571 i 619v.

⁹⁸ ACA, Generalitat, 1099, f. 716v; i AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-108, ff. 267-267v.

⁹⁹ ACP, *Llibre de provisions*, 112 EDT 5, f. 398.

¹⁰⁰ ACP, 112 EDT 13, f. 26.

arrencaven de les mans la llicència en descobrir la seva missió, tot i les instruccions dels consellers barcelonins de mantenir-la en secret a fi d'evitar l'alteració dels preus.¹⁰¹

Quadre 3. Llicències de tretxa dels Comtats a Barcelona atorgades pel lloctinent durant l'estiu del 1584 (les quantitats apareixen en quarteres).

Data	Beneficiari	Ofici	Quantitat	Producte
28/2	Ramon Fortuny	Comanador de St. Joan	25	Forment
4/6	Miquel Joan Quintana	Doctor de la Reial Audiència	40 aimines	Forment
20/6	Lluís Tristany	Cavaller populat a Barcelona	50	Forment
22/6	Francesc Agullana	Domiciliat a Barcelona	150	Forment
22/6	Comtessa de Benavent		70	Forment
23/6	Sant Jeroni de la Murtra		100 i 100	Forment i ordi
25/6	Don Ramon Torrelles		100 i 200	Forment i ordi
25/6	Jaume Traginer	Lloctinent de mestre racional	150	Forment
26/6	Monestir de Jonqueres		200	Forment
27/6	Convent dels Àngels de Barcelona		200	Forment
30/6	Lluís d'Icart	Batlle general de Catalunya	100 i 100	Forment i ordi
3/7	Miquel Cordelles	Regent la cancelleria	100 i 50	Forment i ordi
3/7	Miquel Tamarit	Doctor de la Reial Audiència	100 i 60	Forment i ordi
3/7	Montserrat Carbonell	Escrivà de manament reial	40 i 40	Forment i ordi
3/7	Convent del Carme de Barcelona		100	Forment
4/7	Montserrat Batlle	Beneficiat (Sta Maria del Mar)	50	Forment
9/7	Rafael d'Oms	Diputat eclesiàstic	200 i 150	Forment i ordi
10/7	Vicenç Castelló	Mestre en medicina	30	Forment
13/7	Don Galceran de Cardona		150 i 150	Forment i ordi
13/7	Esperança Albert		100 i 100	Forment i ordi
20/7	Antoni Bou	Escrivà reial de registre	25	Forment
30/7	Administradors de la presó de Barcelona		100	Forment
7/8	Francesc Virgili	(Exportació a Tarragona)	30 càrregues	Forment
13/8	Francesc Vilaseca		60	Forment
16/8	Bàrbara Ferran, vídua		100	Forment
7/9	Alonso Cruïlles		150	Forment
20/9	Don Joan de Queralt	Diputat militar	40 i 40	Forment i ordi
20/9	Joan Miquel Poll	Donzell	25 i 10	Forment i ordi
15/10		Bisbe de Lleida	100	Ordi
15/10	Onofre Alentorn	Senyor de Seró	70 i 400	Forment i ordi
16/10	Antoni Agustí	Arquebisbe de Tarragona	300	Forment
19/10	Don Pere de Cardona	Governador del Principat	400 i 500	Forment i civada
24/10		Baró d'Erill	100 i 100	Forment i ordi
27/10	Monestir de Santa Elisabet de Barcelona		100	Forment
29/10	Frederic Pol		30 i 20	Forment i ordi
28/11	Galceran Cahors		30 i 10	Forment i ordi

La vila de Perpinyà, però, concentrà la seva oposició a les llicències atorgades als barons posseïdors d'heretats i rendes als Comtats. Els anys de bones collites, en canvi, els clams procediren dels defraudats productors: pel desembre del 1584 —un any que devia resultar

¹⁰¹ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-80, f. 15v; *Registres de lletres closes*, VI-59, ff. 23, 26 i 26v. En certs moments, les aspiracions compradores de Barcelona, provocaren el pànic de les autoritats municipals afectades: pel novembre del 1588, per exemple, davant els rumors que els consellers havien tramès a Cerdanya notables quantitats de diners per a la compra de forments, els còsols cerdans s'adreçaren alarmats al virrei per exigir garanties en el control de les tretxes (ACA, Cancelleria, 4758, n.i.).

excel·lent—, davant una petició col·lectiva dels militars perpinyanesos el lloctinent informà els cònsols de la vila de la concessió d'una llicència de tret de 500 quarteres de forment i igual quantitat d'ordi a disset barons dels Comtats habitants a la vila “que no tenen forma de vendre els blats y altres grans que entren en llurs collites en dita vila de Perpinyà y Comtat del Rosselló”. Els beneficiaris foren diversos membres de les primeres famílies dels Comtats, com ara els Giginta, Llupià, Vallgornera, Blan, Pagès, Taquí, Joan, Daví, Viver, Bolet, Canta, Càller, Ballaró o Orís. A més, el lloctinent amplià la seva llicència d'extracció per la mateixa quantitat als burgesos de la vila de Perpinyà —el que demostra el seu creixent paper com a propietaris de terres— i qualssevol altres posseïdors de “heretats” al Rosselló.¹⁰² Durant els anys més durs de carestia, en canvi, la vila optà per l'obstrucció sistemàtica d'aquestes llicències: quan pel novembre del 1596 Aleix Albert rebé autorització per portar a Barcelona 600 quarteres de blat i altres 600 de civada i ordi “per provisió de sa casa”, els cònsols l'impediren la sortida de la vila i mantingueren la seva actitud fins a obligar al lloctinent a ordenar-los expressament que li deixessin via lliure.¹⁰³

La institucionalització d'una política sanitària preventiva

Si la reclamació d'unes institucions que vetellssin per l'accés als béns de primera necessitat a preus raonables fou el primer requisit de qualsevol govern modern, el segon afectà a la seva capacitat per fer front al flagell sobtat i incontrolable de la pesta. En el marc de la lluita institucional contra la malaltia trobem a Catalunya les mateixes contradiccions que la darrera historiografia ha anat apuntant per al conjunt europeu: la combinació de mesures preventives adreçades a evitar el contagi a través, per exemple, de la prohibició de celebracions populars multitudinàries de caire civil o religiós, amb d'altres pràctiques que denoten el desconeixement dels veritables mecanismes virals del contagi. Aquesta còctel preventiu pot observar-se, per exemple, en les disposicions de la Paeria lleidatana a la primavera del 1564: es tradueix en la suspensió de les tradicionals corrides de bous a la ciutat al mateix temps que s'aconsella a tothom l'eliminació física o almenys la conveniència de mantenir permanentment lligats tots els gossos i gats que en aquell moment circulen lliurement per la ciutat, donant així via lliure a les rates per infestar-la.¹⁰⁴

Davant l'arribada del mal, però, d'acord amb el vell aforisme repetit per la publicística mèdica de l'època, el que calia era marxar el primer i tornar dels últims.¹⁰⁵ Les autoritats catalanes aplicaren aquest principi de cames ajudeu-me. El seu capteniment durant el contagi de l'estiu del 1564 resulta al respecte ben eloqüent. De primer, les institucions que renovaven els seus càrrecs amb l'arribada de l'estiu foren, en la majoria dels casos, incapaces de trobar candidats.¹⁰⁶ Després, es succeïren les prorrogacions o convocatòries de les principals institucions del país, tret de les

¹⁰² ACA, Cancelleria, 4713, ff. 66-66v i 67v. A finals de maig del 1585 el lloctinent confirmà la llicència de tret concedida als militars rossellonesos, els quals afirmaven no haver-la feta efectiva encara (*ídem*, f. 105v).

¹⁰³ ACA, Cancelleria, 4721, ff. 28 i 34v.

¹⁰⁴ AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-57, f. 23, i *Registres de deliberacions*, II-73, f. 56; i APL, *Llibres de Consells*, 431, f. 42v.

¹⁰⁵ En l'expressió de Miquel Parets reproduïda per X. TORRES i J. AMELANG a *Dietari d'un any de pesta*, Eumo Editorial, Vic, 1989, p. 57.

¹⁰⁶ És el cas de Perpinyà durant el juny i juliol del 1564 (ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 47, ff. 75v-80).

municipals, fora de la capital. A mitjans de maig, la Diputació decretà la prorrogació del seu consistori per a finals d'agost a Prats del Rei. Aleshores, feia ja dos mesos que el lloctinent havia ordenat a la seva filla retornar urgentment a Castella, mentre ell mateix abandonava la ciutat en companyia del Reial Consell, davant les irades protestes del govern barceloní per la seva presa.¹⁰⁷ Després dels devastadors efectes de la pesta del 1589, el mateix Consell d'Aragó es mostrà preocupat per evitar la patent situació d'indefensió de la ciutat de Barcelona contra un hipotètic atac turc, així com de criticar el fet que les universitats catalanes haguessin aprofitat la inoperància política de la lloctinència durant aquells mesos per tal de donar un pas endavant en l'expansió de les seves jurisdiccions.¹⁰⁸

Semblant desbandada dels poderosos, entre altres motius, féu que aquests recurrents temps de contagi fossin d'autèntic desballestament no només social i polític, sinó també econòmic. La sospita permanent de contagi constituí un entrebanc considerable a la fluïdesa dels intercanvis comercials i una eina de deslleial competència comercial. Al respecte, les continuades pesquises de Barcelona obligaren sovint moltes universitats a justificar amb vehemència la salut dels seus habitants.¹⁰⁹ La major part dels brots de contagi posaren de manifest l'existència d'un difícil equilibri entre dues prioritats: la precària salut i l'èxit de les relacions comercials densificades en uns precedents de fort creixement econòmic. El 1586, per exemple, davant la possibilitat de veure estroncat el trànsit dels blats de les seves explotacions senyoriales vers el mercat barceloní, el Capítol urgellenc donà instruccions precises al seu procurador a la capital per tal que assegurés al lloctinent que els casos de pesta registrats fins a l'estiu havien estat limitats a la Vall d'Aran i que es desconeixia el sorgiment de nous focus.¹¹⁰ Durant aquells mesos inicials del 1586 no només la lloctinència, sinó també la mateixa ciutat de Barcelona decidí trametre personal mèdic qualificat per jutjar la situació sanitària de les terres pirinenques.

Els descoratjadors resultats d'aquestes missions portaren el govern barceloní a començar el 30 d'abril per tancar els Portals de la Drassana i els Tallers. A mitjans de maig s'hi destacaren guardes permanents, integrades per torns pels diversos estaments ciutadans, "mudant-se quiscun dia".¹¹¹ Barcelona, desenvolupant un paper de direcció nacional en la lluita contra la malaltia, va empènyer la lloctinència a organitzar la lluita contra el contagi damunt mateix dels primers focus detectats. Les prioritats eren clares: organitzar el tancament de fronteres, l'enterrament dels difunts i la provisió d'aliments per als vius. Viles importants com ara Perpinyà, mostraren una

---

¹⁰⁷ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 135, ff. 140-149v. Barcelona lamentà l'accentuació del desordre, manifestada en els assalts i robatoris no només als camins sinó dins la mateixa ciutat, abandonada dels principals agents de la justícia reial. Els consellers no s'estaven de criticar el que consideraven una cobard actuació virregnal: "y lo que ha causat y és estada molta part de tanta alteració [...] és estat la precipitació que ha tinguda lo Real Consell en prorogar" (AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-57, f. 39).

¹⁰⁸ "Como las universidades de aquella provincia siempre ayán procurado de usurparse la jurisdicción real, lo han intentado más durante la peste, porque con ello y no aver virrey ni estar junta la Audiencia, se han casi gobernado por sí mismos" (ACA, Consell d'Aragó, lligall 265, doc. 26).

¹⁰⁹ Així, la tardor del 1563, per exemple, els cònsols de Vilafranca de Conflent no dubtaran a afirmar en una missiva al Consell de Cent que ningú no ha mort de pesta dins el clos de la vila en els darrers trenta anys (AHCB, Consell de Cent, *Cartes comunes originals*, X-44, f. 120).

¹¹⁰ ACA, Cancelleria, 4756, ff. 131-132 i 142-144.

¹¹¹ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-95, ff. 99 i 108.

notable capacitat d'organització autònoma,¹¹² mentre les viles i ciutats mitjans i petites plantejaren les seves mesures contra la pesta sobretot a partir de les instruccions i notícies rebudes de mans de la lloctinència.¹¹³

Encara més enllà de les mesures preventives contra la pesta, les institucions i els estaments catalans semblen confegir a finals del Cinccents algunes idees al voltant de la seva necessària intervenció en la preservació de la salut pública. Així, per exemple, durant les Corts de Montsó del 1585 es suscitaren llargs debats al voltant de dues qüestions importants: el requisit d'un control estricte dels productes a la venda pels apotecaris i la conveniència o no de certs conreus, sobretot d'arròs, que comportaven l'estagnament d'aigües i, per tant, perills d'infecció no desitjats.¹¹⁴ Els estaments denunciaren especialment el fet que tot i les prohibicions a bona part del país, havien començat a establir-se plantacions d'arròs a prop de la ciutat de Lleida, sobretot perilloses “per rahó de les aygües represses y infectes ab les quals se crien y fan”, i d'on podien néixer infeccions diverses. Mentre els estaments pugnaren per la prohibició total, el monarca es mostrà només partidari d'evitar els conreus a prop de la ciutat. Finalment, el regateig de distàncies de prohibició acabà sobtadament amb la retirada de la proposta legislativa per part dels braços, en considerar que no havien estat satisfets els objectius inicials.¹¹⁵

Govern de les universitats i creixement dels recursos: les càrregues damunt les hisendes municipals

El finançament de les mesures profilàctiques carregà sobre els recursos de les universitats, fet que porta a analitzar la precària salut de les hisendes municipals del període.¹¹⁶ La primera causa

¹¹² L'estiu del 1586, en rebre notícia a través de diversos mercaders de la declaració d'alguns casos de pesta a Lió i algunes altres ciutats i viles del Delfinat, els còsols ordenaren la posada de guardes als portals i el nomenament de tres morbers encarregats de dirigir les operacions (ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 50, f. 66).

¹¹³ És el cas dels Consells municipals de Caldes de Montbui i Cervera, els quals ordenen la fixació de guardes i el tancament dels portals en rebre notícies del virrei (AHCM, *Acords municipals*, caixa 1, f. 146v; AHCC, *Llibres de Consells*, 175). Fos o no a conseqüència de les mesures preventives, P. VILAR parla d'una important victòria finisecular, quan la terrible pesta que entre 1599-1600 amenaçava el Principat des d'Aragó i des de les costes mediterrànies no esclatà definitivament (*Catalunya dins l'Espanya...*, I, p. 318).

¹¹⁴ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 537, 624v, 634v i 638. Les instruccions entregades al síndic de Tàrraga a les Corts insistien en la necessitat d'establir visites de control a les botigues dels apotecaris (tal i com finalment fou aprovat pels estaments i el rei) per part de comissions d'experts designats per les autoritats municipals, afegint que convindria que fossin examinats tots aquells que volguessin exercir la medicina, “los qui voldran visitar malalts” (AHCT, *Llibres de Consell*, 19, ff. 108-111).

¹¹⁵ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 551v, 618, 625, 635 i 638.

¹¹⁶ J. DANTÍ ha estudiat les causes de l'endeutament i els intents de redreç finisecular del Consell de Cent barceloní (“L'endeutament municipal a Catalunya i Nàpols als segles XVI i XVII”, a *IV Congrés d'Història Moderna...*, dins *Pedralbes. Revista d'història moderna*, 18-I (1998), p. 30). Per a la segona meitat del Cinccents detecta una millora en la situació hisendística que es relaciona —com veurem en el cas de la Diputació— amb el creixement general del període, d'acord amb una fiscalitat basada en les transaccions comercials. Els límits d'aquest redreçament, però, es situarien vers 1589-1590, quan la pesta i els efectes de la inflació frenaren el creixement en un context de despeses creixents. Com a conseqüència, el govern municipal impulsà infructuosament nombroses mesures de redreç entre 1588 i 1599 (“Oligarquia urbana i hisenda local a Barcelona al segle XVI”, a *Congreso Internacional Felipe II...*, II, pp. 351-352). A Lleida, A. PASSOLA ha observat també un canvi de tendència a les finances locals durant els anys 1590-1591, amb el pas d'una situació d'estabilitat amb tendència a l'alça a una altra en la qual la descompensació entre ingressos i despeses portarà a l'augment de la pressió tributària i a l'endeutament (*Op. cit.*, p. 251). Per al cas valencià resulta prou il·lustratiu el treball d'A. FELIPO, “Oligarquia y corrupción en la Valencia de Felipe II. Los desfalcos de la Taula de Canvis”, a *Estudis. Revista de historia moderna*, 25 (1999), pp. 37-53. Aquí, la crisi financera esclata a mitjan segle i

d'endeutament fou precisament l'obligació d'assegurar en tota circumstància el proveïment dels béns de primera necessitat, sobretot blat, per a tots els habitants de la universitat, a través de la compra de forments i del seu amagatzemament tant per al consum com per assegurar les llavors necessàries per a les següents anyades.¹¹⁷ Pel novembre del 1571, per exemple, la Vuitena dels forments barcelonina atorgà llicència a la universitat de Flix, una de les baronies de la ciutat, per manllevar a censal els diners necessaris per comprar 1.500 quarteres de forment “a causa de l'esterilitat de la anyada passada”. Les universitats reials acudiren sovint a la lloctinència per demanar les corresponents llicències de manlleuta de censals i les viles de baró hagueren d'aconseguir el corresponent permís dels seus senyors.¹¹⁸ Al igual que les caresties, els estralls esmentats de la pesta suposaren una altra font d'endeutament vilatà, per la via de la necessària contractació de personal sanitari i de les pèrdues ocasionades per la interrupció dels contactes comercials més indispensables. L'estiu del 1594, cinc anys després que Igualada restés pràcticament arrasada pel contagi, la universitat hagué de nomenar dos exactors i col·legidors “dels dèbits que s deuen a la universitat dels temps del morbo”.¹¹⁹ D'altra banda, a la legislació de Corts, es detecta també un fort augment de la despesa de les universitats adreçada a millorar les condicions productives dels seus termes: “encant públic d'obres de desaignes, conservació de rieres, recs i camins amb l'objectiu d'evitar aigües mortes i infectes, no només per una millora de salut pública, sinó per la preservació de l'aprofitament màxim de les terres de conreu”.¹²⁰

No cal dir, però, que la voracitat fiscal de la monarquia —de la qual hem començat a tastar diversos exemples— anà molt lligada a aquestes dificultats hisendístiques municipals, fos a través de les exaccions amb finalitats militars, fos per l'exigència d'una part dels ingressos fiscals. La tendència a la intervenció reial a les hisendes municipals fou ben present des dels inicis del nostre període: pel maig del 1564, per exemple, el Consell general lleidatà constatà alarmat la rebuda

---

s'accentua especialment durant la dècada del 1560, també amb la pesta que afecta de forma més o menys la ciutat entre els estius de 1557 i 1559 com a detonant. Els jurats hagueren de fer front a les noves despeses posant mà als fons de la Taula de Canvi, el que provocà l'impagament de les pensions de censals de la ciutat (*Ídem*, p. 37).

¹¹⁷ Sobre l'enorme difusió al llarg del Cinccents de l'establiment de pallols o botigues del blat municipals i els seus paral·lels a altres regnes peninsulars, vegeu C. MARISTANY, “Notes sobre el comerç del blat...”, p. 127. L'existència d'aquestes botigues era proporcionalment més important com major fos la concentració humana a la qual calia proveir en temps de carestia. Per aquest motiu, totes les ciutats importants de la Mediterrània crearen d'institucions d'aquesta mena, com ara l'Oficina del blat veneciana o l'*Abbondanza* de Florència (F. BAUDEL, *Op. cit.*, I, p. 437). A Catalunya, si més no d'ençà del segle XII la intervenció del poder municipal en el proveïment era clau i durant els segles moderns constituí la principal preocupació del regim local (R. PLANES, “El proveïment urbà: les botigues de blat”, a E. SERRA-X. TORRES, *Op. cit.*, pp. 104-105).

¹¹⁸ L'estiu del 1570, per exemple, el Capítol lleidatà recordà a les seves baronies l'obligació de no manllevar, fer debitori ni vendre censal sense la corresponent llicència senyorial (ACCL, *Actes capitulars*, 32, s.f.). El 1584, els pobles de les baronies de Bellpuig i Linyola demanaren fins a 8.750 lliures en censals per fer front als deutes generats per les males anyades; el 1595, Linyola demanà novament llicència senyorial per manllevar altres 1.715 lliures per a la compra de grans (E. MESTRE (coord.), *Història de Linyola*, Virgili & Pagès, Lleida, 1987, pp. 66-68).

¹¹⁹ Encara el 1598, davant d'una petició d'augment de salaris per part dels consellers, el Consell igualadí determinarà que “attès que la universitat stà carregada y pobre, per hara no's mogue cosa ninguna, ni's cresque salaris” (AMI, *Llibre de la universitat*, 102, f. 42; i 104, f. 21). J. OLIVARES ha assenyalat el període 1591-1595 com de fort endeutament comunal, a la vista del gruix de les execucions per endeutament en censals morts contra les universitats a la Reial Audiència catalana, un moment que només es veu superat per període post-bèl·lic de 1658-1662 (*Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigiositat a la Reial Audiència (1591-1662)*, Pagès editors, Lleida, 2000, p. 409). A tall comparatiu per al cas navarrès, P.J. MONTEANO ha proposat un gràfic de l'evolució de l'endeutament municipal derivat de la compra de blat que es dispara per al període 1589-1592, assenyalant les magnituds més altes del període 1556-1600 (*Op. cit.*, p. 163).

¹²⁰ E. SERRA (“Constitucions i Redreç...”, pp. 167-168), qui ha situat el procés d'endeutament com a resultat de la confluència entre períodes de males collites i recrudiment de la pressió fiscal reial.

d'una missiva de Felip II en la qual el rei exigí l'examen dels privilegis de la ciutat sobre imposicions, l'elaboració d'un memorial i la seva tramesa al lloctinent i la Reial Audiència.¹²¹

Escatir els drets del fisc reial a les hisendes locals sembla ésser l'objectiu d'aquestes pesquises i el cert és que a finals del Cinccents la qüestió del pagament del quint de totes les imposicions municipals per part de les universitats —un plet considerat clau en el procés de descontentament que portà a l'esclat revolucionari del 1640— començà a situar-se damunt la taula. A la Bisbal d'Empordà, per exemple, l'estiu del 1587 el mestre racional en requereix l'entrega: semblant exigència provocarà que el Consell, després de negociar sense resultat amb els deutors, es vegi obligat a manllevar la primavera del 1588 la notable quantitat de siscentes lliures per pagar “lo quint del rey”.¹²²

Les exigències militars i d'ordre públic constituïren també una altra important sagnia per a les hisendes municipals. Els preparatius del setge d'Arsèguel durant la tardor del 1592, per exemple, obligaren l'escurat Consell de Vic a demanar a manlleuta a un particular la quantitat de cent lliures a fi d'evitar que els soldats alistats hagin de marxar sense blanca.¹²³ A les àrees de lacerant activitat bandolera, com ara la Cerdanya, la lloctinència acabarà imposant l'estiu del 1588 l'obligació de mantenir petits contingents permanents d'entre dotze i quinze soldats a despeses del Consell de Puigcerdà i dels còsols de la terra. Aviat les universitats afectades lamentaran el fet que l'organització d'aquests escamots obri la veda a l'actuació fiscalitzadora dels veguers reials: el 1592 els còsols de Montblanc denunciaran el fet que “ab apellido y color de sometent y ab vies y ab formes exquisites e indegudes”, el veguer local extorqueixi tant els poblats de la vila com el d'altres veïnes “moltes y diverses quantitats de diners”.¹²⁴

Bestiar, llanes i cuiros com a base d'una manufactura en expansió

Durant la segona meitat del Cinccents, dins un context de fort creixement manufacturer basat a les elaboracions del tèxtil i el couro, el control de les tretes de matèries primeres, és a dir, de bestiar viu i de llanes, es convertí en un altre dels elements clau —com hem vist en el cas dels forments— per a una política de les institucions en defensa d'un equilibri d'interessos entre productors i consumidors. Si el control de les vitualles afectà més directament la jurisdicció de la lloctinència i els municipis, el fet que els productes tèxtils i el couro fossin objecte preferent —bé que no exclusiu— de la fiscalitat del General, atorgà a la Diputació un cert protagonisme en el seu

---

¹²¹ APL, *Llibres de Consells*, 431, f. 35.

¹²² El 1595 el mestre racional exigí al Consell bisbalenc l'entrega del “compte tercer de les sises o imposicions a dita vila” concedides pel rei per temps de 25 anys, se suposa que a fi de calcular-ne el quint corresponent (AMBE, *Llibre d'acords i resolucions*, 1531-1608, ff. 180-181; i *Cartes, memorials i informes*, 1520-1710, s.f.). B. HERNÁNDEZ ha estudiat de forma recent els orígens de l'exigència del quint i el fet que a partir del 1580 la Corona aspirà a que constituís la base de finançament regular de les seves tropes a les fronteres catalanes (“La fiscalidad en Cataluña...”, p. 532).

¹²³ AHMV, *Llibres d'acords*, 9, ff. 291v-295. G. COLÁS i J.A. SALAS han assenyalat l'important cost econòmic de la repressió del bandolerisme per a les hisendes municipals aragoneses (*Aragón en el siglo XVI: alteraciones sociales y conflictos políticos*, Departamento de Historia Moderna, Universidad de Zaragoza, Saragossa, 1982, pp. 313-320).

¹²⁴ ACA, Cancelleria, 4758, f. 227; i 4759, n.i.

control.¹²⁵ Al seu lògic interès per la preservació de la producció, la institució afegí el que es derivava del cobrament dels substanciosos drets que comportava la treta. D'ençà de les ordinations del 1481, la fiscalitat directa sobre les exportacions i sobretot el trànsit pel país —i molt especialment al tram català de l'Ebre— de llanes castellanques, però sobretot aragoneses, brutes i rentades, no parà de créixer al llarg del segle.¹²⁶ El 1552, les Corts aprovaren la fixació d'un dret del 50% sobre el preu en les tretes de llanes del país i cinc anys després la Diputació decidí —coincidint amb l'estrebada de la demanda derivada del moment expansiu de la producció catalana— instaurar un mecanisme estable de control damunt les poblacions ramaderes de les terres de frontera, a través del qual s'aconseguís evitar les tretes de llana sense denúncia ni pagament del corresponent dret.¹²⁷ S'exigiren a partir d'aleshores —encara que segons sembla sense massa èxit— els anomenats manifestos anuals de bestiar i llanes, davant d'oficials comissionats pel consistori barceloní.¹²⁸ Amb el temps, el reconegut fracàs a l'hora d'evitar les extraccions portà la Diputació a la publicació periòdica de crides contra la treta de llanes —limitades el 1561 a les col·lectes o demarcacions impositives del Pallars, la Seu d'Urgell i Castellbò, i generals per a tot el país a partir del 1562. El fet es justificava la persecució del frau pel fet d'“ésser lo exercici de les llanes lo principal membre e sustentació dels poblats en lo present Principat y Comptats”, i s'apelava a la copiosa legislació prohibitiva vigent. En efecte, les Corts havien establert que les llanes, fossin brutes o rentades, no poguessin ésser portades d'una col·lecta a altra sense el corresponent albarà de remesa emès per la taula del General més propera, on es fes constar el lloc on es pretenien transferir.¹²⁹

A principis dels seixanta, en ple esclat manufacturer i comercial, sabem de freqüents tretes il·legals de bestiar cap a Aragó i València —com ara les organitzades per carnicers tortosins l'hivern del 1562— i de llana vers França. La Diputació hagué de vetllar aleshores no només per les prohibicions de treta de llanes, sinó també per evitar la sortida dels ramats vius, atesa la plurifuncionalitat del seu aprofitament humà en l'alimentació i el vestit. El 1562, una nova crida

¹²⁵ En el qual, d'altra banda, universitats tan importants com ara Perpinyà foren també força interessades: el *nou redreç* del govern de la vila el 1573, insistí en la prohibició de les tretes de bestiar viu, cuirams sense elaborar i llanes en brut, tal i com ha assenyalat R. BES, *Op. cit.*, p. 30.

¹²⁶ Vegeu-ne a tall d'exemple les disposicions de fiscalització contingudes a les ordinations de la Diputació del 1481 pel que fa a les tretes de llana (capítol 19), cuiram amb llana (20) i filassa d'estam (21); així com les trabes proteccionistes imposades en la mateixa data a les importacions, de fins al 50% en el cas dels cotons filats (capítol 29), les robes i teixits de llana no usats (30), productes acabats de cuir (32) i “obra feta de ferro o de acer” (35) (*Capítols dels drets y altres...*, ff. 8-14). A. GARCÍA ESPUCHE considera que dos tercers parts de les llanes treballades pels paraires catalans procedien d'Aragó i l'altre terç de València (*Op. cit.*, pp. 133-134). Per a una visió general del desenvolupament al llarg del període de la manufactura drapera catalana, vegeu X. TORRES, “Manufactura urbana...”, pp. 106-121; i M. DURAN, “La manufactura textil...”, pp. 275-283. Un succint recull bibliogràfic sobre la seva evolució al llarg dels segles XV-XVII, a E. SERRA, “La Diputació del General i l'exercici de la draperia (primera meitat del segle XVI)”, a L. VIRÓS (a cura de), *Organització del treball preindustrial: confraries i oficis*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, p. 123, n. 9.

¹²⁷ Capítol 2/1552: “Augment de dret de exida de llanes” (*Capítols dels drets y altres coses del General del Principat de Catalunya y Comtats de Rosselló y Cerdanya fets en Corts generals del any MCCCCXXXI fins en lo any MDLXIII inclusive, y dels drets que per pràctica y altrament se paguen*, Llorenç Deu y Hierònym Margarit, Barcelona, 1620, ff. 158-158v).

¹²⁸ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 134, ff. 22v, 39 i 123.

¹²⁹ Capítol 39/1481 (*Capítols dels drets y altres...*, ff. 15-16). La Diputació era conscient de l'incompliment sistemàtic d'aquestes disposicions —que d'altra banda podien entorpir igualment les activitats productives— que es pretenien refermar a través de la crida. A la pràctica, moltes llanes eren portades “en terres prohibides y de inimichs de la real magestat” (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 779, f. 8).

obligà a declarar —amb amenaça de confiscació— quatre llegües abans d'arribar a qualsevol de les fronteres del Principat i els Comtats, qualsevol “potros, rossins, muls, mules, asens, bous, vaques, moltons, ovelles, anyells, porcs e bacons de carnelada e altres bestiar”, que es pretengués treure del país.¹³⁰ La Diputació no aturà els seus procediments en les simples amenaces. A mitjans de gener del 1563, per exemple, decretà la incautació de 1.200 moltons —propietat d'un tal Lope, carnicer saragossà— que pasturaven a Algerri sense haver estat declarats.¹³¹ Aquestes mesures de control de l'exportació de matèria primera, sense valor afegit, rebé però una forta contestació per part de les economies de frontera, per a les quals el contraban d'aquests productes jugava un paper fonamental. Per això, a principis del 1564 un síndic aranès acudí a Barcelona per recordar el privilegi immemorial de la Vall de portar per terra bestiar a Catalunya, Aragó o altres indrets on es celebressin fires amb els corresponents dreçacamins o albarans de pas rebuts del tauler del General a Vielha.¹³² Ben sovint, a més, els moviments dels ramats corresponien a les necessitats d'una transhumància aliena a les cobejances fiscals. Així, per exemple, sembla que una part apreciable dels ramats que pasturaven a la Vall d'Aran durant l'estiu corresponien a propietaris aragonesos, els quals demanen exempcions impositives pels seus moviments estacionals d'entrada i sortida del Principat.¹³³

Durant els anys posteriors de la dècada dels seixanta sembla haver-se anat imposant la relaxació en el control de les tretes. Entre els anys 1571 i 1573, però, el consistori adoptà novament una política de rigurosa inspecció i fort control fronterer. En desgelar els passos aranesos el diputat local rebé ordres de Barcelona el 1571 de acudir-hi personalment per tal de posar fi a les contínues fugues de moltons i altres bestiar sobretot a Aragó “sens pagar lo dret tocant al dit General”.¹³⁴ Durant els dos anys posteriors, les mesures de control afectaren totes les fronteres terrestres i marítimes del país, especialment les mugues aragonesa i valenciana.¹³⁵ Fins i tot el consistori optà el 1573 per emprendre un procés exemplificador contra “molts habitants en la collecta de Tortosa”, acusats de passar bestiar al País Valencià. Un comissari reial enviat des de Barcelona,

¹³⁰ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 779, ff. 85v, 172-173; i 780, f. 30. Vegeu els termes, pràcticament idèntics, de la crida publicada pels legats de la Diputació a Sort el 1598, a A. COY, *Sort y comarca Noguera-Pallaresa*, Imprenta y Litografia de la Viuda de José Cunill, Barcelona, 1906, pp. 570-572. El capítol del redreç 6/1552 havia fixat imposicions molt considerables a la treta de bestiar, en concret: 21 sous per moltó, cabrit, restat, cabra o altre qualsevol bestiar de llana, 4 sous per cada bou o vaca, 21 sous per porcell i 42 sous per porc viu o bacó de carnelada (*Capítols dels drets y altres...*, f. 160).

¹³¹ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 779, f. 86; 780, f. 76; i *Deliberacions*, 135, s.f.

¹³² D'ençà de les crides del 1562, però, el tauler de Vielha havia deixat de concedir semblants dreçacamins, segurs com eren a Barcelona que els ramaders de frontera eren els encarregats de realitzar les tretes fraudulentés que es pretenia limitar. A finals de juny del 1565, per exemple, el consistori ordenà que compareguessin a la capital els batlles de Raïmat i Benavent, i propietaris ramaders de Gimènells, Torrefarrera, Vilanova de Segrià i Torres de Sanui (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 781, f. 150; 782, f. 125; i 784, f. 19v). Sobre la fiscalització de les mercaderies portades a fires fora de Catalunya o entrades per participar a les del país, vegeu la legislació del 1481 continguda als *Capítols dels drets y altres...*, f. 6.

¹³³ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 784, f. 49. En sentit contrari al de les tretes, P. POUJADE ha assenyalat la importància com a “activitat econòmica essencial” de les importacions de mules a través de la Vall d'Aran al Siscent, sobretot arran de l'impuls de la demanda d'una agricultura castellana en procés de substitució creixent durant el segle anterior del bou per la mula (“Le commerce des mules entre la France et l'Espagne a l'époque moderne: l'exemple du Val d'Aran et des Pyrénées centrales”, a *Annales du Midi. Revue de la France méridionale*, tom 111, 227 (1999), pp. 311-312).

¹³⁴ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 788, f. 13v.

¹³⁵ A primers de gener del 1573 el consistori renovà la crida del 1562 que obligava a obtenir de la taula del General més propera l'albarà corresponent per al transport pel país de llanes brutes o rentades (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 789, f. 109).

acompanyat per tres mosquetes o guardes extraordinàries de la Diputació, féu inspecció de la frontera valenciana i s'incautà gairebé tres mil caps de bestiar menut. Els quinze propietaris afectats procedien de Flix, Ulldesona, la Galera, Alfara de Carles, Mas de Barberans, Godall i Ventalles. Tot i les apel·lacions presentades, el consistori ratificà la sentència de confiscació, encara que mesos després i davant l'evidència que aquells ramats constituïen gairebé la totalitat del patrimoni dels condemnats, s'avingué a acceptar una multa de dos sous i nou diners per cap de bestiar trobat en frau, multa que sumà un total de 407 lliures.¹³⁶

Segons sembla, les esmentades restriccions a les fronteres amb els altres regnes de la Corona d'Aragó foren compatibilitzades amb una certa relaxació de la normativa de control als Comtats, on el saldo entre importacions i exportacions de ramat era jutjat clarament positiu per als interessos catalans i la densitat dels intercanvis resultava força notable —només els porcs eren exportats en nombre netament superior i per a ells foren mantingudes les mesures esmentades. Als Comtats, però, els efectes de la crisi de redistribució geogràfica dels pesos econòmics que acompanyà a la fase expansiva de mitjans del Cinccents es van fer notar de forma més virulenta, i la preocupació per les tretetes fou així doblement accentuada. Per aquest motiu, els mateixos productors rossellonesos s'adreçaren al consistori de la Diputació per reclamar més rigor en els controls. Durant els primers mesos del 1579, per exemple, els paraires de Perpinyà enviaren fins a dos síndics a la capital del Principat a fi de denunciar com “lo exercici de les llandes de tota aqueixa collecta va a molta ruyna, per causa que les llandes se trauen de la terra y s porten en França sens pagar los drets del General”.¹³⁷ A fi d'evitar les poderoses connivències locals dels contrabandistes, el consistori barceloní, d'acord amb els paraires perpinyanesos, decidí portar la causa fora del Rosselló.¹³⁸

Desconeixem noves publicacions de crides contra les tretetes de llandes i bestiar fins als mesos de març i setembre del 1584.¹³⁹ Durant les Corts celebrades l'any següent, a aquesta preocupació per la preservació de les matèries primeres per a la manufactura nacional, s'afegí el debat sobre la conveniència d'evitar també els efectes perniciosos de la vigent extracció il·legal —encara que en una proporció molt més modesta— de seda sense obrar del país. Els síndics barcelonins reberen instruccions de proposar l'establiment d'un nou dret de deu diners per lliura per dificultar-ne la sortida “en madexa o ab aparells y que no serà teixida”. Els representants de la capital del

¹³⁶ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 141, ff. 577-579v i 679. Durant els primers mesos del 1574 es succeïren les notícies de fraus de bestiar procedents de les fronteres aragoneses. A principis d'abril, el consistori trameté finalment un comissari reial a les col·lectes de Lleida i Balaguer per tal que inspeccionés les fronteres en companyia d'un porter reial i un mosquete.

¹³⁷ El segon dels sindicats perpinyanencs, el del pare Joan Ros, protestà bàsicament per la connivència de les autoritats amb els fraus de treta. A finals d'agost aconseguí que el consistori enviés a Perpinyà un algtzuir reial, després que els oficials locals a la capital del Rosselló haguessin informat que “persones poderoses són inculpades en dits fraus” i impedièn els procediments de la Diputació local (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 793, f. 157; 795, f. 256; i 796, f. 3v. Els síndics de la vila a les Corts del 1585 demanaren mesures contra les tretetes de llana (E. SERRA, “Perpinyà, una vila a Corts catalanes (Montsó, 1585)”, a *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 28 (1997), p. 594).

¹³⁸ Ben entès, les col·laboracions, sinó la direcció de les mateixes tretetes, fou duta a terme en ocasions pels mateixos oficials del General encarregats de fiscalitzar-la. Així, per exemple, el mateix 1579 el collidor de Vilaller fou acusat d'haver portat a Aragó en frau del General 211 moltons. El consistori dictà ordre de recerca i captura contra ell i els seus còmplices amb el propòsit de veure la causa a Barcelona (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 795, f. 245).

¹³⁹ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 800, ff. 107-108v; i 801, ff. 27v-29v.

Principat apuntaren als comerciants francesos i genovesos com a principals culpables de la treta indiscriminada: “se'n aporten tota la seda que's fa en lo present Principat”.¹⁴⁰

La darrera historiografia ha assenyalat la importància de la producció i l'elaboració dels derivats del couro, un altre (tal vegada el segon en importància) dels subsectors bàsics en el creixement de l'economia catalana de mitjans del Cinccents.¹⁴¹ Els gremis barcelonins implicats —com hem vist en el cas dels oficis de la llana— lluitaren també per la imposició d'una legislació fortament restrictiva a les exportacions de la seva matèria primera. Així, durant les Corts del 1599, els pellicers s'adreçaren al govern municipal per demanar la prohibició de la treta del país de “pells de montaries” i els assaonadors de tots els cuirams sense elaborar. El propòsit de frenada a la sortida de matèries primeres anà acompanyat, a més, d'un esforç per aconseguir una més fluïda arribada d'aquelles, capaç de nodrir les manufactures transformadores del Principat. Així, per exemple, els sabaters barcelonins demanaren també el 1599 alguna modificació legislativa que afavorís les importacions de cuirams adobats per als seus obradors, amb el propòsit que aquells poguessin proveir-se des de l'exterior sense haver de recórrer obligatòriament als productes mig elaborats facilitats pels blanquers i assaonadors catalans. Els sabaters demanaren una rebaixa de deu sous a quatre diners per lliura que igualés els drets d'entrada i sortida dels cuirams adobats. Es tractava, doncs, de modificar una legislació del 1481 a fi d'afavorir els interessos dels productors de béns finals, les noves forces dominants del gran centre barceloní dels acabats.¹⁴²

El desenvolupament comercial i la difícil representació dels interessos barcelonins a la mediterrània

Catalunya fou, al darrer terç del Cinccents, una societat amb una economia progressivament volcada a la producció urbana i precisament per això també comercialment molt activa, que reorientava infructuosament els seus esforços a la consolidació del seu espai mediterrani tradicional d'intercanvis.¹⁴³ Existí, doncs, un teixit comercial densificat que permeté la realització

¹⁴⁰ AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-64, f. 86. A. GARCÍA ESPUCHE assenjala el creixement contemporani dels oficis relacionats amb el treball de la seda, especialment velers i velluters (amb la creació d'un gremi per part dels segons el 1572), emmig d'una “nova situació que primava els productes de luxe” (*Op. cit.*, p. 123). M. DURAN, a partir dels testimonis emanats de les mateixes Corts, ha considerat el treball de la seda com “una de les *actividades manufactureras más importantes de la ciudad de Barcelona*” (“La manufactura textil...”, pp. 271-272). Per a X. TORRES “si hi ha cap sòlida realització industrial a la Barcelona del cinc-cents, caldrà cercar-la, gairebé exclusivament, en el ram de la seda” (“Activitats econòmiques...”, p. 229).

¹⁴¹ A. GARCIA ESPUCHE presenta el couro adobat com a material bàsic de moltíssimes aplicacions en sectors clau: vestit (sabates i guants), transports (muntures i botes de vi), mobiliari (cadires, arquetes o baguls) o decoració (revestiment de portes i frontals d'altar) (*Op. cit.*, p. 169).

¹⁴² AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-108, ff. 297 i 320v.

¹⁴³ Pel que fa a l'exportació, P. VILAR remarcà la importància del període 1570-1590 en el creixement del periatge (un impost que permet mesurar el comerç marítim català) i molt especialment dels primers deu anys, amb un relleu de l'oest interior peninsular per l'est marítim que representa la mediterrània (*Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Curial, Barcelona, 1986 (ed. or. 1962), I, pp. 331 i 337). P. MOLAS ha afirmat que el comerç dels Països Catalans perdé al llarg dels segles XVI-XVII bona part de l'empenta anterior a mans dels ports italians i Marsella, més ben defensats pels seus poders polítics, i els genovesos “molt més ben situats en els nuclis de poder financer de la monarquia dels Austria”. La victòria històrica dels genovesos sobre els catalans es manifestà en el control comercial de les llanes i blats aragonesos al llarg de la segona meitat del Cinccents, un monopoli tradicional dels catalans (“El comerç: la Mediterrània a l'Atlàntic”, a E. SERRA-X. TORRES, *Op. cit.*, pp. 124-125).

d'intercanvis a mitja distància, tal i com A. García Espuche a assenyalat recentment. Braudel assenyalà ja fa més de mig segle —reprent informacions de Capmany— el fet que els catalans de finals del Cinccents havien tornat novament a Ragusa i Alexandria, més enllà de Sardenya, Nàpols i Sicília, els mercats que semblaven limitar fins aleshores el seu clos comercial.¹⁴⁴ Al llarg del darrer terç del Cinccents si més no quatre elements —que connecten les transformacions econòmiques amb l'acció de les institucions— es revelen com a símptomes de vigorositat comercial, però també de dificultats. La lluita pel manteniment dels consolats barcelonins als ports mediterranis de major tradició, la intensitat del comerç amb França tot i l'enrariment de les relacions polítiques entre dinasties, la recerca de noves reserves monetàries o l'expansió de la xarxa viària en moments de forta inseguretat, posen de manifest les contradiccions en les quals es mou l'economia catalana. Vegem-ho. L'existència activa de consolats catalans durant el nostre període denota un cert gruix dels contactes marítims i comercials entre Catalunya i alguns dels més importants ports de la mediterrània occidental, tradicional mercats per a les nostres exportacions (quadre 4). Els còsols barcelonins eren extrets “de bossa en la casa de la ciutat”, fet que explica l'altíssim percentatge de ciutadans honrats entre els seus beneficiaris. Els extrets, però, no ocupaven a la pràctica personalment els consolats, sinó que creaven lloctinents que eren els encarregats de fiscalitzar *in situ* totes les mercaderies arribades de Catalunya, sobretot als principals ports sards i sicilians, els destins preferits dels mercaders catalans.¹⁴⁵

Durant la segona meitat del Cinccents, l'aspiració al manteniment d'una presència autònoma catalana als esmentats mercats mediterranis féu patent una dissociació d'interessos entre la monarquia i la burgesia barcelonina.¹⁴⁶ En alguns casos, els principals ministres al servei del rei catòlic actuaren com a avaladors dels còsols. Així, per exemple, el 1566 trobem el general de les galeres de Sicília don Joan de Cardona fent gestions davant les autoritats sicilianes a favor dels interessos del cònsol dels catalans a Messina. El més comú, però, fou tot el contrari. A Gènova, per exemple, l'actitud de les autoritats de la República fou de total antipatia vers els catalans i els representants de Felip II a la ciutat esdevingueren l'amenaça fonamental per al manteniment d'una legació catalana. Durant la primavera del 1567, el govern barceloní patí serioses dificultats per aconseguir l'acceptació per les autoritats genoveses del nou cònsol català, fins al punt que calgué recórrer a l'apel·lació directa al dux i al governador de Gènova, així com a l'ambaixador catòlic. Sabem que no es tractà d'un cas aïllat: Pere P. Bonaventura Bolet rebé durant la tardor del 1583 idèntica oposició de part de les autoritats genoveses: durant les Corts barcelonines del 1599 els llegats de la ciutat denunciaren el fet que setze anys després del seu nomenament Bolet no

¹⁴⁴ *Op. cit.*, I, p. 654.

¹⁴⁵ ACA, Generalitat, 1099, f. 878. Som lluny, però, de recuperar la densa xarxa existent a la primera meitat del segle XV, quan C. CARRERE fa esment a l'existència més o menys continuada de cinc còsols barcelonins als principals ports de la Itàlia tirrènica, quatre als del golf de Lleó, quatre a l'Adriàtic i Sardenya, nou a Sicília, set a Nàpols, sis a la mediterrània nord-oriental i altres a Alexandria, Damasc i Tunis. Un total, doncs, de 42 consolats amb la missió “d'una banda de defensar els drets i privilegis dels seus conciutadans respecte al govern o a l'administració estrangera [...]; d'altra banda, exercir funcions d'administració, de policia i de justícia envers els seus compatriotes, residents fixos o de pas” (*Barcelona, 1382-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Curial, Barcelona, 1997, I, pp. 134-141).

¹⁴⁶ Un exemple —patent i incompreensible per als estaments catalans— es féu palés durant les Corts del 1547, quan aquells protestaren pel fet que, a la mort del cònsol català a Gènova el monarca havia situat un genovès al dit ofici (J. FORNOS, *Problemàtica comercial de Cataluña en la primera mitad del siglo XVI (1542-1552)*, Treball d'investigació, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 1983, p. 36).

havia pogut encara prendre possessió del seu ofici “haguent-se fetes moltes diligències”.¹⁴⁷ A la pràctica, segons sembla, el dit consolat havia estat “ocupat” durant dècades —cal creure que amb l'aquiescència genovesa— en primer lloc per Francisco Duarte i a la seva mort per un secretari de l'ambaixador catòlic a la República. Barcelona el reclamà en representació de la “nació catalana y Corona de Aragó” i en base a un dictamen favorable del Consell d'Aragó, que obligà el monarca a despatxar dues cartes ratificant-ne la possessió. L'ambaixador catòlic a Gènova, però, havia dut a terme gestions paral·leles davant del Consell d'Estat per tal de retenir el consolat. Després, una Junta d'Estat assumí l'afer, aconseguint la paral·lització de l'ordre reial. La qüestió il·lustra ben clarament la tensió entre la defensa d'uns interessos comercials propis per part de la ciutat de Barcelona i l'absorció de la seva representació en la més general dels interessos dinàstics a la Gènova de les darreres dècades del Cinccents.¹⁴⁸ Els llaços comercials transfronterers, doncs, es convertiren en camp abonat per a la dissociació d'interessos entre la societat catalana i el poder imperial hispànic.

Quadre 4. Alguns nomenaments de còsols barcelonins a ports mediterranis (1564-1583)¹⁴⁹

Data	Beneficiari	Destí
22/2/1564	Galceran Junyent	Càller
24/8/1564	Jaume Salbà	Màlaga
24/8/1564	Rafael Aimerich	l'Alguer
24/8/1564	Joan Valentí de Farrera	Tràpani
24/8/1564	Miquel Roger	Tunis
31/10/1564	Miquel de Vallseca	Niça
16/11/1570	Miquel Ferreró	Messina
6/3/1571	Rafael Ferrer (botiguer de draps)	Palerm
31/10/1572	Francesc Barutell	l'Alguer
24/11/1579	Francesc Calçà	l'Alguer
30/8/1582	Lluís de Gualbes	l'Alguer
24/11/1583	Pere Pau Bonaventura Bolet	Gènova

Tot i aquestes dificultats, pròpies d'un país al qual li eren regatejades pels representants del seu rei les imprescindibles quotes institucionals de presència exterior, el cert és que aquests consolats

¹⁴⁷ AHCB, Consell de Cent, *Registres de lletres closes*, VI-57, f. 193; i VI-58, ff. 24-25; *Registres de deliberacions*, II-108, f. 287v; i ACA, Generalitat, 1099, f. 912.

¹⁴⁸ A la pràctica, doncs, s'escapçava qualsevol propòsit d'intervenció exterior amatent als estrictes interessos comercials de la burgesia barcelonina (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-108, f. 317). Segons R. CANOSA, la monarquia catòlica no havia volgut mai que a Gènova residissin tampoc ambaixadors d'altres estats i en particular s'havia oposat a la tramesa d'un nunci romà, així com a l'enviament a la Ciutat Eterna d'un ambaixador autònom de la República (*Banchieri genovesi e sovrani spagnoli*, Sapere 2000, Roma, 1998, p. 137). Felip II preferia, sens dubte, l'acció de consolats de la “nación española” —és a dir seus— com l'organitzat a la Florència del mateix temps (F. RUIZ MARTÍN, *Monarquia hispànica, gran capitalismo*, Crítica, Barcelona, 1990, p. 109). L'evolució negativa d'aquesta tensió entre representació de la terra i de la dinastia, resulta especialment sagnant si parem atenció als termes en els quals s'havia suscitat una altra polèmica entorn del Consolat a Palerm, entre 1517 i 1522. Aleshores, la polèmica es derivà de la voluntat dels mercaders catalans establerts a la ciutat siciliana de controlar l'ofici per oposició als desitjos del govern barceloní. En temps de Felip II es tractava ja només de salvar una representació directa dels interessos catalans (A. CASALS, *L'emperador i els catalans. Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)*, Editorial Granollers, Granollers, 2000, pp. 59-62).

¹⁴⁹ Fonts: AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions* corresponents als anys esmentats al títol.

encara facilitaren d'alguna forma a la ciutat l'accés a primeres matèries en moments de carestia. L'aprovisionament de vitualles esdevindrà font de conflictes entre les autoritats locals i els cònsols catalans per exemple en el cas de Càller el 1566.¹⁵⁰ És sobretot per aquest motiu, que la ciutat lluitarà per mantenir la seva presència efectiva als principals ports i el seu manteniment econòmic. A mitjans dels vuitanta diverses disposicions municipals barcelonines vetllaren per la vigència de les relacions entre els cònsols catalans i els comerciants que actuaven als seus ports de residència. Pel juny del 1586, per exemple, Barcelona obligà els mercaders estrangers que carreguessin robes o altres mercaderies a la ciutat o el seu territori —per tal de portar-les a ports mediterranis on residissin cònsols “de la nació cathalana”—, a prestar caució de pagar el corresponent dret al cònsol local, amb el propòsit d'assegurar el seu sosteniment en defensa dels interessos locals barcelonins.¹⁵¹

Alguns trets del creixement dels intercanvis: comerç pirinenc, circulació monetària i densificació de la xarxa viària

Un altre escenari de dissociació d'interessos entre dinastia i país fou el de les relacions econòmiques transfrontereres amb el Lluenguadoc, especialment a finals de segle, quan l'enfrontament directe entre les monarquies catòlica i cristianíssima suposà un greu entrebanc per als intercanvis en clar detriment dels interessos comercials catalans¹⁵² i en general de tots els països pirinencs.¹⁵³ Els intercanvis amb França havien mantingut la seva vigència al llarg de tot el segle, tot i les mesures proteccionistes implantades a banda i banda.¹⁵⁴ G. Languier ha apreciat un

¹⁵⁰ Tot i que el monarca havia atorgat a Barcelona llicència per fer treta de 20.000 quarteres de forments sards el virrei de l'illa només autoritzà la compra de 12.000 “starells” i l'embarcament efectiu de 6.000. La ciutat mantingué una intensa correspondència amb el lloctinent, el govern callarès i els mercaders catalans residents a la capital sarda per tal d'intentar portar endavant la compra i transport a Barcelona (AHCB, *Registres de lletres closes*, VI-58, f. 3v). Sobre importacions barcelonines de blat sard entre 1528 i 1559, vegeu F. MANCONI, “La agricultura de Cerdeña en tiempos de Felipe II: el problema del grano”, *Congreso Internacional Felipe II...*, p. 231. Els lligams frumentaris entre Catalunya i Sardenya mantingueren en ús la terminologia de “tretas” i “forments” a l'illa mediterrània i la regulació de les seves exportacions donà peu a tants o més fraus que els detectats a través de l'estudi de les llicències de treta virregnals a Catalunya (el primer lloctinent a la Sardenya de Felip II es veurà involucrat en un cèlebre cas de contraban de forments amb destí en part a Barcelona) (*Ídem*, pp. 237-240).

¹⁵¹ AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, IV-21, ff. 90v-92; i *Registres de deliberacions*, II-95, f. 70v. Segons sembla, els principals fraudants d'aquests pagaments als cònsols catalans foren els genovesos, tot sovint mercaders mitjancers. Així, Durant les Corts del 1585, els síndics barcelonins mostraren un especial interès a establir a través de Capítol de Cort l'obligació que aquells paguessin els corresponents drets de robes i mercaderies al cònsol català a Palerm en totes les seves operacions entre Barcelona i Sicília, “y recusant pagar dits genovesos dit dret en Palerm, estiga en facultat de fer pagar dit dret als qui carregaran dita roba assí en Barcelona y tota Cathalunya” (AHCB, *Registre de lletres closes*, VI-64, f. 119v).

¹⁵² Es tractava, en realitat, d'una llarga història, atès que ja el 1526 les autoritats barcelonines havien pretès mantenir ben oberts els canals comercials amb França, en contradicció amb la política imperial: O. JUNQUERAS es pregunta si “el resistencialisme fiscal dels catalans, potser no era tant el símptoma del seu egoisme o de la seva capacitat per entendre els dissenys de la política universal de l'emperador, com el resultat d'una estratègia econòmica profundament racional” (*Op. cit.*, pp. 20-21).

¹⁵³ Per al cas navarrès, C. BARTOLOMÉ ha assenyalat que “la Diputación, atendiendo únicamente a las necesidades de Navarra [que havia de fer sinó], era partidaria casi siempre de la libertad de comercio con Francia” (“Las Tablas de Navarra (1513-1700)”, a *Príncipe de Viana*, 193 (1991), p. 146. En general sobre els períodes de conflicte bèl·lic amb França i la defensa del comerç transfronterer navarrès, *Ídem*, pp. 144-147. La mateixa problemàtica es detecta a la frontera franco-aragonesa (P. SÁNCHEZ, “La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI”, a *Historia Social*, 11 (1991), pp. 3-22).

¹⁵⁴ El capítol del redreç 14/1547 establí que, en resposta a l'ordinació feta a França sobre la prohibició d'entrada de draps catalans, fos igualment vedada l'entrada als draps francesos —sots pena de confiscació i encara que es paguessin

intensíssim tràfic terrestre a les Corberes —especialment al llarg de la dècada dels vuitanta—, protagonitzat sobretot per catalans que venen els seus productes a Narbona.¹⁵⁵ En temps de guerra declarada entre les dues dinasties el tràfec amb l'enemic continuà de forma prou intensa, amb l'única excepció del 1591. A finals de novembre del 1595, per exemple, el lloctinent esbroncà el procurador reial als Comtats arran de la seva política de contínua concessió de llicències de trata de ferro, sardines, fusta i altres productes, els quals acaben “en terra de enemichs de sa magestat”.¹⁵⁶ Tant els ports mediterranis com els atlàntics francesos mantindran, tot i les prevencions del govern virregnal, un notable gruix d'intercanvis amb el Principat.¹⁵⁷ Encara pel gener del 1597 —a punt d'esclatar les hostilitats a la mateixa frontera dels Comtats— el lloctinent ordenà la incautació de diverses partides localitzades a bacallaners bretons ancorats a ports catalans: 50 quintars a Sant Feliu de Guíxols, 300 a Roses i 400 a Canet de Rosselló. Lògicament, els negociants catalans a França patiran la mateixa mena de dificultats i represàlies en temps de guerra: a finals del 1596 veiem un contracte signat per setze botiguers de teles barcelonins afectats per la pèrdua de teles, merceries i altres mercaderies a França. Els afectats encarreguen al cavaller Bernardí Granollacs, al mercader Francesc Sala i als també botiguers Miquel Teixidor i Francesc Planes —als quals veurem plenament implicats en la gestió dels arrendaments dels drets del General— l'obtenció de compensacions a través de l'aplicació de marques o represàlies contra mercaders francesos a Catalunya, compromentent-se els signants a repartir-se a parts iguals les quantitats recuperades.¹⁵⁸

La concertació de la Pau de Vervins el 1598 tornà a normalitzar les relacions entre els vassalls de les dues dinasties. Les actituds dels oficials reials i dels negociants semblaren aleshores molt diverses. Així, mentre el lloctinent es veié obligat a recordar als oficials reials que havien

---

els drets acostumats—, i especificà que “dita prohibició sie servada fins a tant que dita ordinatió francesa sie revocada” (*Capitols dels drets y altres...*, f. 145v). Un memorial de la Llotja barcelonina per a les Corts del 1547 reconeixia que Perpinyà i Girona s'havien vist fortament perjudicades en la seva producció drapera arran del continu estat de guerra amb França (O. JUNQUERAS, *Op. cit.*, p. 22). D'altra banda, el mateix autor assenyalava la divergència d'interessos al respecte entre les ciutats i viles catalanes més importants: a les Corts del 1533-1534, per exemple, mentre Barcelona clamà contra la política “lliurecanvista” imposada per l'emperador en benefici dels genovesos, Perpinyà demanà la supressió de la marca de cinc diners per lliura que gravava l'entrada de productes francesos a Catalunya (*Idem*, p. 66). Al respecte, resulten aclaridores algunes pàgines de N. SALES relatives al fet de la capitalitat de Barcelona i la seva competència finisecular amb altres viles i ciutats, especialment Perpinyà i Tortosa (“Projecció exterior...”, pp. 361-363).

¹⁵⁵ *Op. cit.*, II, pp. 617 i 619. Al seu pas per Narbona el 1567, l'ambaixador venecià S. Cavalli assenyalà com al seu port arribaven petits navilis carregats de forments des de Marsella i altres indrets, vaixells que després continuaven viatge a Barcelona “duent pastell i robes de Tolosa” (J. BOLÓS, *Op. cit.*, p. 43). El mateix es pot dir sobre la densitat de les relacions entre Aragó i França: una carta dels diputats aragonesos al príncep Felip l'informava el 1551 que “entre Aragón y Bearne siempre ha habido buena vecindad, habiendo mútuas relaciones comerciales”, especialment pel que fa als intercanvis de llana, safrà i pastel. Tolosa i Saragossa centralitzaven unes relacions en les quals J.I. GÓMEZ ZORRAQUINO ha detectat fins i tot la formació de companyies comercials mixtes, com ara la dels mercaders Bernant (Nantes) i Vicente (Saragossa) el 1556 (“El intercambio comercial de pastel y lana entre Aragón y Francia en el siglo XVI”, a *Jerónimo Zurita, su época y su escuela. Congreso Nacional*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1986, pp. 252-253). Una visió general de la densitat dels intercanvis transpirinencs, a C. BOURRET, *Les Pyrénées Centrales du Ixe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*, Pyrègraph Éditions, Aspet, 1995, pp. 281-282. Per al cas dels intercanvis entre Catalunya i Occitània a través de la Vall d'Aran, vegeu P. POUJADE, “La Vall d'Aran i les fronteres al segle XVI”, a *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 29 (1998), pp. 142-143.

¹⁵⁶ ACA, Cancelleria, 4764, f. 211v.

¹⁵⁷ Pel març del mateix 1595 el lloctinent ordenà immobilitzar a tots els ports del país veles, timons i capitans de totes les embarcacions procedents de Saint Malo (Bretanya) (ACA, Cancelleria, 4765, n.i. i f. 206).

¹⁵⁸ AHPB, Esteve-Gilbert Bruniquer, *Liber capitulorum matrimonialium et aliarum capitulacionum, convencionum et concordiarum*, 1593-1596, lligall 15, s.f.

empresonat diversos traginers francesos que la voluntat del monarca era “que's garde la pau feta ab los francesos y ab ells se tingue bona correspondència”, alhora mirà d'informar-se a través dels cònsols cerdans i perpinyanesos de la veracitat de les nombroses informacions que assenyalaven el manteniment de densos contactes comercials entre occitans i catalans, sense respecte pel sistema de llicències imposat per la lloctinència.¹⁵⁹ Les guerres del rei no afectaren, en canvi, un altre necessitat clau de l'economia catalana: la possibilitat de comptar amb l'experiència dels capitans francesos en la navegació mediterrània d'alçada.¹⁶⁰ No només pilots, sinó importants contingents de marineria romangueren al servei d'embarcacions catalanes encara durant la guerra: l'abril del mateix 1597 el lloctinent acollí favorablement la petició d' Antoni Ferrer, del lloc de Begur, de llicència de navegació pels mars de Catalunya i França “y lliberament començar en qualsevol lloch de aquells” així com de concessió de guiatge a tots els mariners francesos contractats a la seva embarcació.¹⁶¹ Dos mostres, en tot cas, de la intensitat —sostinguda encara en temps prou difícils— de les relacions comercials occitano-catalanes a finals del Cinccents.

Un altre dels elements importants en la dinamització comercial a Catalunya fou l'augment dels nivells de circulació monetària. Encara que al llarg del nostre període l'estoc de reserves no semblà créixer excessivament, diverses notícies apunten la voluntat dels particulars de recórrer a les explotacions argentíferes. De fet, la disponibilitat monetària vingué marcada inicialment per la capacitat extractiva dels minerals bàsics. La lloctinència catalana del Cinccents lluità per assegurar-se el control damunt les activitats mineres i els dos escenaris fonamentals d'aquestes foren el Montseny i els Pirineus occidentals. Felip II concedí llicències tant per a la recerca de nous filons en determinades àrees com per a la explotació de betes conegudes. Així, per exemple, el gener del 1587 Macià Gener rebé llicència per iniciar la recerca de mines d'or i plata al Montseny, amb el pagament del quint corresponent a la hisenda reial, i tres anys després aquella fou ampliada vint anys més.¹⁶² En el cas de metalls de valor inferior, però, molts dels extractors

¹⁵⁹ ACA, Cancelleria, 4767, f. 297; i 4769, f. 113. La demanda local del manteniment de relacions comercials transpirinenques, a pesar de les guerres del rei, es féu present també a l'altra banda de la “frontera”: el 1585, el governador del comte de Foix insistí en la conveniència del manteniment de les relacions comercials entre Acs i Cerdanya i el 1595, el mateix Enric IV confirmà el privilegi dels de Donezan que els permetia mantenir els seus canals comercials oberts amb el Capcir i la Cerdanya, admetent els intercanvis de bestiar fins i tot en temps de guerra (C. BOURRET, *Op. cit.*, p. 284). Aquest i no altre —el de mantenir un *statu quo* pacífic en les relacions de frontera tot i que els senyors respectius es trobessin en situació de guerra— era el sentit històric de les anomenades “lligues i patzeries” pirinenques (vegeu les aportacions al col·loqui *Lies et passeries dans les Pyrénées*, Archives Départementales, Tarbes, 1986, 233 pp). Aquelles i els privilegis obtinguts d'ençà del segle XVI permetien als aranesos defenmsar el seu lliure comerç “transfronterer” (P. POUJADE, “La Vall d'Aran...”, pp. 140-143).

¹⁶⁰ Així, pel febrer del 1597, el lloctinent es veu obligat a “affidar, guiar y assegurar”, els pilots marselesos Bernat Curet i Andreu Feutrier, experimentats en els viatges a la mediterrània oriental. Ho fa a petició dels mercaderes Pere Alguer, Onofre Boixadors i Joan Milsocos, els quals pretenen portar el galió Sant Joan Baptista, amb marineria catalana, fins a Alexandria, Egipte i altres ports de llevant, dels quals esperen poder portar canyelles, pebres i altres espècies i drogues, en benefici no només de Catalunya, sinó també del “Regne de Aragó y altres parts del rey nostre Senyor”. Els mercaders justifiquen la utilitat dels pilots marselesos atenent al fet que es tracta d'una navegació “incògnita a la nació catalana per no haver-a practicada, e a la nació francesa molt coneguda per fer-la de ordinari” (ACA, Cancelleria, 4721, f. 52). Sobre l'èxit marsellès del període 1570-1589, derivat de la fractura del poder Venecià al llevant i del desviament del comerç del nord per la línia Lió-Marsella, vegeu F. BRAUDEL, *Op. cit.*, I, pp. 290-291.

¹⁶¹ ACA, Cancelleria, 4721, f. 73. El lloctinent autoritzarà pel gener del 1598 una importació de cinccentes bales de pastel procedents de França “per a fer tintes per los draps de vostra botiga”, a favor del mercader barceloní Joan Serra (J. REGLÀ, *Els virreis de Catalunya*, Editorial Vices Vives, Barcelona, 1956, pp. 32-33).

¹⁶² En trobar els metalls, caldria informar immediatament el Batlle general el qual nomenaria un oficial de confiança encarregat d'assistir a l'extracció per tal d'evitar qualsevol intent de frau (ACA, Cancelleria, 4312, f. 218; i 4318, f. 178). Sobre les ronedes mineres a la Catalunya de Felip II, vegeu J. REGLÀ, *Els virreis...*, p. 30; i M. CRUSAFONT, *Història de la moneda catalana: interpretació i criteris metodològics*, Crítica, Barcelona, 1996, 205 pp.

reclamaren l'exempció del quint, com ara en el cas d'Antoni Ballester (1588), en descobrir tres filons de plom i argent, i un altre de coure als llocs de l'Alforja, l'Argentera, Duesaigües i Riudecanyes. El rei, tot i ampliar la llicència d'extracció, refermarà l'obligació de pagament del quint.¹⁶³

Un altre esperó per a una intensificació dels intercanvis comercials vingué constituït per la millora i densificació de la xarxa de comunicacions viàries, del tot necessària per assegurar el proveïment dels grans centres urbans, sobretot Barcelona.¹⁶⁴ La capital es preocupà sobretot del manteniment de la gran artèria que la unia al seu rerapaís. Interessada a assegurar el tràfec de carretes amb les vitualles necessàries procedents de l'Urgell, Barcelona demanà a finals del 1563 als jurats de Martorell, Igualada, Vallbona i Piera que s'esmercessin a adobar “alguns passos mals y perillosos que són en lo camí de la carretera de aquex vostre terme”, i encara els facilità les obres enviant-hi Blai Barranguer, “home pràtiche” encarregat d'assenyalar els trams més necessitats d'obres de reforma i conservació.¹⁶⁵ No es tractà només, però, d'adobar les vies existents, sinó que l'expansió econòmica i els reequilibris interns es manifestaren també en una densificació del seu teixit viari. Bon exemple d'aquesta tendència el constituïren les temptatives de millora i condicionament de la xarxa de carreteres que unia els expansius Camp de Tarragona i Penedès amb la capital del país a primeries de la dècada dels vuitants del Cinccents. Els governs municipals de Valls i Vilafranca es proposaren millorar les prestacions de l'activa ruta entre Tarragona i Barcelona “ab molta commoditat, sens perill de la mar y de las costas, les quals són subjectas a lladres y cossaris”.

La problemàtica clau continuà essent, però, no pas la inexistència de camins o el seu deficient manteniment —en un temps en què el trànsit pels passos més intricants era encomanat a les mules—, sinó sobretot llur sagnant inseguretat: pel març del 1569 fins i tot un correu enviat pel govern barceloní a la cort fou objecte de robatori. La patent dificultat per véncer aquest obstacle portà la Diputació del General a adaptar la seva estructura administrativa i fiscal a la necessitat de portar d'un lloc a l'altre el mínim possible de diners comptants.¹⁶⁶ Els més importants financers i mercaders foren víctimes dels robatoris als camins. El lloc de Sidamon ha estat freqüentment citat per la historiografia arran de l'emblemàtic robatori de moneda fet a la vila. No fou ni de bon tros l'únic del nostre mig segle: els Puigjaner —propietaris d'un banc a la capital i financers de la lloctinència— foren víctimes a finals del 1583 del lladroneig d'una càrrega de moneda al camí ral

¹⁶³ ACA, Cancelleria, 4315, f. 288; i 4317, f. 227. Als Comtats, els fons documentals ens parlen de nombroses gestions al llarg de les dècades dels seixanta i setanta per part de donzells, cavallers i barons pirinencs, com ara Joan Francesc de Banyuls l'agost del 1564, dedicats a cercar petits jaciments d'argent i altres metalls, per tal de fornir les actives indústries siderúrgiques locals (ADPO, Sèrie 1B, registres 430 i 432).

¹⁶⁴ Com a resultat, A. GARCIA ESPUCHE ha detectat per al nostre període un important augment del nombre de carretes i carreters circulant per bona part del territori català, a partir sobretot de la introducció de millores substancials vers 1550: carretes de roda de radis, protecció amb ferro, millors sistemes de suspensió i de subjecció dels animals, que cada vegada són més mules per comptes de bous (*Op. cit.*, pp. 309-315). Vegeu un estudi particular sobre el desenvolupament viari d'una part de l'entorn barceloní, a M. SÁNCHEZ, “Les vies de comunicació al Vallès meridional. Una aproximació als camins medievals i moderns”, a *Actes del V Congrés Internacional d'Història Local...*, pp. 410-420.

¹⁶⁵ Barcelona dona exemple de la seva obligació envers els camins vetllant per la seva conservació a la baronia de Montcada l'estiu del 1565 i “manant als terratinents afronten ab los camins los fassen adobar” (AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-56, f. 181; *Registre de deliberacions*, II-74, f. 67).

¹⁶⁶ AHCB, Consell de Cent, *Cartes comunes originals*, X-48, ff. 91 i 95; i *Registres de deliberacions*, II-78, f. 38

molt a prop de Cervera.¹⁶⁷ Desgraciadament, l'única notícia que trencava la inoperància virregnal en el control de la seguretat als camins fou el rumor d'una possible vinguda reial a Catalunya.¹⁶⁸ A finals del 1584, per exemple, el lloctinent instà tots els veguers i sotsveguers a vetllar-hi —sobretot durant els dies de fires i mercats—, mitjançant guardes i espies amb la missió de prevenir els pobles veïns dels passos més compromesos. S'esperava que, davant dels avisos pertinents, aquells podrien presentar una força de reacció ràpida en persecució dels malfactors.¹⁶⁹ A primers del 1585, el lloctinent envià personalment al camí reial al lloctinent de batlle general Ferran Maimó a fi que dirigís les obres necessàries d'adobament entre Igualada i els Hostalets de Pierola. Es disposà la construcció d'una variant a la capital de l'Anoia a fi d'apartar “més d'una cana a la volta de la montanya lo camí de la pujada que assí anomenan lo rehent”, obra en la qual treballaren més de cinquanta persones. Maimó ordenà igualment que cotxes i carros evitessin el pas per l'interior de la Pobla de Claramunt “y que per açò se fassa una bona y ben ampla carretera”.¹⁷⁰

Com a resultat de les necessitats derivades del creixement dels intercanvis, la qüestió de l'adobament d'aigües i camins tingué una notable importància dins l'activitat legislativa de les Corts de Montsó del 1585. Els estaments inclogueren cinc capítols dins la seva proposta al monarca, a través dels quals es pretengué bastir un sistema de visures anuals que assegurés el manteniment dels camins. Anualment, els governs municipals nomenarien cinc persones “hàbils y expertes en coses de exauchs”, per tal que en el termini d'un mes visuressin l'estat de les rieres, recs, madrals i camins públics del terme, i proposessin les necessitats de reforma. A continuació, els governs municipals farien, a l'encant públic, execució de les obres acordades per la comissió. Per obtenir el finançament requerit, les universitats que no disposessin de fons restarien autoritzades a manllevar diners a censal, i per tal de lluir els dits censals o pagar-ne les pensions, les universitats podrien imposar sobre els fruits de la parròquia els vintens o quarentens necessaris, encara que aquells afectessin propietats d'eclesiàstics o militars. Les decretacions reials anaren adreçades a assegurar la intervenció dels oficials locals de la Batllia general a les comissions de visura i els encants de les obres de millora. Els estaments respongueren limitant la intervenció dels delegats del batlle general a les universitats reials i sense dietes. A les segones decretacions reials, el monarca exigí el pagament d'una única dieta i acceptà la limitació als llocs reials, i fou en aquests termes en els quals resultà definitivament aprovada la nova legislació, encara que desconeixem la força de l'aplicació posterior, que sospitem poc important.¹⁷¹

¹⁶⁷ El Consell targarí oferí una recompensa de cent lliures per la captura dels responsables (AHCT, *Llibres de Consell*, 19, f. 37).

¹⁶⁸ Sobre les responsabilitats de la Batllia en el manteniment dels camins, vegeu B. HERNÁNDEZ, *Aproximación a la estructuras...*, pp. 69-70.

¹⁶⁹ Tres mesos més tard, pel febrer del 1585, davant la imminent arribada del rei, el lloctinent trameté una segona circular en el mateix sentit (ACA, Cancelleria, 4754, f. 6 i s.f.). A Aragó, la Diputació dictà l'estiu del 1584 una interessant *Instrucción de la orden que de aquí adelante han de guardar los caudillos de Jacca en la guarda y custodia que hazen en el camino real que ba desde la villa de Ayerbe a Jacca y de allí asta la cruz de Sonport*, en la qual s'establí dia a dia de la setmana quins recorreguts hauria de fer la guàrdia del Regne a fi d'assegurar el camí (ADZ, *Registro de actos comunes de la Diputación del Reino*, 23, f. 189v).

¹⁷⁰ API, Administració local, *Correspondència particular*, 214, s.f.

¹⁷¹ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 559-563, 619, 625v, 635 i 638.

Amb posterioritat a les Corts de Montsó, les principals disposicions conegudes relatives al manteniment i la seguretat dels camins procedeixen, ara sí, de la lloctinència. A principis del 1593, per exemple, el virrei ordenà als seus delegats locals mantenir “rasos y descuberts” tots els passos perillosos dels camins públics de la seva demarcació, fent tallar la “brossa, rama y malessa” en un radi de seixanta passes a banda i banda del camí, respectant únicament els arbres grans i en tot cas ben exporgats. Les diligències de desbrossament es feren a despeses dels habitants de cada terme. Poc abans d'acabar l'any, el lloctinent requerí dels seus veguers notícies sobre el compliment de les seves disposicions, les quals es continuaren aplicant durant els primers mesos del 1594, encara que no sense dificultats.¹⁷² Els veguers acudiren aleshores als Consells municipals per tal d'exigir un examen conjunt de l'estat dels camins que aclarís quins eren els propietaris “que no hagen fetas netas ses encontrades”.¹⁷³ En definitiva, doncs, l'acció del bandolerisme i les visites reials constituïren els dos principals esperons a la millora dels camins per part de la lloctinència, especialment a finals de segle. El 1594, per exemple, a fi d'evitar els atacs als caminants al pont de Gorner —al camí entre Puigcerdà i Perpinyà—, el lloctinent optà per enderrocar-lo i obligar els habitants de la Vall de Conat a passar pel proper pont de Rià.¹⁷⁴ L'agost de l'any següent, la previsible visita de l'arxiduc cardenal Albert portà el virrei a enviar el batlle general Joan d'Icart des de Barcelona a la ratlla d'Aragó per tal d'inspeccionar el camí ral “rompent roques, levant pedres y reblint clots”, per tal de fer agradós el viatge dels cotxes, carrosses, carros i cavalcadures, escena repetida el novembre del 1598 davant els nous rumors de visita reial.¹⁷⁵

Necessitats civils i imperials:

el pas fronterer de cavalls i les llicències de tretxa de ferro i fusta

La tardor del 1588 la cort encarregà un sondeig sobre la capacitat naval de Catalunya. El memorial que en derivà enumerà l'existència d'onze naus i navetes de particulars (amb una notable capacitat total de càrrega de 17.700 salmes de forments), deu pollacres (capaces de portar altres 4.000) i 150 sageties (totes d'entre 200 i 800 quintars). A més, assenyalà que el país disposava d'una considerable capacitat pel que feia a l'existència de capitans i patrons per a la navegació: 225

¹⁷² En una actitud que assenyalava la dificultat de distingir entre talles per raons de seguretat i talles per raons d'expansió dels conreus, el veguer de Vilafranca del Penedès no es limità a desbrossar les vores dels camins, sinó que —interpretant amb excés de zel les directrius virregnals—, optà per fer tallar tots els arbres grans i petits en l'ampli radi marcat des de Barcelona. Les queixes dels habitants del terme de Subirats no trigaren a arribar a Barcelona; el mateix cas es produí a la vegueria de Tàrraga, on el duc de Sessa i la família Toralla s'oposaren a la tala indiscriminada pretesa pel veguer local (ACA, Cancelleria, 4763, n.i.; i 4766, ff. 71v, 75v i 80v).

¹⁷³ AHCV, *Llibre de prohomenies*, 470, f. 92v. A finals de novembre del 1594, però, el lloctinent es mostrà obertament insatisfet respecte al grau de compliment de les seves disposicions de neteja, fet pel qual encarregà al jutge misser Josep Ferrer que rebés informació contra tots aquells qui no n'haguessin fet cas (ACA, Cancelleria, 4767, f. 32v).

¹⁷⁴ A finals de maig el lloctinent ordenà finalment els cònsols de Vilafranca de Conflent que tanquessin a pedra i calç les entrades del conflictiu pont (ACA, Cancelleria, 4766, ff. 106v i 148v).

¹⁷⁵ ACA, Cancelleria, 4764, n.i.; i 4767, f. 297. Pel que fa a l'augment dels intercanvis durant les dècades centrals del segle, P. VILAR enfatitzà el fracàs català a l'hora de recuperar un paper director internacional o almenys interregional: com a principal exemple exposa el projecte sense èxit de constitució de Barcelona en una important plaça de canvi, aproximadament entre 1575 i 1590, quan les fires de Lió resultaren blocades per les agitacions religioses a França (*Op. cit.*, pp. 274-276).

des de Barcelona inclosa a la frontera rossellonesa¹⁷⁶ i altres 45, des de Sitges a Tortosa.¹⁷⁷ A més, l'estudi lloà l'existència de 200 mariners prou qualificats per a la navegació d'altura. L'estudi resulta prou significatiu pel fet que no cercà una avaluació del potencial marítim del Principat i els Comtats amb mires a l'aplicació d'una política d'estímul dels intercanvis comercials a la Mediterrània oriental o l'Atlàntic —tal i com començava aleshores a esdevenir-se, a través de l'acció dels principals mercaders barcelonins—, sinó que pretenia fixar quins eren els recursos navals als quals podia posar mà la monarquia en cas d'enfrontament amb Anglaterra o els Països Baixos. Per això, l'autor fou el veedor reial al Principat Pedro de Isunza i l'encàrrec partí del Consell de Guerra de Felip II.

L'anècdota manifesta prou a les clares el fet que la societat catalana moderna uní a les contradiccions pròpies de la seva estructura estamental, les derivades de la seva integració en un desmesurat complex polític amb el qual l'uniren cada vegada menys interessos comuns. L'economia i la societat catalanes toparen agrament durant el darrer terç del Cinccents amb els condicionaments imposats per la política europea dels Àustries. A les necessitats civils calgué afegir i sobreposar les imperials. Un altre bon exemple d'aquesta dualitat fou la disputa pel control de les tretes de cavalls a través de les fronteres del Principat. Si per als catalans es tractava d'una mecaderia de luxe amb la qual es podien obtenir pingües beneficis, per als ministres reials els cavalls constituïen màquines de guerra al servei de l'enemic dinàstic. Calia, per això, proporcionar-los als millors servidors del rei, com en el cas dels Doria l'estiu del 1561, quan aquells reclamaren a la Diputació el retorn dels diners esmerçats en drets per la treta del Principat de nou cavalls escollits. La petició es basà en la simple proximitat al rei, sense comptar amb els interessos de la terra: "és vassall de sa magestat y té sos stats en lo Realme de Nàpols, y no és rahó que sie tractat com a persona stranya".¹⁷⁸ Uns mesos després l'acusada d'emparar el tràfec de cavalls a la frontera fou la mateixa esposa del lloctinent don García de Toledo.¹⁷⁹

¹⁷⁶ En concret, 32 domiciliats a Canet, 32 més a Calella, 29 a Arenys, 23 a Blanes, 20 a Lloret, 14 a Tossa de Mar, 13 a Palamós, 12 a Sant Feliu de Guíxols, 12 a Mataró, 11 a Pineda, 9 a Barcelona, 7 a Malgrat, 4 a Sant Pol, 4 a Cotlliure, 2 a Caldes d'Estrac i 1 a Cadaqués. El memorial relaciona l'edat i el nom de tots i cadascun d'aquests patrons (AGS, *Consejo de Guerra*, lligall 248, doc. 284). A. GARCÍA ESPUCHE ha calculat per a la primera meitat del Cinccents una mitjana de 1.100 quintars de desplaçament per al cabotatge curt (que situa en direcció a França, la mateixa Catalunya, costa de Llevant, Illes Balears i nord d'Àfrica), de 2.110 per al cabotatge llarg (Cadis, Sevilla i fins Galícia, així com el nord d'Itàlia) i 3.400 quintars per als grans viatges mediterranis adreçats al sud d'Itàlia, Venècia i fins Alexandria. Durant el mig segle posterior, el tonatge de les embarcacions augmentaria molt considerablement (*Op. cit.*, pp. 90-91).

¹⁷⁷ A Sitges 19, 15 a Vilanova, 5 a Torredembarra, 3 a Cambrils i 3 a Tarragona. El memorial considerava aquests patrons i capitans avessats en la navegació fins a Sicília a la Mediterrània i Lisboa a l'Atlàntic. Sobre l'evolució dels viatges organitzats des de Barcelona, amb un creixement remarcable durant la segona meitat del Cinccents del cabotatge llarg, vegeu A. GARCÍA ESPUCHE, *Op. cit.*, pp. 93-98, qui assenyala, a més, que si fins el 1550 el cabotatge llarg acostumava a arribar fins a Cadis, a partir d'aleshores, els viatges s'extenen fins a Lisboa i Galícia. Aquest fet, a més, anà acompanyat d'una substitució progressiva del paper dels mariners castellans i bascos per altres habitants a les poblacions de la costa propera a Barcelona, tant pel que fa al cabotatge llarg com als grans viatges mediterranis. A parer seu, "los cambios producidos, no ya a partir de 1600, sino desde 1550, pusieron las bases del desarrollo de la flota catalana durante el siglo XVIII" (*Idem*, p. 107).

¹⁷⁸ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 134, s.f.

¹⁷⁹ Sobre aquest episodi i les mesures reials de prohibició de la venda transpirinenca de cavalls entre els anys 1558-1559, vegeu J. REGLÀ, *Felip II i Catalunya...*, pp. 80-81.

Les raons esmentades portaren les autoritats locals del rei a un control estricte de la venda transfrontera.¹⁸⁰ El 1567, per exemple, el sotsveguer del Pallars condemnà el donzell urgellenc Simó de Planisoles per haver intentat passar a França tres cavalls valorats en 150 lliures.¹⁸¹ La mateixa rigurositat en el control i l'elevat preu del producte convertiren el contraban de cavalls en una activitat perillosa però fortament lucrativa per a molts senyors i cavallers de frontera, igualment valorada a banda i banda de la frontera.¹⁸² La Diputació del General no en volgué restar al marge. En aquestes condicions, la topada entre les necessitats de la dinastia i les de la terra no es féu esperar. L'octubre del 1576 la crida —que no sembla que fos la primera i que contemplà l'aplicació de la pena de mort— en la qual el lloctinent obligà tots els propietaris de “cavalls i altres bèsties de rassa de cavalls” a fer-ne manifestació davant les autoritats reials i en prohibí la venda, generà una protesta generalitzada de part de les institucions catalanes. La Diputació la considerà clarament atemptatòria als principis de lliure comerç consagrats per les constitucions, a més d'un intent de legislar fora de les Corts.¹⁸³ Durant les setmanes posteriors, mentre els ambaixadors de la Diputació i la ciutat de Barcelona eren a la cort cercant una sortida de consens al conflicte, el lloctinent no dubtà a torpedinar les negociacions publicant novament les crides qüestionades, afegint l'obligació als propietaris de circular amb albarans de guia.¹⁸⁴

Com era de preveure la qüestió reviscolà amb força amb motiu de la celebració de les Corts de Montsó del 1585 i en un sentit, segons sembla, prou favorable als interessos dinàstics. Els

¹⁸⁰ El capítol 17 de les ordinacions de la Diputació del General del 1481 havia fixat una considerable imposició sobre la treta de “cavalls, rocins, muls, mules e bèsties asinines”, equivalent a un 12,5% del seu valor, especificant ben clarament que els diputats no en podrien fer gràcia i exceptuant-ne únicament aquells que sortissin en propi ús o fossin entregats “a grans senyors per donar”. El capítol 3/1552, en canvi, comportà la directa prohibició de les tretes de “mules algunes, matxos, rossins, assens y altres bèsties de treball” (*Capítols dels drets y altres...*, ff. 7-7v i 158v). Sobre la densitat del comerç de cavalls transpirinenc al llarg del Cinccents, tot i la prohibició de Carles I del 1542, i de la utilització de la Inquisició per mirar d'aturar-lo, vegeu C. BOURRET, *Op. cit.*, pp. 310-311.

¹⁸¹ AHPB, Jeroni Llop, “Plec d'escriptures soltes i fragments de manuals de diversos anys”, lligall I, s.f. Segons sembla, el seu caràcter de bé sumptuari es derivava essencialment de la seva escassetat a terres catalanes: si hem de creure les afirmacions dels confreres tortosins de Sant Jordi, la justa a cavall anual corresponent al 1578 hagué de reduir-se a la categoria de torneig a peu “per falta de cavalls que vuy és en lo present Principat” (ACA, *Lletres trameses*, 794, f. 149v).

¹⁸² El 1588 mosur Carbós, cavaller llanguedocià, demanà un cavall en recompensa per l'entrega del bandoler Vidrieret a Felip d'Erill, guanyant el vistiplau de les autoritats reials (ACA, Cancelleria, 4758, f. 217). Sobre el contraban de cavalls a les fronteres aragoneses, vegeu G. COLÁS i J.A. SALAS, *Op. cit.*, pp. 208-227 i 443-446; així com el citat treball de P. SÁNCHEZ, “La Inquisició i el control...”, que inclou una relació dels “procesados por saca de caballos en la Inquisición de Zaragoza, 1570-1630”, p. 18. A l'Aragó, són jutjats pel tribunal inquisitorial fins a 22 francesos passadors de cavalls entre 1596 i 1626 (C. LANGE, *La inmigración francesa en Aragón (Siglo XVI y primera mitad del XVII)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1993, pp. 99-100). El Sant Ofici intervindrà també a Catalunya contra els passadors de cavalls, tant en la seva persecució com en la comissió dels suposats delictes: J.M. BLÁZQUEZ afirma que cinc dels divuit casos portats davant del Sant Ofici afectaren familiars inserits a les mateixes xarxes de contraban (*La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*, Editorial Arcando, Toledo, 1990, p. 177). Per la seva banda, W. MONTER cita els casos de Jordi Alemany Descallar, monjo de Ripoll acusat de passar cavalls a França el 1581 o el del mateix governador de Castellbò, Alemany Tragó, l'any següent (W. MONTER, *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, País Vasco y Sicilia*, Crítica, Barcelona, 1992, pp. 144-145 i 147-148).

¹⁸³ Vegeu els DGC, II, pp. 473-478. Barcelona féu en la qüestió —que afectà prou tan el comerç com l'agricultura— causa comuna amb la Diputació, mitjançant la tramesa d'un ambaixador propi a la cort, que reforcés la legació enviada pel consistori de diputats. Amb arguments pràcticament idèntics, la capital defensà la prohibició que el rei o el seu *alter nos* poguessin fer “statut algú general, sinó en les Corts generals”, així com “la regla de la llibertat que quiscú té en Catalunya de anar y venir a ont vulla comprar y vendre” (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-85, f. 110; *Registre de lletres closes*, VI-60, ff. 117v-120). Sobre la llibertat de comerç i l'interès de les comunitats rurals per mantenir sota la seva òrbita la regulació dels mercats locals, vegeu J. OLIVARES, *Op. cit.*, pp. 198-199.

¹⁸⁴ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 793, ff. 103-104. L'albarà de guia de la Diputació catalana té el seu paral·lel institucional navarrès, amb total homonímia, en l'anomenat “alvala de guia” (C. BARTOLOMÉ, *Op. cit.*, p. 141).

tractadors reials acceptaren aleshores la derogació de les pragmàtiques sempre que de la legislació de les Corts sorgís una disposició prohibicionista.¹⁸⁵ A la pràctica, durant els anys posteriors el control de les tretes trobà idèntiques dificultats. Fracassaren també les amenaces als principals exportadors de cavalls, coincidents amb els vaivens de la lluita entre catòlics i hugonots al Languedoc. A mitjans de març del 1586, per exemple, el lloctinent amonestà els principals senyors laics i eclesiàstics de frontera lamentant “que's fa molt gran abús de passar cavalls en França, de tal manera que quasi ja no'n resta ningú en Cathalunya, y assò no pot ser sinó a molt gran culpa vostra y dels demés oficials ordinaris que estan per aqueixa frontera”. Una nova alerta virregnal es repetí la primavera del 1593, fruit de la qual es produïren finalment algunes detencions de contrabandistes.¹⁸⁶

Una altra de les principals manifestacions econòmiques de la lluita d'interessos entre la terra i la dinastia fou la barruera aplicació del sistema de llicències de tretes per part de les autoritats reials al Principat, aplicat no només als forments —com hem vist—, sinó a molts altres productes. En aquest cas, l'interès recaptador i de consolidació de dependències personals envers la dinastia fou també situat per davant de les necessitats de l'economia catalana. En teoria el sistema de llicències havia de limitar fortament les tretes excepcionals. Els mercaders interessats a exportar productes de sortida vedada —la nòmina dels quals la lloctinència lluità constantment per ampliar— podien gaudir d'una llicència excepcional per un termini de tres mesos. Una llicència, que havien de retornar al regent la Tresoreria reial amb l'aval que la mercaderia havia estat carregada a port en presència d'oficials reials que havien certificat que només contenia el volum llicenciat. A més, abans de rebre la dita llicència, els titulars havien de prestar una caució prou elevada per assegurar que les mercaderies fossin efectivament descarregades al lloc autoritzat. El procediment, però, fou asiduament violentat, especialment en aquelles conjuntures de carestia en les quals les tretes reportaven notables beneficis econòmics als seus gestors.¹⁸⁷

L'entrega d'aquestes llicències no fou només una forma de recaptació, sinó que suposà a més un mecanisme d'ampliació de la gràcia reial, fos per recompensar els fidels o per captar els remisos.¹⁸⁸ A més, el control de l'atorgament de llicències permeté a les autoritats reials

¹⁸⁵ Els braços aprovaren la limitació del capítol 10 de la segona Cort de Barcelona de Jaume II, amb la prohibició de passar cavalls a França d'una mida igual o superior als set pams, acceptant fins i tot la pena del tot abusiva de confiscació i deportació “en una illa nomenadora per sa magestat o son lloctinent general, sens sperança de ésser composats”. Aquesta posició claudicant, però, no fou compartida almenys per algunes universitats com ara Tàrraga, la qual ordenà al seu síndic que lluités per l'obtenció del desgreu i “procurar ab lo millor assiento se puga fer” (AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 500v-501, 640 i 682v; i AHCT, *Llibres de Consell*, 19, ff. 108-111).

¹⁸⁶ Encara novament l'estiu del 1595 el virrei s'adreçà directament al castellà de València d'Àneu per recriminar-li la seva laxitud: “tenim informatió que per aquexes pars y passos que estan a vostre càrrech passen molts cavalls en Fransa” (ACA, Cancelleria, 4763, n.i.; 4764, s.f.). El pas de cavalls era fèrriament controlat igualment per la Diputació aragonesa (ADZ, *Cartas misivas de los diputados del Reino de Aragón*, 268, s.f.).

¹⁸⁷ A mitjans de desembre del 1591, per exemple, el lloctinent acabà autoritzant els còsols i el batlle de Castelló d'Empúries a controlar les extraccions i a incautar-se tots aquells productes que es pretengués treure del país en frau de llicència. Això, després que aquells haguessin denunciat “lo desorde que per tot Empurdà i Empúries se fa en la extractió de forments y la poca confiança que apar, segons se diu, se té dels oficials que assisteixen a les extraccions y carregaments”. En qualsevol cas i per no acabar amb la gallina dels ous d'or, les instruccions virregnals entregades als comissaris enviats als carregaments foren les d'evitar qualsevol mena de frau en la gestió de les llicències (ACA, Cancelleria, 4716, f. 188; i 4754, f. 14).

¹⁸⁸ El 1587, per exemple, el lloctinent atorgà llicència a Onofre Rossell, procurador reial a la ciutat i Camp de Tarragona —el qual es mantenia en el càrrec sense percebre salari algú durant anys— per tal que exportés des dels ports tarragonins dos mil quarteres de forment a Savoia i Gènova (ACA, Cancelleria, 4714, f. 212).

l'aprovisionament de virtualles dels contingents de xusma i marineria de les seves galeres, no sense l'oposició de les autoritats municipals dels ports implicats. Els catalans observaren com unes galeres que poques vegades tenien entre les seves prioritats la defensa del litoral català —i d'aquí els debats entorn a la necessitat de crear-ne de pròpies a partir si més no dels anys vuitanta del Cinccents i fins a les Corts del 1599— consumien en canvi una part dels proveïments del país en temps difícils, de mera subsistència. Pel setembre del 1586, per exemple, el lloctinent Manrique de Lara atorgà una llicència de tret a de la notable quantitat de sis mil quintars de bescuit per a les galeres ancorades aleshores al port de Barcelona.¹⁸⁹ Probablement, les esquadres genoveses foren les grans beneficiàries d'aquestes llicències de proveïment de galeres: només entre 1587 i 1588 el lloctinent n'atorgà per proveir les galeres del príncep Dòria amb cinc mil quintars de bescuit, a part d'altres quantitats menors.¹⁹⁰

Però el sistema de llicències afectà no només forments i bescuïts sinó molts altres productes alimentaris o sense elaborar, com hem dit, d'exportació teòricament prohibida o restringida. Només pel que fa al mateix 1587 trobem des del cànem adobat de don Pau Salbà per a la venda a València,¹⁹¹ a les llicències de tret a de 500 quarteres de sègol a Niça, Savoia i Gènova atorgades al negociants Pere Portella, de Barcelona, i Joan Llitra, de Palamós.¹⁹² Les tretes de ferro —sobretot amb destinació a Itàlia— tingueren també una importància significativa en un país com Catalunya, amb una alta producció a partir de l'èxit recent de les mines de Conflent i Cerdanya.¹⁹³ Només durant el mes de febrer del 1584 trobem tres llicències virregnals a mercaders i ciutadans de Figueres i Barcelona que sumen 273 quintars de ferro, amb destinació a la venda a Mallorca i Menorca.¹⁹⁴ Aquest producte escenificà bona part dels principals conflictes entre la Diputació i la lloctinència pel que feia al control de sortida dels productes catalans. La primera, interessada a obtenir substancials recaptacions a través de l'exportació, la segona decidida a limitar-la com a producte d'ús militar i susceptible de generar ingressos per a la hisenda reial per la via de les llicències. El 1561 els ambaixadors del General protestaren a la cort contra la prohibició de tret a de ferro sense llicència virregnal decretada pel lloctinent García de Toledo. D'una banda reconeixien que les tradicionals exportacions de ferro els suposaven uns bons ingressos —“fent-se en lo present Principat molt gran exercissi de ferro”— i de l'altra denunciaven el fet que el virrei

¹⁸⁹ Els exemples al respecte poden multiplicar-se: ACA, Cancelleria, 4754, s.f.; 4762, n.i.; 4757, f. 110; i 4761, n.i.

¹⁹⁰ ACA, Cancelleria, 4714, ff. 207 i 245; 4715, ff. 200 i 241; 4716, f. 73v; i 4754, f. 305.

¹⁹¹ Sobre la importància de la producció de teixits de lli i cànem a Catalunya, vegeu M. DURAN, “La manufactura textil...”, pp. 268-269.

¹⁹² ACA, Cancelleria, 4714, ff. 219v, 221 i 254v.

¹⁹³ A. GARCIA ESPUCHE ha assenyalat la importància de les exportacions de ferro per treballar fos en barra i el seu control per part de mercaders estrangers arrelats a Barcelona. Per al nostre període afirma que les fargues es multiplicaren al Pirineu i principalment a l'entorn de Ripoll, ciutat productora de claus (*Op. cit.*, pp. 237-244). A tall comparatiu, resulta il·lustrativa la relació de competitivitat navarreso-guipuscoana entorn de les tretes de ferro. C. BARTOLOMÉ ha fet un seguiment de les respectives mesures proteccionistes envers la sortida de matèria primera, entre 1563 i 1587 (*Op. cit.*, pp. 151-152).

¹⁹⁴ ACA, Cancelleria, 4712, ff. 15-16 i 29. La documentació de la Cancelleria reial permet un estudi exhaustiu del control virregnal, el volum i els destinataris d'aquestes exportacions fèrriques (bàsicament les Illes, València, Sardenya i Sicília).

tot just després de prohibir la treta hagués començat a repartir llicències “axí a criats de sa casa com altres persones, alguns dels quals se ha fet pagar hun real per quintar”.¹⁹⁵

El conflicte plantejat en les termes que hem descrit es mantingué invariable al llarg de les quatre darreres dècades del Cinccents i soscavà considerablement les bases justificatives del govern virregnal al Principat. Durant les Corts del 1563-1564, Barcelona emprà idèntiques acusacions a les formulades dos anys abans per la Diputació. Lamentà la substitució de la lliure exportació de ferro per un sistema prohibitiu en teoria, però a la pràctica obert i sotmès a la fiscalitat reial per la via de les llicències. La ciutat s'encandil·litzà sobretot del fet que els beneficis de concessió d'aquelles, a més, no anessin només a mans de la lloctinència, sinó que aquella els posés amb generositat a mans dels seus partidaris, per tal que en fessin negociació a través de la venda a terceres persones al preu d'un ral per quintar.¹⁹⁶ Tot i la reformulació de protestes en el mateix sentit i la reclamació del “lìbero comerç” de ferro tant el 1576 —arran de la publicació de noves crides prohibitòries pel lloctinent duc de Terranova— com novament durant les Corts de Montsó del 1585, el cert és que la situació no varià apreciablement.¹⁹⁷

Aquest sistema virregnal de llicències fou extés no només als grans productes d'exportació com el ferro, sinó també al control del tràfic comercial entre el Principat i els Comtats, territoris considerats com a compartiments estancs pel que feia als intercanvis de béns de primera necessitat. La primavera del 1586, per exemple, el lloctinent concedí llicències —i les féu pagar— per portar oli des del Rosselló a Barcelona. De vegades, com en el cas del mercader barceloní Pere Mascarós, semblants llicències eren exigides per realitzar intercanvis com ara portar 200 quarteres de forment a Perpinyà per retornar a Barcelona amb 60 càrregues d'oli.¹⁹⁸ A la pràctica, doncs, la qüestió de les llicències per a l'exportació formà part d'un programa general d'expansió de la jurisdicció reial pel que feia al control damunt la creixent producció i distribució de productes, en oberta col·lisió d'interessos no només amb la Diputació sinó sobretot amb els Consells municipals. Així, entre els greuges presentats per Barcelona a les Corts del 1563-1564 trobem una queixa per l'aforament dels preus de les vitualles per part de la lloctinència, considerada per la ciutat com a una imposició de preus baixos en notable perjudici dels productors.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Fet que la Diputació considerà com a imposició indirecta d'un nou vectigal (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 778, ff. 108-121v).

¹⁹⁶ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-71, f. 73; i *Registres de deliberacions*, II-72, f. 105v.

¹⁹⁷ Els braços miraren de fer cristal·litzar en constitució una protesta pel fet que “qui té los segelles de vostra magestat en Cathalunya” obligava a pagar un nou vectigal de quatre diners per lliura de valor de la mercaderia, o a prestar-ne caució, gravant d'aquesta forma les exportacions de ferro a Nàpols, Sicília i altres regnes de la Corona d'Aragó. Els braços semblaven acceptar l'obligació de llicència per part del Batlle general de Catalunya o el procurador reial als Comtats, però no els impediments posats per lloctinents i capitans generals. El monarca rebutjà el projecte legislatiu presentat pels braços (AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, ff. 117v-127v; i *Corts*, XVI-74, ff. 629v, 637v-638 i 712v).

¹⁹⁸ El mateix any serà un dels alabarders del lloctinent qui es beneficiï d'una llicència per gestionar l'arribada a Barcelona des del Rosselló de 50 càrregues d'oli per a la provisió de la ciutat (ACA, Cancelleria, 4712, ff. 246v i 281).

¹⁹⁹ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-71, f. 73. La lloctinència envaï d'aquesta forma la jurisdicció d'uns municipis igualment preocupats per la qüestió: des del 1571 Barcelona obligà els mercaders distribuïdors a declarar periòdicament davant el mostassaf els olis que tinguessin a mans; l'agost del 1581, amb voluntat de salvar l'interès “del poble menut” els cònsols de Perpinyà establiran la unificació dels preus de venda d'oli a l'engrós i menut (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, IV-19, f. 56v; i ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 49, f. 97).

Les tretes de fusta, com en el cas dels bescuits, anaren estrictament lligades a les necessitats militars de la monarquia. Per aquest motiu, les Corts del 1563-1564 denunciaren “lo gasto fet y que contínuament se fa de fusta de pi per a la fàbrica de las galeras de vostra magestat”, a la qual calia afegir encara la contínua treta “en parts stranyes per obrar”. El resultat d'aquest expoli continuat era la impossibilitat de disposar-ne per a les necessitats pròpies a preus raonables “y és molt justa cosa que lo bé que produeix la terra de dits Principat y Comtats per la misericòrdia de Déu, en ús dels poblats en aquella no sia encarit per estrangés”. Si en el cas del ferro, les institucions es mostraren partidàries de la treta, pel que fa a la fusta, els braços demanaren —emparant-se en les disposicions del capítol 165 de les Corts del 1547— la prohibició immediata de treta de fusta del país.²⁰⁰ Molts dels embarcaments de fusta i llenya a les galeres reials es feren, a més, eludint el pagament dels drets del General. D'altra banda, una cosa eren les fustes sense obrar i una altra, de ben diferent, els seus productes elaborats: la Cancelleria reial negocià sovint amb la concessió de llicències per a l'exportació de productes com ara llenya per a finalitats d'ús particular, carbó, “fusters de diverses sorts” i sobretot eixos i rodes de carreta.²⁰¹

A finals de segle, els primers efectes de la crisi tingueren la seva traducció a les Corts de Barcelona del 1599 en una accentuació de les mesures adreçades a la protecció de les produccions pròpies. Predominà aleshores un actitud defensiva, adreçada a mantenir els mercats existents per als productors, més que no pas a augmentar-los.²⁰² Un memorial anònim entregat a la ciutat de Barcelona per a contribuir als debats preparatoris inclogué un veritable alegat proteccionista. En aquell, es lamentava la desaparició —com a conseqüència de les Corts de Montsó del 1585— del dret sobre l'entrada de robes i obra feta portada a Barcelona. Aquesta eliminació havia provocat la ruïna de molts menestrals i les seves confraries, de forma que molts dels qui podrien esdevenir aprenents dels seus oficis “se fan taverners, revenedors i negociants”. Per al memorialista, venint la roba i obra feta d'altres terres “yxen els diners de casa nostra y van a terres estranyes, y axí com axí se paga car lo negoci”. El text considerava raonable portar a Barcelona tots aquells productes que no s'hi produïen, però una altra cosa era importar massivament productes existents al mercat. Al contrari, resultava preferible portar dos o tres “artífices” d'altres terres capaços d'introduir a Catalunya nous oficis “que no destrohir los que són”.²⁰³ L'esperit que es respira en el memorial del 1599 reflecteix clarament el canvi finisecular de conjuntura.

---

²⁰⁰ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-71, s.f.

²⁰¹ L'estiu del 1587, per exemple, Joan Sauri obtingué llicència per exportar des de Tortosa a Castella 200 fustets i 100 eixos de carreta (ACA, Cancelleria, 4714, ff. 112 i 203v). A primers del 1586, tot i reconèixer que es vulneraven pragmàtiques prohibitòries, el mateix monarca ordenà la tramesa de 10.000 quintars de carbó des d'Uldecona per tal de proveir la cort a València (ACA, Cancelleria, 4316, f. 30v). Per la seva banda, el capítol 6/1552 havia mirat d'encarir aquesta mena de tretes a través de la imposició de drets d'eixida, en concret, de 2 sous per quintar de carbó i d'1 sou per quintar de llenya (*Capítols dels drets y altres...*, f. 160).

²⁰² Per al cas portuguès, A.M. HESPANHA ha assenyalat el caràcter necessàriament contradictori d'una política econòmica —com la de l'època— basada sobretot damunt la fiscalització del comerç: d'una banda, per tal de conseguir un augment de la recaptació calia propiciar una expansió de la producció i els mercats interns. Alhora, però, la dinamització dels tributs sobre el comerç exterior feia cobejar l'entrada d'importacions (*Op. cit.*, p. 127). Calia, doncs, des del punt de vista de les institucions fiscals, trobar un difícil punt d'equilibri que els moments de crisi tendien a posar en qüestió.

²⁰³ ACV, Calaix 30, núm. 24, s.f.

La contestació violenta al règim senyorial: els esclats de revolta

La societat catalana del darrer terç del Cinccents continuà marcada per la violència senyorial i les lluites de bàndols.²⁰⁴ Els nivells de crueltat situaren sovint aquestes pugnes de poder i preeminència completament al marge del nostre concepte de civilitat. D'entre els múltiples exemples existents, tal vegada un dels més esfereïdors resulta l'exposat durant les Corts del 1599 pel fill del difunt batlle de Querol Guillem Martí. Setze anys enrere el seu pare —crídat a declarar a la Seu d'Urgell davant un comissari local del Sant Ofici— havia estat capturat sense provisió de jutge pel governador de Castellbò, Alemany de Tragó. Quan a aquell li fou reclamada la llibertat del detingut, no dubtà a treure el batlle Martí a mitja nit amb les cames ferrades a la plaça del lloc de Castell-ciutat, on féu que —en presència dels vilatans— es disparessin contra ell 22 trets de pedrenyal, sense ni tant sols donar-li opció a rebre els darrers consols espirituals.²⁰⁵ Altres notícies ens parlen també del manteniment rigurós d'una justícia baronal de caire fortament exemplaritzant, en temps on sovintegen reaccions de contestació, articulades habitualment per vies estrictament legals, però amb puntuals convulsions revolucionàries.²⁰⁶

L'estiu del 1580, per exemple, don Antoni Folch de Cardona i Anglesola, duc de Soma i un dels principals senyors jurisdiccional del país, dominador de més de 200 quilòmetres quadrats —principalment a terres de Ponent i empordaneses— i de més de 700 focs segons el recompte fiscal del 1553, ordenà que els ajusticiats pels seus oficials baronals a Palamós fossin enterrats en el termini de 24 hores posterior a la seva execució. El motiu d'aquesta disposició no fou el d'atendre al degut respecte dels cossos dels difunts, sinó les queixes arribades del prior del convent de nostra Senyora de Gràcia de la vila, sobre l'excessiu temps d'estada dels ajusticiats a les forques i el fet que quan aquells eren corromputs a força de dies “reban molt gran pudor en la casa, mayorment quan

²⁰⁴ En proporcions molts semblants a les de Catalunya, els dominis de la corona a Portugal es movien al voltant d'un terç del total: un 30% dels llocs, un 36% del territori i un 42% dels vassalls, percentatges creixents que, també com a Catalunya, es deriven del caire bàsicament urbà de la jurisdicció reial (A.M. HESPANHA, *Op. cit.*, p. 341).

²⁰⁵ ACA, Generalitat, 1099, f. 858. Sobre l'assassinat de Guillem Martí —testimoni de càrrec en un cas d'heretgia— per Alemany Tragó i el posterior i fallit procés inquisitorial contra aquell i els seus còmplices, vegeu W. MONTER (*Op. cit.*, pp. 145-146). El pes dels actes violents en el conjunt dels delictes ha estat quantificat per I. ALMAZÁN al tribunal de la batllia de Terrassa (1570-1589) en un 45% dels casos, entre agressions i ferides, trets sense conseqüències, baralles sense ferides i homicidis. Molt per sobre del 20% que representen els robatoris (“Formas de delincuencia rural en la segunda mitad del siglo XVI. Procesos de la curia del batlle de Terrassa (1570-1598)”, a *Primer Congrés d'Història Moderna...*, II, pp. 388-389). En el cas osonenc J. GRAU calcula en un 40% del total dels delictes, el que representen les agressions físiques i assassinats perseguits entre els anys 1600 i 1610. Fixa un 20% per als robatoris: com hem vist són força més importants a la Lleida del mateix període (“Criminalitat i delinqüència durant el segle XVII a Osona: la violència generalitzada”, a *Primer Congrés d'Història Moderna...*, II, p. 581).

²⁰⁶ Sobre la facultat de la justícia senyorial a aplicar el dret (jurisdicció) i a fer complir i respectar la llei (imperi), a la Catalunya de finals del Cinccents, vegeu E. SERRA, *Pagesos i senyors...*, pp. 132-134 i 137; i N. SALES, “Guerras de religió i Inquisició espanyola. Fins a quan pogueren els senyors alt-justiciers condemnar a mort?”, a *L'Avenç*, 79 (1985), pp. 20-27, qui assenyala un augment de l'alta justícia a mans dels senyors entre els segles XIV-XVI i la seva reculada només a partir de la Guerra dels Segadors. P. GIFRE ha assenyalat com a les Corts del 1552, 1585 i 1599 el braç militar “lluït aferrissadament per evitar l'erosió de la justícia senyorial”, atès que només a través de la seva conservació era assegurada la percepció de les rendes. El mateix autor ha estudiat els graus de la jurisdicció i la composició de les cùries baronals, així com les universitats de vassalls, llur tutela senyorial i l'organització del seu govern (“Senyors i vassalls”, a E. SERRA-X. TORRES, *Op. cit.*, pp. 144, 146-150 i 155-156). També recentment, J. OLIVARES ha parat atenció a la vigència, organització i problemes bàsiques de la justícia baronal del període (*Op. cit.*, pp. 277-284).

ve lo vent de aquella part, lo qual no és just que patescan dits pares”.²⁰⁷ La resposta subversiva al caràcter exemplificant de les forques fou el recurs freqüent al despenjament dels ajusticiats.²⁰⁸

A finals de març de l'any 1582, els de Palamós enviaren un dels jurats de la universitat i un membre del Consell a Bellpuig d'Urgell, on residia el duc de Soma, per tal de fer-li besamans i reconeixement de senyoria. A canvi, li demanaren que respectés els privilegis atorgats pels seus avantpassats a la vila.²⁰⁹ L'allunyament dels barons de les seves senyories territorials i el seu domicili a ciutat constituïren durant el nostre període un avantatge per als governs municipals i comunitats que els eren sotmeses. En alguns casos, però, provocaren inconvenients administratius i judicials. Així, pel gener del 1584, la Bisbal d'Empordà féu reconeixement de la possessió de la vila al nou bisbe gironí Jaume Cassador “jurant primer los privilegis a dita universitat concedits”. Set anys després, però, el síndic de la part forana de la universitat protestà davant del bisbe pel fet que feia molts mesos que no existia a la vila jutge nomenat, de forma que la justícia civil i criminal es trobava completament blocada i, com a conseqüència, l'autoritat de la mateixa universitat s'havia vist anorreada: “no's puga cobrar res ni ha ningú que vulla pagar ni fer la rahó de sí mateix, pus falta la administració de la iustítia”. El bisbe respongué negant la seva obligació de proveir jutge a la Bisbal i obligant els seus habitants a adreçar-se als tribunals bisbals de Girona.²¹⁰

Posats a anar a Girona, els bisbalencs preferien intentar acollir-se a la jurisdicció de la ciutat, encara que aquesta possibilitat fos només a l'abast d'aquells qui comptaven amb majors recursos, mitjançant l'adquisició d'un habitatge o una botiga a la ciutat que els permetés escapar a la jurisdicció de llur senyor. En resposta a aquesta pràctica d'evasió jurisdiccional els bisbes d'Elna i Girona, acompanyats d'altres prelats i barons del comtat de Rosselló i la vegueria de gironina presentaren una protesta conjunta durant les Corts de Barcelona del 1599, en la qual s'exigia que només gaudissin dels privilegis d'homes de la ciutat de Girona i la vila de Perpinyà, aquells qui verdaderament “tindran son incolat y habitació contínua en dita vila y ciutat, ells y llur família, la major part del any”.²¹¹ Més enllà de les solucions individuals, el recurs al suport de les ciutats reials en les lluites contra els barons fou un fet relativament habitual. Pel Nadal del 1590, per exemple, els d'Agramunt demanaren auxili armat per a la seva defensa a la universitat de Tàrraga, davant d'un plet d'aigües amb el senyor de Seró. El baró havia capturat alguns habitants de la vila i, en repressàlia, els d'Agramunt retingueren un fill seu i “altre gentilhom”.²¹²

²⁰⁷ El rigor del duc es posa de manifest novament l'any següent, quan s'adreçà al seu batlle a Palamós per exigir-li que en cap cas fes remissions de penes, encara menys si es tractava de corporals o de mort, sense prèvia intervenció del jutge baronal competent (AMP, *Manuale del comú*, 1575-1586, f. 13 i s.f.).

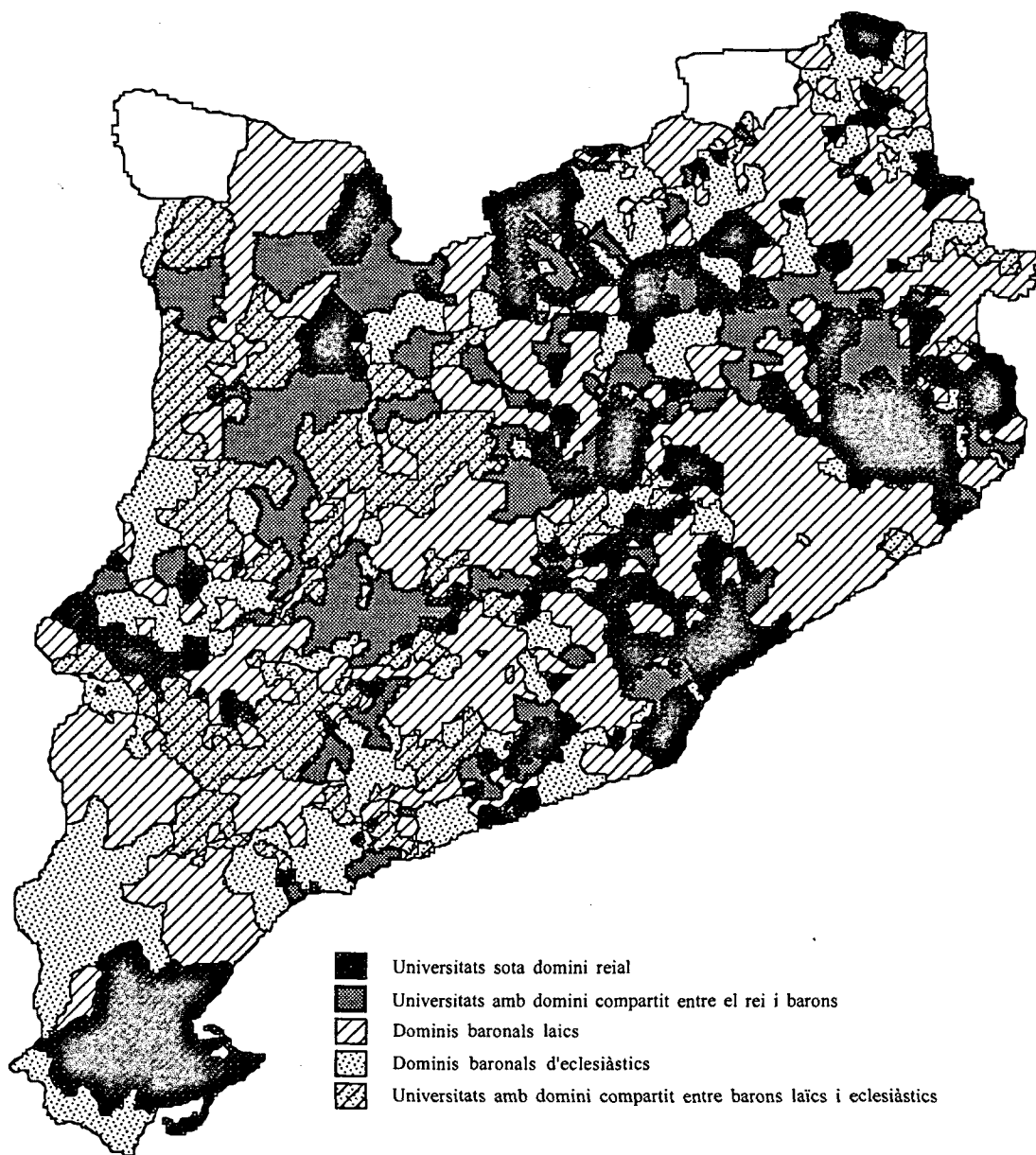
²⁰⁸ El 1581, els consellers barcelonins miraren d'esbrinar els responsables del despenjament d'un pi del “cors de un home, lo qual per sos demèrits ere stat penjat en la baronia de Moncada” (AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, IV-20, f. 168). L'agost del 1587, un sentenciat a Barcelona caigué de la forca i el dogal es trencà “lo que los presents tingueren a miragle, y la gent se avalotà contra los officials, y se'l ne aportaren y escapà, y lo virrey ne castigà a alguns” (CMC, II, p. 318).

²⁰⁹ AMP, *Llibre de conclusions del Consell*, 1580-1731, f. 7.

²¹⁰ El síndic enviat al bisbe jutjà impossible que els assessors de Cassador poguessin administrar la justícia de la vila des de Girona, a quatre llegües de distància, “perquè los serie molt gran dispendi y gastos” i acusà el lloctinent de procurador a la Bisbal de “pagès il·literat” (AMBE, *Llibre d'acords i resolucions*, 1531-1608, f. 171; i AHPB, Pere Jaume Bas, *Plec d'escriptures soltes*, 1571-1609, lligall 3, s.f.).

²¹¹ ACA, Generalitat, 1099, f. 421.

²¹² X. TORRES ha dedicat un article a desfer l'entrellat del conflicte per les aigües del Sió —complicat amb la disputa paral·lela per la baronia de Puigverd entre els Alentorn i els Mexía, seyors de la vila d'ençà del 1540—, arrossegat de

Mapa 2. Dominis jurisdiccionals a Catalunya entorn del 1600.²¹³

La captura del fill del baró fou un acte col·lectiu de revolta: el dia dels innocents Jeroni Alentorn havia anat a Agramunt a solucionar alguns afers de la hisenda del seu pare i havia vist revoltar-se el poble contra ell “ab ànimo y concert fet de matar-lo o damnificar-lo”, fins al punt que s’havia vist obligat a refugiar-se a una casa i resistir al setge del poble “armat ab pedrenyals, ab lanses,

forma permanent a partir del 1590, gràcies a la capacitat dels Alentorn per tal de convocar seguidors entre els senyors urgellencs veïns i al si del Consell municipal d’Agramunt (“Disputes d’aigües i lluita de bàndols a la Ribera de Sió (1590-1599)”, a *Bulletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, VI (1995), pp. 81-93).

²¹³ Les fonts i els criteris d’elaboració del present mapa apareixen descrits a la presentació de l’annex *L’estructura organitzativa de la Diputació del General a finals del Cinccents. Anàlisi de les col·lectes locals del General*, al final del present estudi.

spases y altres armes". El batlle del lloc salvà la vida d'Alentorn capturant-lo i portant-lo al castell i les presons reials de la vila, on romangué durant dies fortament custodiat "per què no-l matassen", fins que s'aconseguí l'evocació de la seva causa per part del Reial Consell i Alentorn fou tret d'Agramunt.²¹⁴ No manquen els casos en els quals els procuradors baronals o els batlles locals pateixen agressions de part dels vassalls. És el cas de Francesc Massana, metge de Castelló d'Empúries, acusat d'haver propinat una bufetada al batlle de la vila (1593); o encara pitjor, el del batlle de Raimat, assassinat (1584): el lloctinent i l'Audiència renunciaran a l'aplicació de la regalia corresponent "per tal que la justícia de aquell serà més exemplar en aqueyxa ciutat de Leyda per lo vehinat del lloch hahont fou perpetrat lo homicidi de dit batlle".²¹⁵

Els exemples de tensió en les relacions entre senyors i vassalls durant el darrer terç del Cinccents es multipliquen, aixoplugats en l'absentisme dels barons. És el cas, per exemple, de Martorell i la comtessa de Benavent. Els jurats i el Consell de la vila acusaren el procurador Francesc d'Agullana i de Calders d'impedir la celebració de reunions del Consell general i d'impedir que acudessin a Barcelona per consultar amb els seus advocats. Agullana respongué que el seu propòsit havia estat només el d'impedir que el Consell imposés nous vectigals sense el previ consentiment de la comtessa i afirmà haver autoritzat en tots els casos les reunions del Consell un cop informat dels motius d'aquelles. Al contrari, Agullana contraatacà acusant els jurats i el Consell particular compost per una quinzena de vilatans d'haver pres moltes deliberacions contràries a les prerrogatives de la comtessa i en emulació dels seus manaments, sobre afers que no es podien deliberar en Consell particular "sinó en lo general, ab consentiment de tot el poble". Les autoritats senyorials, doncs, apel·laven arribat al cas al consentiment general dels vassalls, manllevant els conceptes dels seus contradictors, un fet cada vegada més habitual.²¹⁶

Els darrers anys del Cinccents mostren, en definitiva, una notable conflictivitat senyorial en la qual es barregen tant els signes acumulats de la bona situació econòmica del període anterior, que dóna ales a alguns municipis per tal d'acometre les despeses de reducció a la Corona, com els primers moments de dificultats econòmiques que posen en qüestió l'encontallament que suposa per als llocs i universitats la seva dependència senyorial.²¹⁷ Així, per exemple, l'esmentat episodi de lluita pel control de les aigües entre Agramunt i els Alentorn apareix com una simple continuació de la lluita vilatana per la reducció a la jurisdicció de la Corona en contra dels interessos dels

²¹⁴ Alguns dels protagonistes de la revolta foren condemnats a bandejament, encara que posteriorment pogueren comprar el seu retorn per la via de les composicions. Els paers de la vila, però, acusats per la duquessa d'esperonar la revolta, no rebran cap mena de sanció (AHCT, *Llibres de Consell*, 20, f. 272v; i ACA, Generalitat, 1099, ff. 840-841). Sobre els fets d'Agramunt i altres casos de bandositats declarades entre ciutats o municipis i baronies, vegeu X. TORRES, *Els bandolers...*, p. 90.

²¹⁵ ACA, Cancelleria, 4712, f. 37; i 4718, s.f.

²¹⁶ AHPB, Domènec Fontana, *Plec de testaments, escriptures...*, 1589-1621, lligall 7, s.f.

²¹⁷ L'evolució dels ingressos senyorials a quatre zones del Principat apuntada per M. DURAN assenyala un creixement més o menys sostingut al llarg del Cinccents, que arriba al seu cim entre 1545-1550 i 1580-1585, per iniciar aleshores una frenada —que acompanya la conjuntura demogràfica i econòmica— que s'extén fins als anys centrals del XVII ("L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)", a *Recerques*, 17 (1985), p. 9-10 i 17; i més recentment, "¿Excel·lències de Catalunya?...?", pp. 135-139); vegeu els comentaris a la dita cronologia fets per E. SERRA, *Pagesos i senyors...*, p. 295). Tanmateix, X. TORRES ha apuntat l'existència d'un procés de reconversió de certs barons envers els arrendaments de fargues, mines i boscos "força més avantatjós econòmicament que no pas els tradicionals i potser devaluats rèdits senyorials i dominicals" (*Els bandolers...*, p. 111), tot seguint l'estela dels treballs de N. SALES, especialment, "El senyor de Nyer sense els nyeros", a *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Empúries, Barcelona, 1984, pp. 11-101.

Cardona, encetada si més no als inicis del regnat de Carles I.²¹⁸ D'ençà de la mort del duc pel juny del 1575, la seva successora dona Joana no aconseguí en deu anys prendre possessió de la baronia. Els vilatans es regien des d'aleshores per ells mateixos en una situació d'oberta rebel·lia. El batlle local dels Cardona fou expulsat violentament i substituït per oficials vilatans que prengueren possessió de totes les rendes i fruits, maltractant —segons la duquessa— “naffrant y ferint les persones dels que en dita vila reprovaven tals procehiments, encara que heren poch”.²¹⁹ La batalla directa a Agramunt anà acompanyada d'un procés de reducció davant la Reial Audiència, que pel novembre del 1588 havia suposat ja unes despeses acumulades de 17.000 lliures. Un any més tard, Felip II avalà definitivament l'alliberament d'Agramunt a través de la concessió del corresponent privilegi de govern com a vila reial, amb l'exempció del pagament de rendes a la vila per temps de deu anys.²²⁰

Agramunt no fou, però, l'única jurisdicció disputada a la nova duquesa de Cardona el 1575. La mort del duc emparà un veritable moviment d'oposició per part dels vassalls, més o menys acollit per les autoritats reials, atentes a guanyar noves parcel·les de poder jurisdiccional. Aprofitant l'avinentesa, el procurador patrimonial del monarca a Catalunya, misser Cordelles, féu provisió a fi d'evitar que la nova duquesa prengué possessió del Comtat d'Empúries, autèntica joia de la corona ducal. Semblant actuació posà en qüestió la jurisdicció del primer senyor jurisdiccional del país (quadre 5). Amb els seus prop de 4.200 quilòmetres quadrats i més de 6.100 focs (segons els recomptes del fogatge del 1553), les possessions baronals dels Cardona continuaven essent vers el 1600 les més importants del país. Els ducs dominaven aleshores un 11,3% del territori i un 8,5% dels habitants.²²¹ Aquestes dades no poden sinó ratificar l'alçada de la contestació senyorial de la que eren objecte a finals del Cinccents. Després d'evitar la pressa de possessió de la nova comtessa d'Empúries, Cordelles exigí el segrest immediat de la jurisdicció del comtat davant la manca d'oficials de justícia i el fet que “entre los poblats en aquell se speraven grans rixes y scàndols”. Només dotze dies després de la mort del duc el Reial Consell féu finalment efectiu el segrest de la jurisdicció, fruits i rendes del comtat, inacutació que deu anys després la duquesa de Cardona encara no havia aconseguit fer aixecar.²²²

²¹⁸ E. DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1982, pp. 119-120. Sobre el contemporani procés de castellanització de la família, vegeu P. MOLAS, “La noblesa catalana a l'època de Felip II”, a *Congreso Internacional Felipe II...*, II, pp. 101-103.

²¹⁹ La duquesa lamentà durant les Corts de Montsó del 1585 el fet que els oficials reials no només no li havien donat suport per reimplantar la seva autoritat a la vila, sinó que havien recolzat als d'Agramunt, amb “lo scàndol y maligne exemple de veure alçat un poble en Cathalunya en forma de senyoria y comunitat, sens que se'n haja fet càstich ni sentiment per los offieials de vostra magestat a càrrech dels quals està reprimir semblants excessos y amotinaments, y que haja durat passats deu anys” (AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 700-701v).

²²⁰ ACA, Cancelleria, 4318, f. 147.

²²¹ N. SALES situa el conjunt de les rendes dels Cardona al Principat entre 167.000 lliures el 1620 i 120.000 el 1640, un volum semblant al dels ingressos de la ciutat de Barcelona, lleugerament inferior als de la Diputació del General i la hisenda reial: “era la primera fortuna de Catalunya, cosa gens incompatible amb el fet de trobar-se aclaparat pels deutes” (*Els segles de la decadència...*, p. 145). A tall comparatiu, un mapa de les seves possessions a les primeries del segle XVI a E. DURAN, *Op. cit.*, p. 116.

²²² AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 701v-706v.

Quadre 5. Distribució comarcal de les possessions jurisdiccionals dels Cardona vers el 1600 (les dades demogràfiques corresponen al fogatge del 1553). Les xifres en percentatge reflecteixen la proporció dels dominis dels Cardona en el conjunt del territori i la demografia de cada comarca.

Comarca	Llocs	km2	%	Focs	%
Solsonès	30	544,1	54,5	921	80,4
Priorat	16	334,2	67,5	817	79,6
Pallars Sobirà	58	1.159,3	66,5	576	57,9
Alt Empordà	28	440,2	32,8	1.330	42,3
Ribera d'Ebre	4	320,7	44,2	432	34,5
Anoia	16	283,1	32,7	403	29,7
Garrigues	3	111,6	14,0	233	23,5
Pallars Jussà	16	313,7	16,2	264	19,2
Bages	6	141,8	10,9	279	15,8
Baix Camp	9	253,6	37,6	382	15,4
Segarra	6	115,2	14,8	191	9,5
Alt Penedès	1	61,5	12,7	86	7,1
Berguedà	3	34,3	2,9	52	5,2
Alt Camp	5	42,7	7,8	71	4,2
Urgell	5			38	2,3
Alt Urgell	4			26	1,8
Conca de Barberà	1	21,2	3,3	20	1,1
Tarragonès	1			17	0,9

Escenes semblants a les d'Agramunt es produïren a Cambrils —d'ençà del 1472 a mans dels Cardona—, on els oficials enviats per la nova duquessa (1575) foren expulsats pels vassalls alçats en armes, que els “llansaren ignominiosament ab so de campana amotinats”. Els revoltats feren —segons la duquessa— “violències, sedicions, homicidis, descomadiments y infinites injúries a diverses persones”, i l'ajut dels oficials reials per restablir l'ordre fou tan nul com a Agramunt.²²³

Al contrari, l'Audiència ordenà el segrest de la jurisdicció damunt la vila i baronia, situació que es mantingué per llarg temps “fins que en la altra sala se declarà haver de ésser llevat”. A parer de la duquessa, els oficials reials havien facilitat en tot el possible el plet de lluïció. El procurador patrimonial reial fou acusat de “fer part ab dits hòmens de Cambrils” i de forçar-los a litigar, havent de pagar pels plets enormes sumes de diners i aprofitant-se de l'endeutament: “per medis injusts los destruxen y fan-los comprar sensals”. Certament, tres anys després, la vila reconegué la necessitat d'imposar alguna mena de dret per fer front al deute acumulat de 14.000 lliures i considerà insuficient la compensació reial de “los moros que peleando con su esfuerço y valentia tomaren y del drecho que en ellos puede pertenescer a vuestra magestad y a su regia corte”.²²⁴ És fa difícil pensar, doncs, que sectors poderosos no estiguessin a favor d'incitar als processos de

²²³ Els cambrilencs pledejaven pel seu retorn a la Corona d'ençà del 1519, tot i la repressió desfermada a partir d'aquella data pels Cardona, a base d'empresonaments i confiscacions de béns. L'apel·lació dels vilatans al govern barceloní en funció de la seva tradicional condició de carrer de la capital catalana havia desfermat aleshores una important crisi política (A. CASALS, *Op. cit.*, pp. 94-95 i 108-109; i E. DURAN, *Op. cit.*, pp. 116-119).

²²⁴ L'abril del 1589, per exemple, foren capturades als Alfacs nou “fragatas de moros”: dels seus 296 ocupants 62 moriren a la batalla o en l'intent de fugida a Ulldecona, Alcanar, la Sènia, Tortosa i Benifaçà. La resta foren capturats, entre ells trenta renegats (AGS, *Consejo de Guerra*, lligall 247, doc. 247). El deute municipal cambrilenc ascendia probablement a 16.000 lliures el 1588 i encara a 6.000 el 1599 (C. MARISTANY, *Senyoria i població al Camp de Tarragona: la vila de Cambrils, segles XII-XVII*, Ajuntament de Cambrils, Cambrils, 1986, pp. 59-60).

reducció per oferir-se posteriorment a les manlleutes de censals a que els municipis no tenien altre remei que acollir-se.²²⁵

La contestació legal del règim senyorial: els processos de lluçió

El suport de les autoritats reials als processos de lluçió i reducció a la Corona no fou del tot incondicional i menys encara gratuït. Fou sobretot estratègic, fet que el convertí en fàcilment reversible a partir de les concessions dels inicis del regnat de Felip III, com veurem més endavant.²²⁶ En el cas del procés de reducció a Ceret, per exemple, tot i la disposició segons sembla propícia del monarca, alguns dels principals oficials reials als Comtats aconseguiren blocarlo. Fins al punt que el vespre de Nadal del 1587 el rei hagué de recordar al lloctinent el seu suport personal a les demandes de Ceret i l'ordre que es fes part amb ells "*ayudando la causa y favoreciendo las instancias que agora tienen començadas*".²²⁷ Els anys vuitanta i noranta, i especialment el període posterior a les Corts de Montsó del 1585, aporten una munió d'informacions relatives a la marxa dels processos de reducció, a viles com ara Ponts (1588), on els vilatans mantenen plet a l'Audiència contra Jerònima Codina; a les universitats de Vacarisses i Rellinars (1588), enfrontades al domini baronal d'Isabel Amat, a Vinçà contra els Lanuça (1589)²²⁸ o a la baronia de Verges, amb les universitats de la Tallada i Belcaire d'Empordà (1587), on els síndics dels llocs fan notar que el cost de la incorporació al domini reial ha ascendit a més de 30.000 lliures.²²⁹ Davant quantitats tan elevades resulta difícil no interpretar el suport de la monarquia a aquestes reduccions —en molts casos, sucoses operacions d'endeutament municipal

²²⁵ ACA, Cancelleria, 4317, f. 175v; i 4318, f. 39v. El 1589, a la universitat d'Almenar, la concòrdia a través de la qual s'alliberen definitivament dels drets senyorials dels lcart els costarà la módica quantitat de deu mil lliures, tot i l'exempció d'imposicions atorgada per la monarquia en compensació per temps de cinc anys. Dos mesos després el monarca concedí idèntica exempció d'imposicions als habitants d'Agramunt, també en procés de reducció, però per un temps de deu anys que els permeti "*desempeñarse y luyr y quitar los censos que por dicha reducción se han encargado*" (*Ídem*, 4318, ff. 39v, 112v i 147). En altres casos, com ara el d'Alfarràs l'estiu del 1599, la universitat reclamà del monarca llicència per imposar noves rendes "sobre pa, vi, carn y qualsevol altres coses y mercaderies". Els serà concedit per un termini de dotze anys "attès se són lluïts ab sos diners y despeses" (*Ídem*, 4884, f. 256).

²²⁶ De forma concloent, E. SERRA ha afirmat recentment que "la monarquia mai no va moure un dit en suport dels seus vassalls més humils, és a dir, a favor d'aquelles petites viles disposades a endeutar-se per tornar a la jurisdicció reial". Quan ho féu fou per raons de frontera o per minoritzar la noblesa més perillosa ("La cultura política del barroc català", comunicació presentada al Congrés Internacional celebrat a Múnster entre el 6-8 d'abril de 2000 (en premsa), mecanoscrit de l'autora, p. 3).

²²⁷ A la pràctica, el plet situat a l'Audiència entre els veïns de Ceret i don Claudi de Lanuça era en punt mort pel fet que oficials reials dels Comtats feien cas omís dels requeriments rebuts de trametre a Barcelona escriptures i privilegis relacionats amb el procés. Entretant, als veïns no els restava sinó protestar per "*las muchas molestias que cada día reciben del dicho don Glaudio*" (ACA, Cancelleria, 4316, f. 256; i 4756, f. 148v).

²²⁸ Felip II concedí a Joan Boscà títol de burgès honorat de Perpinyà "*per lo bien que ha servido en la reducción del lugar de Vinçà a la Corona real*" (ACA, Cancelleria, 4318, f. 66v). Sobre aquesta lluçió, vegeu N. SALES, *Els segles de la decadència...*, pp. 322-323.

²²⁹ ACA, Cancelleria, 4317, ff. 70, 76, 160 i 219v. No manca algun cas de ratificació reial de jurisdiccions baronals, com ara el que afavoreix durant les Corts de Montsó del 1585 don Gispert de Guimerà, en retenir la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi al castell i terme del Papiol i a la casa i quadra de Roquers (*Ídem*, 4317, f. 9). A Anglesola, on els vilatans (menys d'un centenar segons el fogatge del 1553) no havien aconseguit la lluçió del seu senyor don Francesc d'Erill, l'endeutament per la via dels censals havia arribat el 1592 a la substanciosa quantitat de 34.732 lliures, unes 369 lliures per família o si es vol la meitat, suposant que la població de la vila s'hagués doblat des de mitjans de segle. En tot cas una xifra difícil de suportar per a molts (AHPB, Miquel Cellers (menor), *Plec d'escriptures soltes*, 1592-1599, lligall 16, s.f.). Sobre l'endeutament de les comunitats pledejants davant l'Audiència i el recurs als censals per al seu finançament, vegeu J. OLIVARES, *Op. cit.*, pp. 82-84.

amb beneficiaris ben concrets i probablement no gaire allunyats de l'entorn virregnal— com una altra mostra del seu renovat afany recaptador, no només en el curs dels plets sinó també amb posterioritat, a través de la incorporació a la hisenda reial dels drets vigents en les velles senyories. D'aquesta forma, les rendes baronals havien d'ésser reconduïdes al finançament de les necessitats imperials, trist consol per als escurats vilatans, que no traduïren la seva guanyada llibertat en una reducció de contribució. A més, reducció a la Corona no significà pacificació amb els antics barons, ni bones relacions de veïnatge amb altres senyors en tots els casos: la primavera del 1593, per exemple, els síndics de Conesa hagueren d'acudir al lloctinent en demanda d'empara, pel fet que des del mateix moment de la reducció el batlle general i els altres oficials de l'abat de Santes Creus els encaçaven contínuament, mirant de vexar-los i maltractar-los. La manca de resposta portà a la violència amb la crema de les portes de l'hort del monestir, l'apedregament de la seva casa a la vila i la mort d'un criat.²³⁰ I encara així, sembla que Santes Creus acabà recuperant la plena jurisdicció damunt el lloc fins a la fi de les senyories al nostre país.

Privats o no de les seves baronies jurisdiccionals, existeixen alguns indicis d'empobriment —que com hem vist cal matisar— del grup nobiliri català més urbanitzat al llarg del darrer terç del Cinccents. Així, per exemple, les ordinacions de la confraria de Sant Jordi de Perpinyà ratificades durant les Corts del 1599 ens parlen de l'existència d'una caixa de previsió per atendre les necessitats dels militars que no disposen de mitjans per subsistir, “segons se és vist per sperència y molt sovint se esdevé que alguns cavallers, per algunes desgràcies venen a alguna pobresa e indigència, la qual és molt dura a semblant estament de persones, a exercicis manuals y treballosos inexpertes y a semblant condició no convenients”.²³¹ Els grans títols —cada vegada més allunyats físicament i mental del país—, ofereixen algunes mostres d'endeutament galopant: pel febrer del 1596 don Antoni Folch de Cardona, duc de Sessa, rebrà llicència reial per carregar sobre les seves rendes del comtat de Palamós, la baronia de Bellpuig i altres dels seus estats a Catalunya, la formidable quantitat de cinquanta mil lliures, per tal de satisfer els seus deutes al Principat, “*las quales fueron contrahidas por sus predecesores y el dicho duque en servicio de vuestra magestad*”.²³² D'aquesta forma els censalistes creditors del municipis endeutats en els processos de reducció debien esvedenir els mateixos creditors dels seus barons en dificultats.²³³

²³⁰ ACA, Cancelleria, 4763, n.i.

²³¹ ACA, Cancelleria, 4885, ff. 248-273.

²³² ACA, Cancelleria, 4322, f. 84v. Una anàlisi de la nissaga ducal, a P. MOLAS, “La noblesa catalana...”, pp. 104-105. El 1580 el duc de Sessa ja havia obtingut llicència reial per carregar censals per valor de 20.000 lliures sobre les seves baronies de Bellpuig (E. MESTRE (coord.), *Op. cit.*, pp. 63-64). Una relació semblant entre els Cardona i la vila de Cardona i els castells entre 1573 i 1590, on els censals manllevats a obs del senyor arriben també a les 20.000 lliures, fins al punt d'obligar el senyor a fer diverses consignacions de fins a 3.000 lliures sobre els fruits de les seves rendes per satisfer-los les pensions generades pels censals, a E. SERRA, *Pagesos i senyors...*, p. 70. La darrera revisió del procés d'endeutament de la noblesa catalana i valenciana, a M. ARDIT, “Señores y campesinos en la Corona de Aragón”, a *Congreso Internacional. Las sociedades ibéricas...*, III, pp. 43-48.

²³³ A parer de J. OLIVARES, els senyors s'endeuten implicant les universitats “quasi sempre per mitjà dels diners obtinguts amb l'arrendament de les rendes senyoriales, que poden romandre sota l'administració dels seus oficials o dels consellers de les universitats” (*Op. cit.*, p. 473).

El control privilegiat de la vida ciutadana i la crítica popular del poder

Fos o no generalitzat el procés de recanvi de la envellida aristocràcia feudal per un nou grup en el qual es fusionaren elements antics i nous —una simbiosi per a un renovat patriciat—, enriquits a través de l'expansió econòmica de les dècades centrals del Cinccents, el cert és que tots els grups socials emergents continuaren mantenint els hàbits de la noblesa tradicional com a principal referent cultural i de comportament.²³⁴ Al final del nostre període, les Corts del 1599 expressaren la preocupació d'alguns membres del braç militar pels termes en els quals es produïa l'esmentada fusió territorial i estamental de les elits. Es denuncià aleshores el fet que molts s'intitulessin com a nobles o cavallers en actes públics i privats sense haver ingressat mai en els rengles militars. Altres, foren acusats d'exhibir públicament “armes ab selades com ha cavallers” als portals de les seves cases sense haver rebut mai semblant distinció.²³⁵ Sembla clar, a més, que la inflació nobiliària de les Corts de Felip III portà afegida una nombrosa representació de falsa noblesa barrejada. Al cap i a la fi, els elements socialment emergents del país, protagonistes de la història política a la qual ens referirem, no podien sinó restar captivats davant notícies com la de principis del 1587 segons la qual només la roba i recambra amb la qual els criats del conestable de Castella travessaven el Principat farcia trenta carros.²³⁶

En tot cas, l'evolució dels grups privilegiats denota el pes creixent que, en l'evolució del nostre país, anà guanyant la societat urbana, en un moment de forts reequilibris econòmics. Al si d'aquesta societat, hem vist com els grups menestrals articularen una política pròpia que buscà obrir camí a les seves reivindicacions bàsiques de subsistència. L'afer de les butlles papals sobre els arrendaments de drets durant les Corts de Montsó del 1585, ens il·lumina les fortíssimes relacions de dependència urbana envers les estructures socials al camp, així com l'existència d'una política popular paral·lela a la dels grups privilegiats. En aquest sentit, el motí o la revolta relacionada amb la manca puntual però angoixant de subsistències o el desordre inherent a les celebracions festives del calendari tradicional, foren també motius d'atenció constant per part dels governs de les principals ciutats del país, especialment en el cas de Barcelona. Aquí, la desconfiança envers les classes populars marca la vida dels privilegiats. A finals del 1570, per exemple, veiem els consellers posar al corrent la lloctinència de les notícies rebudes dels inquisidors de la ciutat segons les quals es temia que durant la Setmana Santa i aprofitant les “moltes devotions dels poblats, no's seguís algun insurt”, en trobar-se la ciutat “despoblada axí de cavallers com de altres particulars”.

²³⁴ J. AMELANG defensà la utilització del terme oligarquia per tal de designar el grup governant de ciutadans honrats abans de la primera matrícula (1510), els de noblesa i aristocràcia per referir-se a l'estament noble tradicional d'origen clarament rural, i finalment el de classe dirigent, patriciat, notables o elit, per denominar el grup nascut de la fusió de l'oligarquia urbana i la noblesa tradicional al llarg dels segles XVI i XVII (*La formació de una clase dirigente: Barcelona, 1490-1714*, Ariel, Barcelona, 1986, p. 16). Encara caldria inserir al grup les noves i importants incorporacions procedents dels rengles mercaders. Sobre l'evolució de l'aristocràcia catalana dels temps de Felip II, marcada sobretot pel “procés d'incorporació dels títols del Principat a nissagues de la Corona de Castella”, vegeu P. MOLAS, “La noblesa catalana...”, p. 99. Per a una panoràmica general dels precedents, vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, “De *prohoms* a *ciudadanos* honrados. Aproximación al estudio de las élites urbanas de la sociedad catalana bajomedieval (s. XIV-XV)”, a *Revista d'Història Medieval*, 10 (2000), pp. 331-372.

²³⁵ Tot plegat es considerat pel braç militar del 1599 com un crim d'usurpació de la jurisdicció reial, l'única habilitada per a la creació de nous títols i cavallers al Principat (ACA, Generalitat, 1099, f. 379).

²³⁶ ACA, Cancelleria, 4756, f. 177.

El govern barceloní decidí prevenir aquells possibles “insurts”, apostant estratègicament diverses companyies i guardes en diverses parts de la ciutat.²³⁷

Tot i la incommoditat que representen per a l'autoritat constituïda, la societat urbana del darrer terç del Cinccents pugna per oferir-nos nombrosos testimonis de crítica al poder. Comprovem, per exemple, l'afany de control dels corrents urbans d'informació en les ordres cursades pels cònsols de Perpinyà la tardor del 1588 als corredors de la vila, segons les quals abans de publicar qualsevol crida que no hagi estat requerida pel mateix govern municipal, el seu contingut hagi d'ésser notificat als cònsols. Tals mesures preventives semblen justificades en la línia de preservació de l'ordre privilegiat, si tenim en compte exemples com ara el del pintor mestre Antoni Peytaví, al qual els cònsols de Perpinyà retiraren l'exempció del pagament d'impostos —concedida sovint als menestrals qualificats—, per això com el mateix vespre de la festa del sant titular “ha parlades paraules desacatades y scandaloses en preiudici de dits magnífichs cònsols públicament en la yglésia de Sant Joan” (1585), l'autèntica catedral de la vila sense seu.²³⁸ La befa adreçada als membres dels governs municipals serà una constant en les converses del poble, si tenim en compte l'opinió del jurat vigatà Francesc Fontanellas el 1592: “servexen vuy més los pares de república y regidors d'ella per un debuig y blanc en lo qual tothom escup y encamina sas sagetas, calumpniant llurs obres e interpretant llurs intents en mala part”.²³⁹

La pasquinada esdevingué aviat un mitjà d'expressió per a la censura popular de l'autoritat privilegiada, a través de la difusió de fulls volants. Aquesta pràctica motivà, per exemple, l'actuació del bisbe de Barcelona pel novembre del 1591 —temps de desfermades passions polítiques—, a través de la publicació d'un edicte en el qual es prohibiren “los cartells infamatoris vulgarment dits pesquinades”, amb penes d'excomunicació major contra els “auctors, o componedors o scriptors”. Moltes d'aquestes pasquinades penjades en lloc públic i reproduïdes a través de la impremta debien circular rabiosament de mà en mà, atès que l'edicte disposà que aquell qui la rebés a mans hauria de cremar-la immediatament, sense passar-la a un tercer.²⁴⁰ No només trobem pasquinades a Barcelona, sinó a molt diverses ciutats i viles durant els anys vuitanta i noranta. El Consell particular targarí, per exemple, fou objecte d'una pasquinada o libel infamatori (1585), fixat en un pilar davant una cèntrica botiga de la vila, en el qual els seus membres foren tractats “ab molta desonor”. Cinc anys més tard, el Consell mataroní demanà al batlle reial de la vila la publicació d'una crida amb recompensa de cinquanta lliures per qualsevol notícia sobre els autors d'unes “cobbles o desafiú dient mal dels jurats, y morbers, y singulars de la present vila, o qui la dichtet o scrit”.²⁴¹ La pasquinada tindrà sovint un to fortament personal en l'acusació, per

²³⁷ AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-59, f. 12.

²³⁸ ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 50, f. 121v i 13v.

²³⁹ AHMV, *Llibre d'acords*, 9, s.f.

²⁴⁰ ADB, *Registra communium*, 69, f. 55. El mateix edicte, en idèntics termes, havia estat imprès i publicat a finals de maig del 1577. Al dors de l'imprès conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona trobem un exemple de pasquinada desafiant: mentre alguns assaonadors celebraven en companyia de les seves mullers un “berenar o collatió” havia aparegut per diversos cantons un full infamatori contra ells sota el títol de “Memorial dels vassalls del rey glotó”. A l'imprès, l'autor confessa el seu “delicte” a un dels preveres confessors de la Seu i fa un escrit de descàrrec envers els afectats “no pensant agraviar a ningú, perquè feie's per a riure y no pensant que hagués ninguna pena” (*Idem*, 66, f. 156). Els edictes són citats igualment per H. KAMEN, *Op. cit.*, p. 274.

²⁴¹ ACHT, *Llibres de Consell*, 19, f. 73; i AMM, *Acords*, 3, s.f.

exemple, dels oficials al servei de la Diputació del General. És el cas del libel desafiator fet amb cartell públic a Manresa contra el diputat local el 1570 o contra els oficials encarregats d'executar una deliberació del consistori local a Perpinyà el 1580.²⁴²

Pobres, malalts, minyons abandonats, esclaus i estrangers: els marginats a ciutat

Les viles i ciutats catalanes del darrer terç del Cinccents converteixen els forasters en general i els estrangers en particular en víctimes propiciatòries habituals dels moments de crisi.²⁴³ El fet és important, atesos els apreciables moviments de població —inclòs un important moviment migratori català vers la capital— que acompanyen l'evolució econòmica del període. Ben sovint es tractà de persones vingudes d'altres contrades del país, com ara a Tàrrrega el 1590, on el Consell municipal denuncià “lo dany intollerable fan la jent estrangera en lo terme de la present vila, en les heretats y propietats de cada hu”, problemàtica que hem considerat en l'anàlisi dels bans. El Consell prohibí llogar cases a estrangers i fixà l'obligació de denunciar al mostassaf de la vila “sempre vejen ninguna persona de aquestes donar dany”. Una crida targarina del 1594 ratificà la prohibició de llogar cases ni acollir estrangers —ordenant-hi l'expulsió en el termini d'una setmana—, aclarint que es referia a “la gran multitud de pallaressos són bayxats de les muntanyes y se són recollits dins la present vila”.²⁴⁴ Preocupació principal de molts Consells municipals fou la d'establir alguna mena de fre al descontrolat procés d'arribada d'estrangers a les principals poblacions del país. Així, l'estiu del 1589, poc abans de la paorosa arribada de la pesta, el Consell igualadí anuncià que “attès que moltes persones strangeres de poch anys a esta part se són domiciliades” calia restablir l'obligació que ningú no pogués parar casa a la vila sense llicència prèvia dels consellers.²⁴⁵ No cal dir que si són blasmats els forasters, molt més ho seran aquells qui no gaudeixen de naturalesa catalana. Hem vist l'exemple de Vic. Aquells forasters o estrangers que puguin aconseguir l'acceptació de la seva residència toparan després amb criteris d'exclusió pel que fa al gaudiment dels oficis municipals.²⁴⁶ En el cas de Barcelona aquestes trabes constituïran una

²⁴² ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 787, f. 145. La tardor del 1572 “alguns fills de perditó” deixaren a casa de misser Francesc Montaner, regent la cancelleria, un libel infamatori contra el seu nét, misser Francesc Gort, un dels assessors ordinaris de la Diputació. Al dia següent n'aparegué un altre no només adreçat contra el mateix Gort sinó també contra els diputats i oïdors, i encara el segon assessor ordinari “per causa també y ocasió de negocis y afers del General”. Els desafiaments constituïen una seriosa amenaça, “que no y valrà portar corona” (*Idem, Deliberacions*, 140, f. 130).

²⁴³ El concepte no s'aplica exclusivament als no catalans: així, per exemple, les ordres d'expulsió dels “strangers” a Barcelona en temps de pesta es refereixen en un sentit molt ampli a tots els no barcelonins (AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, IV-18, f. 73).

²⁴⁴ AHCT, *Llibres de Consell*, 20, f. 267v; *Llibre de serimònies*, 1592-1661, f. 31. J. AMELANG ha dedicat algunes pàgines a l'estudi de les minories ètniques i els pobres a la Barcelona moderna (“Distribució social i formes...”, pp. 187-188 i 191).

²⁴⁵ Tots els vilatans arribats en els darrers tres anys hauran d'abandonar la vila en el termini de tres dies si no demanen una mena de llicència de residència al Consell (AMI, *Llibre de la universitat*, 99, f. 30). L'estiu del 1593 el Consell igualadí aprovarà una nova crida d'expulsió d'estrangers en la qual es veuran implicats tots els arribats durant l'últim any, amb un termini de sis dies per marxar sense possibilitat d'obtenir llicència. Després de la pesta, els temps han canviat clarament a pitjor (*Idem*, 101, f. 36).

²⁴⁶ També vigents, no cal dir-ho, en sentit contrari: el 1557 l'elecció del nou cònsol cinquè de Narbona Gabriel Puimejan (Puigmitjà) serà obertament discutida pel fet d'ésser “de nation et race de Cathalaune et Espanholz” (G. LARGUIER, *Op. cit.*, II, p. 710). J. OLIVARES refereix exemples de l'exclusió dels francesos dels oficis comunals (*Op. cit.*, pp. 240-242). Sobre la marginació política i la negació de naturalesa als immigrants francesos, fins i tot dos generacions després de la seva arribada a Aragó, vegeu J.M. PÉREZ COLLADOS, *Una aproximació històrica al*

reacció defensiva a l'arribada de milers de nouvinguts a la ciutat, especialment en el cas dels privilegiats, àvids d'oficis i càrrecs: els síndics de la ciutat a les Corts del 1599 demanaran que els no nascuts a Barcelona no puguin ésser insaculats per als oficis de la casa de la ciutat fins a acumular vint anys de residència.²⁴⁷

Els oficis eclesiàstics constituïran tal vegada el principal objecte de disputa pel que fa a l'exclusió pública dels estrangers. En els inicis de la reforma monàstica, Barcelona reclamà a les Corts del 1563-1564 que als cenobis del país “no puga ésser abats, prior, guardians ni tenir altre qualsevol ofici o càrrech, que no sie natural de dits Principat y Comtats” i pel Nadal del 1566 els estaments s'adreçaran al rei per fer la mateixa petició respecte dels beneficis eclesiàstics.²⁴⁸ El principal problema per a aconseguir aquesta limitació partí de la mateixa ocupació de les mitres catalanes per part de bisbes estrangers, amb la successiva distribució de càrrecs i beneficis a mans de la seva parentel·la. El 1575, per exemple, la Diputació protestà a la cort contra el bisbe barceloní pel fet d'haver proveït la rectoria de Canovelles en un aragonès familiar seu i un benefici vacant a la barcelonina església de Sant Just i Pastor en un nebot.²⁴⁹ A la Diputació del General, institució clau en la representació del país, els criteris d'exclusió dels estrangers foren observats encara amb més rigor. Les revocacions de beneficis a estrangers afectaren tant la provisió dels oficis de la institució —és el cas del mosquet Blai Pajol pel maig del 1586— com les mateixes insaculacions: a finals del 1578, per exemple, el consistori ordenà una investigació per esbrinar si el metge Pere Bonamic, insaculat per a l'ofici de diputat reial a Tortosa, era fill de francesos i per tant calia considerar-lo encara estranger.²⁵⁰

L'allau immigratori occità provocà una alarma especial durant els darrers anys de segle, quan l'empitjorament de les condicions econòmiques posà en perill un procés d'integració que semblava

---

concepto jurídico de nacionalidad (La integración del Reino de Aragón en la monarquía hispánica), Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1993, pp. 44-48.

²⁴⁷ El monarca reduí a deu anys el requisit de domiciliació (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-108, ff. 161-163 i 276v). A Sabadell els estrangers foren expulsats del Consell General de la vila l'estiu del 1592 (*Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell. Segle XVI*, Comissió de Cultura, Ayuntamiento de Sabadell, Sabadell, 1968, p. 411). A. GARCÍA ESPUCHE atribueix al mateix moment la petició igualadina de reducció del Consell a 50 membres, tots ells catalans, davant la constatació que molts Consells generals de veïns els deixen en minoria respecte als immigrants francesos (*Op. cit.*, p. 64).

²⁴⁸ AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-73, f. 16v; i ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 784, f. 16v. Sobre el concepte d'“*administración nacional y la institución de la reserva de oficios para naturales*”, tant a Aragó com a Castella, vegeu J.M. PÉREZ COLLADOS, *Op. cit.*, pp. 174-178, qui l'entén en un doble sentit: reserva activa, atès que obliga els naturals a participar del regiment públic, i passiva, en negar als estrangers l'accés a la gestió de la comunitat. El mateix autor realitza una anàlisi del concepte de naturalesa com a sinònim de nacionalitat al Regne d'Aragó, l'origen romà, la reconstrucció conceptual a l'edat mitjana i la vigència durant els segles moderns (*Idem*, pp. 11-80). Per al cas català, vegeu els treballs de N. SALES, com ara “Naturalitzacions catalanes dels segles XV-XVIII”, a *L'Avenç*, 100 (1987), pp. 32-36.

²⁴⁹ La Diputació protestà també contra la integració per disposició papal dels monestirs catalans de Sant Benet dins la província castellana de l'orde: els abats i priors dels cenobis catalans es trobaven insaculats als oficis de la Diputació, de forma que un estranger podia esdevenir diputat (ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 791, ff. 133-135).

²⁵⁰ Pel maig del 1588 dos canonges tortosins foren privats de concòrrer a les insaculacions per la seva nacionalitat aragonesa (ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 135, f. 726; *Lletres trameses*, 795, f. 125; i V 243, s.f). La resta dels territoris de la Corona catalano-aragonesa imposaren exclusions semblants. Així, les Corts valencianes del 1585 establiren la prohibició que “governadors ni altres oficials del present Regne, axí reals com de senyoriu sien strangers del dit Regne”. I els bisbats de frontera van viure alguns conflictes al respecte, com ara el suscitat el 1594 davant el nomenament d'un rector català per a la vila valenciana de Sant Mateu per part del bisbe de Tortosa. Com a Catalunya, els diputats valencians copçaran la importància de mantenir la connacionalitat dels ocupants dels bisbats valencians, qualitat que veiem reclamar al monarca en el cas de la vacant de la seu de Sogorb el 1597 (ARV, Reial Cancelleria, *Corts per estaments*, 525, f. 101v; i Generalitat, *Lletres missives*, 1955, ff. 25v-26 i 105).

fins aleshores pacífic.²⁵¹ Després, la guerra finisecular amb França provocà una febre de pànic davant una hipotètica cinquena columna al país, que degenerà sovint en plantejaments d'expulsió.²⁵² A primers del 1595 el lloctinent duc de Maqueda informà Felip II de les notícies arribades a través d'un correu lionès relatives a les expulsions dels seus súbdits decretades pel príncep de Bearn. En la seva comunicació Maqueda no s'estigué de recordar el fet que a Catalunya resideixen "*cantidad de franceses de gran consideración, y si se miran hijos de franceses hés tanto que puede dar mucho cuidado*".²⁵³ En esclatar la guerra oberta amb l'ocupació de franges de territori als Comtats, municipis com Figueres van consultar amb preocupació a la lloctinència quina havia d'ésser la seva actitud envers els francesos residents a la vila. El lloctinent aconsellà donar llibertat a aquells que hi vivien feia més de tres anys i "concentrar" tots els altres (una invocació a imatges desgraciadament freqüents al llarg del nostre segle): "als altres pendreu les armes y tindreu en lloc segur fins a tant se us ordene".²⁵⁴ La desconfiança envers els immigrants francesos deixarà el seu llast encara després de les campanyes del 1597 i 1598: l'any següent, quan els estaments catalans proposin al rei l'acceptació dels port de pedrenyals amb més de tres pams de canó n'exclouran només els francesos, "als quals los sie prohibit, sots pena de deu anys de galeres", en el cas que no siguin casats i domiciliats a Catalunya.²⁵⁵

²⁵¹ Entre 1561 i 1575, però, es detecta ja una onada repressiva del Sant Ofici contra francesos acusats de protestantisme: els cinc actes de fe organitzats a Barcelona entre 1561 i 1565 inculpen una abrumadora majoria d'aquells, que representen entre el 68 i el 89% (E. BALANCY, "Les immigrants français devant le tribunal de Barcelone, 1552-1692", a *Les Français en Espagne à l'époque moderne (XVIe-XVIIIe siècles)*, Editions du CNRS, Paris, 1990, pp. 45-90). W. MONTER ha afirmat que el de Barcelona fou "el tribunal subalterno más xenófobo de todo el Santo Oficio" (*Op. cit.*, p. 131). Amb posterioritat a l'estudi pioner de J. NADAL i E. GIRALT (*Op. cit.*, pp. 85-221) —en el qual es parava atenció a la procedència, el ritme cronològic, les causes i l'ocupació professional—, un estudi particular sobre la integració dels immigrants occitans per la via del matrimoni, a través de la documentació de la parròquia barcelonina de Sant Just i Pastor (on arriben a representar un 30,2% dels marits durant el període 1577-1587), a M.A. FARGAS, "Movimientos migratorios del siglo XVI: la oleada de inmigrantes franceses y su integración en la Barcelona del siglo XVI", a *1490: en el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*, Generalitat Valenciana, València, 1994, II, pp. 785-795; sobre el Vallès, E. CANYAMERES, "La immigració francesa al Vallès Occidental (s. XVI-XVII). Quatre exemples locals: Sabadell, Sant Cugat del Vallès, Sant Julià d'Alta i Sentmenat", a *Arraona. Revista d'Història*, 15 (1994), pp. 9-25; i per al cas de Perpinyà, sobre les parròquies de Sant Jaume, Sant Joan i la Real, a R. BES, *Op. cit.*, apèndix IV. La darrera aproximació optimista al problema, obra d'A. SIMON, presenta un quadre de factors d'integració i rebuig basat en tres pilars: el ràpid i intens mestissatge amb la població autòctona, una fàcil integració al món laboral i una bona integració a la vida parroquial, tant al camp com a ciutat. Esmenta igualment elements de rebuig, que considera cal adscriure a les contradiccions pròpies d'una societat conflictiva com la catalana: és clar que en cas de crisi eren els elements més febles del cos social els primers a rebre ("El creixement poblacional...", pp. 89-98). Una aproximació al fet de l'emigració occitana a Catalunya des de "l'altre" punt de vista, a C. BOURRET, *Op. cit.*, pp. 239-249. Sobre la immigració francesa a Aragó, amb la consideració també dels factors d'inscripció i exclusió, C. LANGE, *Op. cit.*, pp. 131-138.

²⁵² Pel setembre del 1555 trobem ja publicada a Manresa una crida d'expulsió per manament del Capità general, "sots pena de ésser assotats públicament y de galera perpètua", contra tots els naturals de França entrats al Principat durant els dos darrers mesos "que no se haurán registrat o notats per son nom en la cort del veguer" (F. RAFAT, *Masos, safrà, occitans i pesta negra. Estudis d'història de la Catalunya central*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1993, p. 47). A. BACH ha analitzat la procedència, els oficis, la condició familiar i econòmica, i la distribució territorial a la seva arribada, a partir de la documentació notarial i parroquial del Solsonès, la Segarra i l'Urgell. Les mesures d'integració i rebuig s'alternen: si bé el 1591, temps de dificultats, s'ordena la seva expulsió de Cervera, una confraria els agrupa d'ençà del 1563 ("La immigració francesa al Solonès, la Segarra, l'Alt i Baix Urgell (1500-1639)", a *Miscel·lània. "De les terres..."*, p. 30). J. NADAL i E. GIRALT detectaren la constitució de fins a 36 confraries o associacions pietoses d'estrangers a la diòcesi de Barcelona només entre 1588 i 1607 (*Op. cit.*, pp. 102-104).

²⁵³ AGS, Consejo de Estado, lligall 342, doc. 121. A Aragó, l'arribada d'immigrants era justificada en la feble demografia. Així, el lloctinent comte de Sástago afirmava el 1583 que "*este reino es pobrísimo de gente que si no fuese por la extranjera que entra de Gascaña entra no se podría vivir, porque no habría quien guardase los ganados, ni sirviese a los que no pueden estar sin servicio, ni haber quien labrara la tierra*" (A. GIMENEZ SOLER, *Las alteraciones de Aragón en tiempo de Felipe II*, Biblioteca de Autores Aragoneses, Ediciones Aragonesas, Saragossa, 1916, p. 51).

²⁵⁴ Una mena de camps de concentració? (ACA, Cancelleria, 4769, f. 31v).

²⁵⁵ ACA, Generalitat, 1099, f. 204.

Si les fronteres polítiques constituïen un clar motiu d'exclusió per als immigrants, les de la intolerància religiosa impedièn també encara la plena integració dels descendents dels jueus establerts a Catalunya. Les pràctiques de neteja de sang per a l'ocupació dels oficis públics, fossin del rei o de la terra, apareixen encara plenament vigents a la Catalunya de finals del Cinccents.²⁵⁶

Les Corts de Montsó del 1585 visqueren l'intent d'establiment legal de l'exclusió dels descendents de "jueus, moros [y] conversos" de qualsevol ofici del rei a Catalunya —especialment els de governador, doctor del Reial Consell i altres oficis de jurisdicció—, per això com tots els seus titulars "deuen ésser apartats de tota sospita y màcula de llinatge". Tot i la insistència dels estaments, amb la ciutat de Barcelona al capdavant, la qüestió acabà embarracant en el tràmit de la discussió, sobretot davant l'oposició del monarca. Felip II garantí als estaments cura a l'hora de proveir els seus oficis de "persones de sang límpia", però afirmà que per "llevar escàndol" no era convenient promulgar constitució al respecte.²⁵⁷ Els candidats als oficis de la Diputació van viure un control més efectiu de la seva puresa d'origen, començant per aquells als quals es podia relacionar amb els estigmes tradicionals del judaisme: així, per exemple, entre els requisits per als oficials encarregats del control de la venda dels safrans, la Diputació inclourà el 1578 l'obligació que cap jueu no pugui intervenir en "pesar, carregar, ne en alguna manera contractar en les compres y vendes de dits çaffrans, sots pena de cent lliures".²⁵⁸

Entre els exclosos de la societat urbana cal comptar també amb els esclaus, força presents a la Catalunya del nostre període, sobretot com a resultat de captures de tripulacions piràtiques turques o berberesques.²⁵⁹ Els sabem, per exemple, al servei d'alts oficials reials com els secretaris Saganta i Gassol: la primavera del 1573 el consistori de la Diputació alertà tots els diputats locals de frontera dels Comtats —escenari central dels intents de sortida del país— per tal que detinguessin en la seva fugida alguns dels seus esclaus.²⁶⁰ Els principals senyors de vassalls i militars catalans disposaven també amb freqüència d'esclaus al seu servei. Els primers dies del 1588, per exemple, el Consell vigatà informà de la fugida de les presons de la ciutat de l'anomenat "metge moro", un esclau fugitiu propietat del vescomte de Canet que havia estat inicialment capturat a la capital osonenca. Els veiem igualment en possessió dels nous grups socials emergents relacionats amb el comerç, com ara el financer-mercader Miquel Maduixer qui el 1585 llogà a la Diputació, juntament amb la vídua Rovira, dos esclaus negres per tal que actuessin com a tabalers a cavall el

²⁵⁶ Durant les Corts del 1563-1564 els estaments reclamaren l'aplicació del capítol 26 del 1542 segons el qual s'exigia que entre els escrivans o notaris dels negocis criminals de l'Audiència "tots los qui venen de llinatge de conversos, axí de part de pare com de part de mare [...] sien totalment expellits" (AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-71, s.f.).

²⁵⁷ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 537, 616v i 636v; i *Registres de deliberacions*, II-94, f. 147. Barcelona tornarà a la càrrega durant les Corts del 1599 insistint en que "persones de sanch no límpia", és a dir, descendents de "jueus o moros" siguin excloses dels oficis públics a Catalunya (*Ídem*, *Registres de deliberacions*, II-108, f. 270v).

²⁵⁸ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 795, ff. 57v-63. Si més no algunes de les protestes contra els oficials inferiors de la Diputació es presentaran al consistori a través d'acusacions sobre els tèrbols orígens d'aquells. És el cas de les denúncies de nova cristianitat rebudes contra un trompeta acabat de nomenar a Lleida el 1574 o el mosquet tortosí Francesc Curto, acusat de ser "christià nou" i que "fa mal son ofici", expulsat sense que se sàpiga del cert quin dels dos motius pesa més en la destitució (*Ídem*, 815, f. 123).

²⁵⁹ L'estiu del 1575 un pagès d'Argelers capturà un esclau "moro o turch que fugia a la volta de França" (ADPO, Sèrie 1B, 433, f. 368). Aquells qui eren destinats al rem a les galeres al servei del monarca eren comprats a Catalunya a principis del segle XVII per preus que oscil·laven entre 100 i 120 lliures, segons l'edat i l'aptitud física (F.F. OLESA, *La organizació naval de los Estados mediterráneos y en especial de España durante los siglos XVI y XVII*, Editorial Naval, Madrid, 1968, I, p. 479).

²⁶⁰ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 140, f. 250.

dia de la justa organitzada amb motiu de la diada de Sant Jordi. Fins i tot cal sospitar que els esclaus fossin utilitzats com a mà d'obra en els moments de màxima productivitat a les Drassanes reials barcelonines.²⁶¹

El debat assistencial i l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona

Un altre dels elements característics de les ciutats i viles catalanes de finals del Cinccents fou l'acumulació dels malalts i els pobres de solemnitat, poc alleujada a través de l'articulació d'una incipient política assistencial. El finançament i el col·lapse de l'Hospital General de la Santa Creu constituïren una de les preocupacions constants dels consellers barcelonins al llarg del darrer terç del Cinccents.²⁶² Les Corts del període tractaren la qüestió en detall: el 1585, els síndics barcelonins insistiren al rei en la demanda d'establiment d'una contribució anual de 4.000 lliures per a l'Hospital que hauria de sufragar la hisenda de la Diputació.²⁶³ Les gestions no es limitaren als síndics de la ciutat: el Capítol s'adreçà igualment durant les Corts al bisbe Loris demanant el seu suport a la proposta plantejada pels consellers barcelonins.²⁶⁴ L'ambició projecte, però, restà en poca cosa: la Cort atorgà només una subvenció de 2.000 lliures i un pagament anual de 2.200 que la Diputació —sense fer-ne cap justificació— rebaixà després a 1.200 i pagà de forma fraccionada a partir del 1586.²⁶⁵ Entre els altres hospitals que reberen assignació durant les mateixes Corts trobem la nova Casa de Misericòrdia de Barcelona, els Hospitals de Tortosa i Perpinyà, el dels orfes del Sant Esperit a Lleida, i els de Tarragona, Berga, Cervera, Vilafranca del Penedès, Balaguer, Cotlliure, Vic, Manresa, Tremp, Vilafranca de Conflent, Puigcerdà, Granollers i Tàrrrega, així com aquells “qui tenen los syndichs en les presents Corts”.²⁶⁶ Els donatius atorgats durant les

²⁶¹ AHMV, Correspondència, *Cartes trameses*, 4, s.f.; ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 149, f. 261v; i Cancelleria, 4767, f. 75.

²⁶² El 1573, per exemple, el nou equip de consellers prendrà com una de les primeres iniciatives la demanda a la cort d'una ampliació dels recursos de l'Hospital (AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-59, f. 107). A. GARCIA ESPUCHE ha fet de l'Hospital un dels símbols de la progressiva integració econòmica catalana i signe de capitalitat d'un país: el seu espectacular creixement a finals del Cinccents el converteix no en un centre només per a la ciutat sinó per a tot el Principat, amb els problemes que això reporta (*Op. cit.*, pp. 330-341). Vegeu una síntesi de la seva història a J. DANÓN, *Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona*, Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1978, 207 pp.

²⁶³ Felip II atorgà a l'Hospital a finals de juliol del 1587 —fruit tal vegada de les demandes formulades dos anys abans durant les Corts— l'anomenat “privilegi de les Comèdies”, que ja havia estat reconegut a la institució en temps del lloctinent don Hernando de Toledo. El privilegi establí l'exclusiva d'organització de les representacions teatrals com a font de finançament per a l'Hospital. Durant els anys posteriors, s'emprengueren gestions adreçades a la construcció d'un nou teatre a les Rambles, construcció finalment dirigida per Montserrat Santacana entre 1596 i 1603 (M.C. LARRUCEA, “Concesión de Felipe II al Hospital de la Santa Cruz de la exclusividad de las representaciones teatrales en Barcelona”, a *Jerónimo Zurita...*, pp. 435-439).

²⁶⁴ No estalviaven l'atac a la Diputació “considerant [...] quant ben emplehada estarà así qualsevol part que y apliquen dels supérfluos y execius gastos que sol fer lo General” (ACCB, Secretaria, *Cartes enviades*, 1584-1588, ff. 40v-41; i AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-94, f. 147v).

²⁶⁵ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 150, f. 424v. La congestió dels grans hospitals sembla afectar totes les capitals de la Corona d'Aragó: a València, la primavera del 1585 els diputats constatan igualment una situació dramàtica, amb la presència d'uns setcents malalts, que “stant en cascun llit cinch, sis y set malalts, no basten los lllits que y ha en dit Hospital, en tant que se han de posar per terra molts dels dits malalts”. Els diputats consideraven la situació de mà vista, assenyalaven les dificultats d'abastament d'aliments i medicines davant semblant atapeïment, així com la possibilitat que amb l'arribada de el calor “no-s cause alguna putrefacció de ayre y [...] se engendre alguna contagió o peste” (ARV, Generalitat, *Provisions*, 3052, ff. 78, 80 i 86).

²⁶⁶ AHCB, Consell de Cent, Corts, XVI-74, f. 514-517v.

Corts del 1599, això sí, foren considerablement incrementats, amb el repartiment de 4.850 lliures entre gairebé una quarantena de centres hospitalaris d'arreu del país (quadre 6).

Quadre 6. Subvencions atorgades (en lliures) als Hospitals del país amb motiu de les Corts de Barcelona del 1599

Lliures	Centres
780	Perpinyà
680	Hospital de la Misericòrdia (Barcelona)
300	Hospital General de la Santa Creu i Sant Pau (Barcelona) i Girona
290	Tortosa
250	Lleida
190	Tarragona i Vic
150	Vilafranca del Penedès
140	Cervera i la Seu d'Urgell
100	Balaguer, Figueres, Manresa, Puigcerdà i Vilafranca de Conflent
60	Granollers
50	Berga, Cotlliure, Salses i Tàrraga
40	L'Arboç, Argelers, Besalú, Cabra, Caldes de Montbui, Camprodon, Cruïlles, Mataró, Pals, Prats del Rei, Santpedor, Sarrià, Talam, Torroella de Montgrí, Tuïr, Vilanova de Cubelles i el Voló

Però les Corts del 1599 no es limitaren al preceptiu donatiu final, sinó que reobriren amb major intensitat el debat encetat quinze anys enrere sobre les necessitats de l'Hospital General de la Santa Creu. L'hivern d'aquell any el nombre de malalts havia superat els 470 i en el moment de celebració de les Corts la xifra no era gaire inferior. Havien arribat a morir disset malalts diaris, per quatre o cinc en el moment de la reunió dels estaments amb el rei. Bona part d'aquest atapeïment era conseqüència de l'atenció obligada a les tripulacions dels vaixells ancorats al port de Barcelona: dos anys abans havien arribat a entrar en un sol dia fins a noranta-nou soldats malalts. L'anònim plec de propostes presentat a la ciutat de Barcelona dedicà gairebé la meitat de la seva redacció a analitzar les mancances financeres del centre, “una casa de pietat, un refugi de miserables, un reparo de pobres y, al fi, una casa de Déu”. A partir de l'existència de set petits hospitals previs a la ciutat el 1401 el Consell de Cent havia decidit la unificació en un sol centre. El finançament inicial havia estat lligat a la caritat nobiliària, atès que els reis passats havien estat lliberals en la concessió de privilegis però “curts en dar-li propietats”. Les grans obres empreses al llarg del segle XV debien ésser fruit de les almoines nobiliàries, però, —com a València el 1585— “avui és que havent-hy vuy tans pobres com may y faltant les charitats venen a tenir los malalts molt mal recapte y morir-se'n moltíssims de mal govern”. Les rendes i almoines de l'Hospital no arribaven aleshores ni per pagar els aliments necessaris, de forma que no era possible comprar roba ni mantenir la netedat de les cambres dels malalts, “de hont naix lo mal olor y la brutícia, per lo qual dexen molts de visitar-los”.²⁶⁷

²⁶⁷ El memorialista justificava la necessitat de millorar el finançament en la impressionant feina de l'Hospital en servei “a tota nació de pobres”. El centre rebia els minyons sense baptisme i els batejats abandonats per mort de la mare o pobresa de la família. De fet, arribaven a l'Hospital infants fins als set o vuit anys. En arribar a aquella edat els nois eren entregats a l'aprenentatge d'algun ofici i les noies al servei d'alguna senyora de confiança. Una part de les minyones restaven a l'Hospital dedicades a preparar la roba dels malalts i dels difunts “y a son temps lo Hospital las casa, dant-los en dot una quantitat certa”.

Les despeses derivades de les activitats de l'Hospital eren considerables. Miles de lliures eren dedicades al pagament del salari i l'aliment de les dides encarregades tant de la cura dels minyons com de la de molts infants abandonats (no només a la ciutat de Barcelona, sinó també en un radi d'entre nou i deu llegües al voltant). A part d'alguns oficis de gestió administrativa de l'Hospital, el personal encarregat de l'atenció dels malalts era nombrós: catorze capellans amb el seu prior i els oficials laics, metge, apotecari, barber, forner, sabater, sastre, hortolà, carreter, pares de les cambrades, cambrers, pares d'orats, mares d'orades, mares de dides, mares de donzelles, mares de Santa Eulàlia, mares de les febres i cambres per a les malaltes.²⁶⁸ Evidentment, l'Hospital es veia obligat a una enorme despesa en l'adquisició de blat, carn, vi, oli, llenya, medicines, roba, etc. A parer del memorialista la situació del centre s'havia vist deteriorada durant els darrers vint anys, quan les entrades procedents de les caritats havien reulat més: els militars i ciutadans barcelonins havien abandonat gairebé del tot el costum de visitar l'Hospital, “que estiga ara lo cavaller y lo ciudadà, y lo senyor de vassalls tres y quatre mesos sens venir a visitar-lo, però que dich tres mesos, hòmens y ha molt arrendats que en dos anys no s'í són vists una volta, y si no'l vehuen com ne tindran pietat”. Semblants judicis mostraven un canvi de sentit en el tractament modern de la pobresa —de la caritat al finançament públic— i constituïen alhora una mostra dels nous valors més lligats a l'èxit material dels grups socials emergents.

El memorialista denuncià, per aquest motiu, el contrast entre els costums caritatius i morigerats d'altres temps i els excessos presents, derivats d'un major benestar econòmic, en els quals predominava “lo amor propi, la estima de sí mateix y lo regalo”. Els cavallers s'honoren en cobrir les parets de les seves cases de dol o en vestir de seda i fins d'or i plata a servidors i patges en temps de goig, “la meitat d'ells, a voltes, gavatzos i borratxos”. El monarca en les seves visites, els barons, cavallers i ciutadans, organitzen festes, tornejos, justes, saraus, bodes de grans vassalls i comèdies, i atès que es diverteixen prou “també és rahó, y molta més, vagen als hospitals”. I encara que no entressin a les cambres dels malalts per por al contagi, seria bo que passegessin pels patis de l'Hospital i parlessin amb els seus oficials i servidors a fi de copçar llurs necessitats. El memorialista no s'estigué fins i tot de criticar els nous hàbits religiosos dels privilegiats, fins i tot amb una implícita crítica al cerimonial de les entrades reials a la ciutat: atès que els reis i grans senyors no dubtaven a visitar les catedrals “ahont se celebren los officis ab gran solemnitat”, visitar els nous monastirs de frares —“perquè allí no falta cantòria y música”— i “casa de devoció com és Montserrat, ahont són rebuts ab auctoritat y magestat, tractats ab regalo”. Atès que rebien aquestes atencions, era just que no oblidessin els pobres: “pus visiten les cases riques de Déu, vagen també a véurer les cases pobres del mateix Déu”. Catedrals, nous monestirs i centres devocionals no es trobaven mancats de rendes i donatius, a diferència de l'Hospital: a Montserrat “nostra Senyora cura molts malalts ab miracles, però aquí, en lo Hospital, no'ls vehem curar sinó ab medicines”.²⁶⁹ La crítica als canvis socials i culturals dels nous temps era servida.

---

²⁶⁸ Una relació dels 28 “oficials” de la casa, des del prior a la cambrera de les dides, entre 1564 i 1572, a J. DANON, *Op. cit.*, pp. 57-58.

²⁶⁹ ACV, Calaix 39, núm. 24, s.f. Segons sembla una fundació particular havia permès iniciar el 1596 les obres d'una nova sala de convalescència que no s'acabà fins gairebé un segle més tard (R. GARCÍA CÁRCEL, *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, Ariel, Barcelona, 1985, II, p. 92).

Cultura i moral en temps de mutació: la festa popular i les celebracions dinàstiques

La societat catalana del Cinccents es recomposà dels efectes de la crisi del segle anterior a través sobretot de les activitats dels nous grups socials emergents gràcies al comerç i a l'ocupació de noves parcel·les de poder polític. El creixement econòmic de les dècades centrals del segle XVI possibilità la consolidació d'una classe mitjana urbana amb aspiracions polítiques que donà als seus fills la possibilitat d'estudiar dret o teologia i que creà una nova moral, com hem vist, molt més apegada als valors materials individuals. Una societat, però, en la que convivien vells i nous valors, i en la qual l'excés donava color a molts dels actes de la vida.²⁷⁰ Les manifestacions més virulentes d'aquesta sensibilitat preocuparen les autoritats. Així, si una de les característiques del desenvolupament agrari i urbà de la segona meitat del Cinccents fou la proliferació de les tavernes com a espai de relació, el Capítol de Vic no dubtà a demanar, durant les Corts del 1599, la creació de legislació contra l'alcoholització que comportés una multa per embriaguesa i sancions per als taverners responsables dels excessos en el consum. Es lamentà també durant les Corts que “lo sanct nom de Déu may fonch tant jurat com lo dia de vuy, juran-lo per mala costum”. Un context, doncs, en el qual la imposició dels valors de la reforma catòlica es produí amb notable dificultat, barrejat amb comportaments bé d'antiga religiositat, bé directament pagans.

El 1575, per exemple, el sínode diocesà barceloní disposà que els joglars, amb els seus “tamburinos” i cornamusses no sonessin en el moment de l'ofertori de la Missa, sinó que ho fessin “manestrils, los quals serveixen de òrguens”. Decidí també denegar les llicències atorgades fins aquell moment als fadrins i casats del deganat del Penedès per tal que en temps de quaresma anessin per les masies “sonant y ballant los cascavells” amb l'excusa de demanar caritat, atès que entre les cançons en honor a la Verge Maria “y mesclen coses deshonestes y profanes”.²⁷¹ Evidentment, la barreja d'elements de religiositat i de disbauxa pròpia del catolicisme popular cinccentista incomodava les autoritats i les obligava a prevenir els excessos que es repetien any rera any durant algunes festivitats. En preparar la festa de Nadal del 1581, per exemple, el bisbe barceloní Joan Dimes Loris publicà una ordinació contra els embossats, persones “descuydades tant del temor de Déu y de ses pròpies conciènties com de la honrra y reverència que's deu a sos temples”, que perturbaven el desenvolupament dels oficis religiosos a la catedral i altres esglésies “tirant certes pilotetes ab canons de vidre ho de altra matèria a les cares dels predits hoynts, assenyalamment de les dones”. Alhora, les velles creences continuaren gaudint de bona salut: si més no ho demostra el fet que el bisbe de Barcelona fes publicar el 1586 una constitució de Sixte V contra tots aquells qui exerceixen “la art de la astrologia judiciària, y qualsevol, altre género de adivinar”, i contra els lectors i posseïdors dels seus llibres.²⁷²

---

²⁷⁰ Uns canvis que es produïen en el context de la Contrareforma: a Catalunya com a la resta d'Europa, s'intentava imposar “una nova estabilitat social i moral” (H. KAMEN, *Op. cit.*, p. 8).

²⁷¹ ADB, *Acta Sinodalia*, 1, f. 43.

²⁷² ADB, *Registra communium*, 67, ff. 88 i 89.

La festa constituí un element destacat a l'hora de verificar el manteniment dels vells ritus en els temps inicials de la reforma catòlica, així com per constatar les interferències dels poders públics en la cultura popular. Associat indistriablement amb ella, encara avui, trobem l'ús de la pólvora i el llançament de coets tronadors i voladors. Totes les disposicions, que no són poques, adreçades al seu control van fracassar al llarg del nostre període. Així, per exemple, el 1561, davant "lo gran abús se fa en dita ciutat de tirar coets", el Consell de Cent optà per prohibir la fabricació, compra-venda i llançament dins la ciutat, tant de dia com de nit. Cal posar en quarentena, però, l'aplicació real de semblant mesura, atès que pel maig del 1570 la Vuitena de guerra de la ciutat lamentà el fet que bona part de la pólvora de la qual s'aprovisionava Barcelona acabés gastada en el llançament festiu i incontrolat de coets fent "molts danys y de poder causar alguns incendis".²⁷³ A més dels coets, l'afició a la pólvora es manifestà també, aleshores com avui, en l'ús festiu de les armes de foc: el 1573, per exemple, la universitat de la Bisbal comprà la pólvora necessària per tal que vint-i-cinc homes desapareixin les seves armes a l'aire "quant lo senyor bisbe vingue pendre possessió".²⁷⁴

A les autoritats religioses posteriors a Trento no els resultà gens fàcil expulsar la pólvora dels temples. El Concili provincial tarragoní prohibí amb pena d'excomunicació (1566) els trets d'arcabús i el llançament de coets dins les esglésies i durant els pelegrinatges "per llavar lo desconsert de les processons y la devotió de la gent, y la inquietut y dany que causen [...], axí en naus y galeras artificials que's posen axí en les yglésies com en los carre[r]s per los quals passa la professó, com ab altres artificis o inventions".²⁷⁵ Les prohibicions afectaren també l'entrada d'armes als recintes religiosos, com ara quan el bisbe de Barcelona prohibí (1587), com a senyor jurisdiccional del Montmell, el port de pedrenyal parat o desparat, específicament "dins la yglésia ni fossar de dita vila".²⁷⁶ Les autoritats civils pugnaren igualment per separar el port d'armes dels aplecs festius, a fi d'evitar que les rixes pròpies de l'usual abús de l'alcohol derivessin en enfrontaments violents. El 1583, a petició del batlle de Rubí, la Diputació renuncià el dia de la festa patronal de la vila al dret dels seus oficials al port d'armes, de forma que "en la sglésia y plaça de Rubí per la festa, ballades y altres aplechs de dit die" els oficials locals del General hi assistissin desarmats.²⁷⁷ Amb la pólvora, el ball constituí l'altre element essencial i polèmic de la festa popular del període. Com en el cas de la primera, les ordinacions prohibitòries del govern barceloní sobre el ball a la ciutat, tant de dia com de nit —gairebé sempre unit al costum de

²⁷³ Renunciant a la prohibició total, la Vuitena es conformà amb que aquella es fes efectiva si més no durant l'estiu, a partir de la vuitena del Corpus, a pena de deu lliures i deu dies de presó contra els contrafactors (AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, IV-18, f. 106v; i *Registres de deliberacions*, II-79, f. 60).

²⁷⁴ AMBE, *Llibre d'acords i resolucions*, 1563-1608, f. 135v.

²⁷⁵ ADB, *Registra communium*, 69, f. 169.

²⁷⁶ H. KAMEN interpreta aquestes prohibicions com un dels signes que manifesten la voluntat de la Contrareforma de delimitar clarament espais religiosos i profans, trencant una pràctica que portava alhora a l'administració dels sagraments fora de l'església i a la pràctica de ritus profans —del ball a la trabucada— dins dels temples. Un altre exemple en seria la prohibició del bisbe de Barcelona (1598) que el clergat de la seva diòcesi "ni en la primera missa ni en altre temps ballen" (*Op. cit.*, pp. 253-256).

²⁷⁷ ADB, *Registra communium*, 68, f. 19; i ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 800, ff. 23v-24v. A Terrassa el 1582, les autoritats extremen les mesures preventives davant la possibilitat que els balls nocturns previstos esdevinguin escenari de confrontació "per star la dita vila y terme de Tarrassa ab algunes qüestions y males voluntats". Per evitar una confrontació en la que segons sembla era implicat, el batlle local havia decidit no assistir al ball les tres nits de carnestoltes, mentre els consellers organitzaven una guarda armada per a la festa "per lo qual en dita plassa no s'i mogué ningun avalot ni brega" (AHPB, Pau Calopa, *Plec d'escriptures soltes*, 1582-1583, lligall 14, s.f.).

disfressar-se, no només per carnestoltes, sinó també en molts altres moments de l'any—, s'anaren succeint, cal suposar que sense gaire èxit atesa la seva reiteració, entre 1563 i 1589.²⁷⁸

Molts consells municipals comprovaren any rera any la seva incapacitat per fer efectives les prohibicions dels balls de carnestoltes, així com el fet que la seva repetida manifestació d'impotència donava un cert sentit popular reivindicatiu a la celebració, en contestació oberta a l'autoritat. Només alguna abrandada predicació, com la del caputxí que el 1587 aconseguí convocar deu mil persones a Perpinyà per participar d'una processó expiatòria, aconseguien apaivagar la disbauixa.²⁷⁹ Pel febrer del 1589, els còsols tarragonins optaren definitivament per admetre-hi la celebració, segurs que era millor encarrilar que reprimir: “la experiència mostra que més mals y majors inconvenients y danys se segueix en no haver-hi valls y bullícias públicas que havent-n'í”. Els còsols tarragonins parlaren guiats de l'experiència, almenys si tenim en compte el “avalot ho cars” que succeí a Valls dos anys després, en prohibir el Consell les festes de carnestoltes. Ignorant la prohibició molts vallencs “ballaren y volgueren preténdrer de ballar ab dansa formada per la vila”, llicència a la qual la lloctinència respongué amb una munió de processaments de regalia i amb el permís al seu baró, l'arquebisbe tarragoní, per tal que capturés els responsables i els fes tancar al castell de Constantí.²⁸⁰ En contrast amb el prohibicionisme dedicat a les celebracions festives populars, els motius de festa relacionats amb la monarquia autoritzaren manifestacions molts semblants a les que hem vist fins ara perseguides. L'afany de control de la festa per part de les autoritats resta, doncs, plenament de manifest. Al respecte existeixen diversos exemples: durant la celebració del naixement de l'infant Ferran el 1572 la Diputació gastà 115 lliures en la fabricació a mans d'un apotecari de l'enorme quantitat de 9.600 coets, a parts iguals tronadors i voladors, establint “que los dits cohets sien distribuïts y repartits entre les persones y per les parts o porcions continuades en un memorial”. Es tractava tal vegada de traslladar a la festa les diferències socials i de traduir en soroll el progrés social dels nous sectors emergents a la ciutat.²⁸¹

A més de les festes directament derivades dels esdeveniments vitals de la família reial o les victòries militars de la monarquia, l'altre motiu freqüent de celebració oficial es suscitava amb

²⁷⁸ AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, IV-18, f. 141; i IV-21, f. 174v. J. REGLÀ assenyala l'existència d'aquestes prohibicions —especialment durant el darrer quart del segle— “pel fet que sovint desemboquen en batalles campals” (*Els virreis...*, p. 61). No debien incloure, però, les celebracions carnavalesques celebrades privadament als palaus de l'elit barcelonina i documentades ja des de finals del Cinccents, amb una neta separació de les celebracions populars (J. AMELANG, *La formació de una classe...*, pp. 189-190). A València, una crida virregnal del setembre del 1578 prohibí el trànsit per la ciutat sense llum “après que la campana vulgarment dita del Seny haurà sonat”, és a dir, a partir de les vuit entre els mesos d'agost i febrer, des de les nou entre març i maig, i des de les deu el juny i el juliol (BC, Fullets Bonsoms, 6.592).

²⁷⁹ R. SALA, *Dieu, le roi, les hommes. Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*, Editorial el Trabucaire, Perpinyà, 1996, p. 327.

²⁸⁰ Abans que es fessin efectives les detencions el Consell general vallenc gestionà davant l'arquebisbe, a principis del 1592, la concessió d'una remissió general, perquè “fent-se el contrari serie ocasió de grans avalots y scàndols”, tràmit que no impedirà les captures i una dilatada negociació posterior per posar-hi la pau definitiva (AHT, *Acords municipals*, 142, f. 73; i AHCv, *Llibre de Consell*, 472, ff. 190-191 i 195). Sobre la litigiositat derivada del propòsit baronal del control de festes i ballades populars, vegeu J. OLIVARES, *Op. cit.*, pp. 335-336.

²⁸¹ A més de la pólvora, les festes barcelonines del 1572 incorporaren l'actuació al llarg de tres dies pels carrers de Barcelona de vint cobles formades per gairebé un centenar de joglars, així com la celebració d'una justa que enfrontà les quadrilles encapçalades pels senyors don Guerau d'Alentorn i don Francesc Desbosch i Santvicens (ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 139, ff. 782 i 822).

l'arribada a la ciutat de Barcelona de personatges il·lustres. Pel febrer del 1585, l'arribada dels ducs de Savoia suposà per a la Diputació una notable despesa repartida entre les “alimàries” i el pagament de divuit cobles de sis, cinc i quatre músics que sonaren per places i carrers de la ciutat dia i nit al llarg de tres jornades.²⁸² Les despeses acumulades per la Diputació arribaren aviat a les 2.200 lliures i les del Consell de Cent es quantificaran en 2.800. Res, però, en una carrera extraordinària de despesa festiva, comparat amb les 26.000 lliures —encara que incloïen certes obres d'embelliment al portal de Sant Antoni— que la ciutat reconegué haver gastat en el finançament d'alimàries amb motiu de la visita del comte de Barcelona Felip II aquell mateix any. Una comissió específica de la ciutat dirigí les celebracions, amb un gran “sarao de dames” a la Llotja com a element central de la festa, ornat “ab molta música y collatió fins en doscentes bassinas”, durant el qual es féu que el gran sortidor de la font ragés vi blanc.²⁸³

El control institucional del joc, les apostes i la prostitució

Com en el cas de la festa, el joc fou una de les aficions populars de taverna que les autoritats i els grups privilegiats més que a desarrelar es mostraren sobretot interessades a controlar i esprémer del punt de vista fiscal. Les Corts del 1585 fixaren una severa legislació restrictiva que aviat topà amb els interessos bastards de molts oficials: les instruccions entregades als síndics perpinyanesos van incloure un capítol contra la “tafureria” i els jocs de daus, en el qual es denuncià el fet que els oficials reials a la vila, a canvi de diners, permetessin posar taules públiques de joc “per cases, per carreres y plasses”.²⁸⁴ Els suborns a les autoritats per aconseguir que fessin la vista grossa semblen haver estat comuns arreu. Ocasionalment, l'exhibició pública del joc reculà i es concentrà en determinats indrets ben coneguts: a Barcelona, “ciutat de les tavernes”,²⁸⁵ l'estiu del 1586 els consellers ordenaren l'enderroc d'algunes barraques de pescadors situades “a mar” al costat del baluard i la muralla, convertides en centres de joc i prostitució. En qualsevol cas, la prohibició selectiva durant les Corts de Montsó de diversos jocs de cartes i naips —cartilla o carta girada, gresca i dobladilla o cornutí— i l'autorització d'altres “ab diners comptants y no a fiar”, sembla

²⁸² Tanmateix, les festes oficials organitzades a la ciutat foren sabotjades —entre la manifestació de misèria i la contestació política—, per alguns que es dedicaren a “saquejar lo pont s'era fet per deslberatió del Consell de Cent jurats per la entrada del sereníssim duc de Savoya”. Els “lladres” s'emportaren a més de la fusta els draps que guarnien el pont, així com els “adrosos” fets per decorar la portalada, a més de desmuntar pràcticament l'estructura, fent que molts —començant per les autoritats militars de les Drassanes— aprofitessin per endur-se la fusta (AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-108, ff. 126 i 164).

²⁸³ ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 149, ff. 152 i 153v; i AHCB, Consell de Cent, *Registres de deliberacions*, II-94, ff. 45 i 152v.

²⁸⁴ ACP, 112 EDT 13, f. 16v. A la proposta legislativa dels estaments la crítica citada de Perpinyà era plenament recollida, assenyalant com a beneficiaris del joc “alguns oficials preheminentes de vostra magestat en lo dit Principat y Comptats”. Es criticà el fet que aquells cobressin composicions ilegals tant als jugadors com als propietaris de les cases on eren practicats. La decretació reial al capítol del joc mirava de negar la proximitat dels qui “sostenen moltes cases que ja comunament se diuen de vici”. Si es tractava d'oficials reials, calia afirmar que ho eren de rang inferior, “adverteix que s'leven les paraules preminents” (AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 544v-546v, 618 i 624). Finalment, el capítol 10 denuncià el “mal exemple de alguns a qui tocava prohibir semblants excessos”, rebutjà els daus i determinats jocs de cartes i establí que caldria jugar amb diners comptants i no a fiar (*Constitucions y altres drets...*, p. 435).

²⁸⁵ Segons l'expressió emprada per A. GARCIA ESPUCHE per referir-se a la multiplicació de l'obertura d'aquesta mena de locals: entre 1601 i 1608 comptabilitza més de mig miler d'hostals i tavernes oberts a Barcelona (*Op. cit.*, pp. 330-341).

haver tingut un èxit molt relatiu: el 1595, els jurats de Reus continuaven lamentant el “gran abús de jugar” de molts que acaben jugant-se allò que no tenen “y moltes cases van a total perdició”.²⁸⁶

Si més no a partir del 1588, la lloctinència començà a encarregar als jutges reials enviats arreu del país per garantir l'ordre públic que actuessin contra les cases de joc, tafureria i altres vicis.²⁸⁷ Tot i la feina de desarrelament promoguda també per molts governs municipals,²⁸⁸ el joc fou impulsat sovint per col·lectius itinerants com ara els militars: l'octubre del 1596, per exemple, els cònsols tarragonins intervingueren contra els abusos localitzats a l'Hostal d'en Guia, seu d'una bandera d'allistament, on amb aquella excusa hi acudien nombrosos menestrals de la ciutat “y allí se juguen lo que tenen y no tenen”.²⁸⁹ Els deutes del joc, a més, foren causa de robatoris i de la conversió dels jugadors en fugitius de la justícia (almenys, aquesta és la visió que el 1592 la lloctinència ofereix als seus oficials locals a Sabadell). Encara bona part de les notícies relacionades amb el joc es refereixen igualment a l'exercici de la prostitució dins els mateixos ambients. Al respecte, l'anònim memorial que hem citat repetidament amb propostes per a les Corts del 1599, enfatitzà la importància que les grans viles i ciutats del país encarreguessin a un o dos cirurgians finançats pels municipis la realització periòdica d'un examen de “les males dones y cantoneres, si estan sanes o malaltes en llur cos”, per tal d'impedir que les malaltes, especialment les afectades per l'anomenat “mal francès” continuïn prostituint-se.²⁹⁰

Com la pràctica del joc o la prostitució, la de les apostes fou també limitada per l'autoritat pública, encara que amb la mateixa temptació per part d'aquella i d'altres institucions eclesiàstiques i seculares de fer-les servir com a via alternativa d'ingressos. Així, per exemple, el 1568 el prior del Temple a Perpinyà rebé llicència per organitzar una joia o sorteig amb la justificació de subvenir a les necessitats dels pobres d'aquella “seglésia y casa”.²⁹¹ Alguns organitzadors prenién els diners i dilataven després la celebració del sorteig, amb l'objectiu de fer-los rendir entretant uns sucosos beneficis.²⁹² Encara més perilloses resultaren moltes d'aquestes apostes dotades d'un caràcter

²⁸⁶ Els jurats demanen al batlle local que actuï contra els jocs prohibits per constitucions com ara les citades “gresca y canfila”, atès que no és possible fer-ho, com voldria la universitat, contra “los demás jochs de billes, flux y altres jochs de pasatems” que es consideren massa lligats a la celebració anual de les festes (AHCR, *Actes municipals*, 2/1/2/10 (1593-1610), s.f.). Per al cas castellà, J. DANVILA cita disposicions contràries al joc durant el regnat de Felip II als anys 1558, 1575, 1586 i 1593 (*El poder civil en España*, Madrid, Imprenta y fundición de Manuel Tello, 1885-1886, II, pp. 384-385).

²⁸⁷ “Y los que trobarà culpables [diuen les instruccions] farà pèndrer y portar en los càrcers reals de la present ciutat, y farà d'ells tal procés que puguen per ell ser condignament castigats” (ACA, Cancelleria, 4760, n.i.).

²⁸⁸ En nomenar batlle del seu lloc i terme de Vernet la vila de Perpinyà inclogué als seus poders i a la crida de nomenament el 1595 l'ordre d'actuar contra tots els vilatans que sospités jugadors de daus o altres jocs de tafureria o prohibits (ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 51, f. 225).

²⁸⁹ AHT, *Acords municipals*, 145, f. 31.

²⁹⁰ El memorialista defensà igualment la conveniència de limitar als majors de divuit anys l'entrada “en casa pública de dones errades”, per causa que molts “s-i perden ans de la crexensa, y primer són desfets que no fets”. A més, proposà que un porter reial a sou de la ciutat s'encarregués del control d'accés als locals, l'existència dels quals no era pas qüestionada (ACV, Calaix 39, núm. 24, s.f.). Una aproximació a la situació finisecular, caracteritzada per la voluntat del govern municipal de garantir el control sanitari de la pràctica de la prostitució a través de la seva reclusió als bordells, a A. ALONSO, “Enclaus espacials de la prostitució a la Barcelona del segle XVII”, a *Actes del V Congrés Internacional d'Història Local...*, pp. 421-431.

²⁹¹ Sembla que, després de recollir una notable quantitat de diners de part dels apostants, el prior havia “sobressegut en lo fer de dita joia”, embotxacant-se els diners. El rei li ordenà executar-la en el termini d'un mes (ACP, *Llibre de provisions*, 112 EDT 5, f. 410).

²⁹² Un dels capitols del redreç del govern perpinyanenc el 1573 inclogué la prohibició d'utilitzar els diners dels dipòsits, amb la finalitat d'evitar que desapareguessin sense pagar els premis compromesos (ACP, *Llibre vert major*,

merament espontani, la qual cosa obligà per exemple els còsols de Perpinyà (1569) a prohibir expressament als corredors de la vila el seu encant, crida o publicació sense prèvia llicència de les autoritats municipals, encara que els mateixos còsols reconeixien que per constitucions totes les llistes eren prohibides, a excepció de les autoritzades per la lloctinència i registrades per la Cancelleria.²⁹³

El desig de centralització del control a mans de la lloctinència, lluny d'haver comportat una eradicació dels abusos, més aviat tendí a fer-los encara més punyents. Si més no, aquesta és la impressió que s'obté de les queixes de la ciutat de Barcelona el 1569 contra el secretari reial encarregat de la negociació de les llicències d'aposta, Antoni Viladamor. La prodigalitat del secretari era tal que "may està sens llistes la present ciutat", de forma que durant l'any en curs "se ha fet maior excés que may se sie fet".²⁹⁴ La situació degenerà fins al punt que la ciutat reclamà directament a Felip II vuit anys després, la primavera del 1577, una prohibició general de la realització de llistes. Una petició reiterada pels estaments durant les Corts del 1585, amb l'excepció de les llistes sobre extracció de diputats del General, de què parlarem més endavant.²⁹⁵

Es pretenia així posar fre a una generalització de les apostes que havia començat amb el pietós motiu "que lo que guanyen los qui fan aquells serveix per certes obres pies". A la pràctica, però, havien servit per fer mal als menestrals "y a diverses dones, així casades com altres", les quals per tal de poder apostar havien venut les seves propietats i havien arribat a prostituir-se.²⁹⁶ Diverses notícies de la dècada dels noranta, però, posen de manifest el fracàs de la legislació prohibicionista aprovada el 1585, a través del capítol 5 de l'estampació del 1587. L'estiu del 1591, per exemple, el Consell especial de Valls ordenà la publicació d'una crida on s'establí l'obligació d'obtenir llicència dels jurats de la vila per fer joia, fet que demostra la continuïtat de les apostes descontrolades. El mateix text de la crida censurà la seva proliferació afirmant que "se trauen joyes cadaldie". A Valls, el govern municipal lluità per retenir les facultats de control damunt les apostes en competència amb el procurador reial local, acusat d'apropiar-se una facultat de concessió "com de abans semblants licències les concedien los jurats".²⁹⁷

L'autèntica apoteosi de les apostes a la Catalunya de finals del Cinccents es produïa cada tres anys amb l'extracció dels nous diputats i oïdors de la Diputació del General.²⁹⁸ Es tractava de la llista

---

112 EDT I, f. 312v). Amb motiu de la celebració de les Corts del 1585, els còsols de Perpinyà aconseguiran finalment un privilegi pel qual s'obligarà els organitzadors a dipositar tots els diners rebuts de joies a la Taula comuna de la vila, a fi d'assegurar la seva total integritat (*Ídem*, ff. 352-355).

²⁹³ ADPO, *Llibres de totis*, 112 EDT 48, f. 4. Els estaments havien demanat al rei durant les Corts del 1552 la prohibició total de les llistes: el príncep Felip, però, es limità a vedar aquelles que no fossin expedides per la Reial Cancelleria i encarregà el lloctinent "que no-s fassan sinó ab molta causa" (*Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del Capítol de LXXXII de les Corts per S. C. y R. Majestat del Rey don Phelip IV Nostre Senyor celebrades en la Ciutat de Barcelona any MDCCII*, Casa de Joan Pau Martí y Joseph Llopis, Barcelona, 1704, pp. 69-70).

²⁹⁴ AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-58, ff. 144-150.

²⁹⁵ AHCB, Consell de Cent, *Corts*, XVI-74, ff. 538v-539, 617 i 624. L'argumentació prohibitiva apel·lava al fet que "del arbitre reservat [el 1552] al loctinent general, en concedir que-s façan listas, se ha seguit molt gran abús" (*Constitucions y altres drets...*, p. 70).

²⁹⁶ AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-60, ff. 155-156.

²⁹⁷ AHCV, *Llibres del Consell*, 472, f. 182. El 1593 el lloctinent exigí també al procurador reial tarragoní informació sobre els rumors d'abusos en les "joyes o sorts" organitzats a la ciutat pels frares del monestir de Sant Francesc de Paula (ACA, Cancelleria, 4763, n.i.).

²⁹⁸ A la República de Venècia les apostes sobre les eleccions dels membres del *Consiglio Maggiore* centaven l'interès dels jugadors fins a la seva prohibició al XVII (P. BURKE, *Venecia y Amsterdam. Estudio sobre las élites del siglo XVII*,

més important pel que feia al volum total d'apostes esmerçades. Controlar la seva celebració i la percepció de les apostes es convertí en objectiu cobejat. L'estiu del 1578, el consistori protestà al rei pel fet que a la ciutat de Barcelona i a molts altres punts del país, el secretari del lloctinent, sense llicència reial, publicava gran nombre de llistes sobre l'extracció dels diputats —calculades en més de 200 arreu del país— “exhigint per aquest medi moltes quantitats de dinés dels poblats en dit Principat y Comtats”, fetes “com a persona privada y sens tenir dita concessió”.²⁹⁹ Si la Diputació protestà contra les activitats recaptatòries del secretari virregnal Sebastià Costa, Barcelona es queixà per les mateixes dates de la concessió de llicències per a l'extracció per part del governador i els seus oficials.³⁰⁰ Fos qui fos el receptor ocasional, el cert és que els rendiments de les llistes sobre l'extracció dels diputats anaren a raure a mans de la reial tresoreria, encara que sovint, no sense dificultats.³⁰¹ D'ençà del 1596, l'organització de les llistes passà de mans del secretari a les del regent la tresoreria, com veurem un dels oficis emergents dins l'administració reial a Catalunya.³⁰² En tot cas els encarregats de pagar els encertants foren els organitzadors de les llistes per delegació de la reial tresoreria, restant aquella com a darrera instància dels recursos presentats per aquells.³⁰³

Gedisa, Barcelona, 1996, p. 119). Una primera aproximació al tema a Catalunya, a A. DE FLUVIÀ, “El pacte de joia, un curiós precedent de les apostes d'avui en la Barcelona del segle XVI”, a *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XII (1974), pp. 49-76.

²⁹⁹ ACA, Generalitat, *Lletres trameses*, 794, ff. 184-185v; i DGC, II, pp. 554-555 i 557.

³⁰⁰ AHCB, Consell de Cent, *Registre de lletres closes*, VI-61, f. 21v. El notari i escrivà major de la governació presentarà greuge particular durant les Corts del 1599 pel fet que tot i haver despedit totes les llistes de diputats no ha rebut els salaris acostumats “axí de les cautions que-s presten com altrament” (ACA, Generalitat, 1099, f. 738). Encara les autoritats reials negociaven pel novembre del 1584 amb la concessió d'una llicència al mercader Miquel Àngel Salavert per tal d'organitzar llistes per a l'extracció de consellers per a l'any 1585 (ACA, Cancelleria, 4713, f. 52v).

³⁰¹ Trobem exemple la primavera del 1591, mesos després de l'extracció triennial, quan la lloctinència no aconseguia cobrar. Segons sembla el virrei havia atorgat al seu polèmic secretari Sebastià Costa diverses llicències per organitzar llistes al Rosselló, a través d'actes d'obligació subscriïtes davant del notari perpinyanenc Rafael Pellicer. Però els beneficiaris, un cop feta l'extracció, es negaven a pagar les vint lliures estipulades per cada llista al regent la tresoreria misser Francesc Puig (ACA, Cancelleria, 4760, ff. 126-127).

³⁰² L'avidesa dels apostants i dels organitzadors era tal que el simple rumor d'una segona extracció activava automàticament noves llistes arreu del país: pel febrer del 1597, per exemple, el lloctinent ordenà al batlle de la Selva del Camp que retornés els diners recaptats “per la extracció de segon diputat militar del General de Catalunya, pensant lo qui era extret lo dia de Santa Magdalena proppassat no acudirie dins lo temps prefigit” (ACA, Cancelleria, 4765, n.i.).

³⁰³ L'agost del 1596, per exemple, l'assaonador de Granollers Pere Duran reclamà davant del virrei la percepció de les quaranta lliures que li pertocaven en haver apostat en una llista oberta pel notari local Josep Sorís la quantitat de quatre reals a favor de Lluís Tamarit, extret diputat militar (ACA, Cancelleria, 4767, f. 61). El Capítol 68 de les Corts de 1599 prohibí definitivament també les llistes “en la extracció de diputats, consellers y altres” (*Constitucions y altres drets...*, p. 70).

